

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ НЕПРЕРЕВНОЇ ОСВІТИ
Кафедра публічного управління та адміністрування

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Н.М.Грущинська
«___» _____ 20__ р.

**ДИПЛОМНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)**

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«МАГІСТР»

За освітньо-професійною програмою «Менеджмент в органах публічного
управління»

**Тема: «Механізми взаємодії державних інститутів і громадських
організацій у формуванні історичної пам'яті українського народу»**

Виконавець: **студент групи 281 «Публічне управління та
адміністрування» Іскаков Сапар**
студент, група, П.І.Б.

Керівник: **Кандидат історичних наук, доцент, Дейнега Ірина Іванівна**
науковий ступінь, вчене звання, П.І.Б.

Консультанти з окремих розділів
пояснювальної записки: _____
підпис, П.І.Б.

Нормоконтролер:

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Навчально-науковий інститут неперервної освіти
Кафедра публічного управління та адміністрування
спеціальність: 281 Публічне управління та адміністрування

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Завідувач кафедри

_____ (ініціали, прізвище)

«___» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ на виконання дипломної роботи

Іскаков Сапар

(прізвище, ім'я, по батькові випускника в родовому відмінку)

1. Тема роботи: **«Механізми взаємодії державних інститутів і громадських організацій у формуванні історичної пам'яті українського народу»**
затверджена наказом ректора від «___» _____ 20__ р. № ____.
2. Термін виконання роботи: з 25.09.2020 р. по 25.11.2020 р.
3. Вихідні дані до роботи: Звіт про переддипломну практику, звіти з наукової експедиції «Trails of Nomads».
4. Зміст пояснювальної записки: аналітичний огляд літературних джерел з тематики «Механізми взаємодії державних інститутів і громадських організацій у формуванні історичної пам'яті українського народу»
5. Перелік обов'язкового ілюстративного матеріалу:
  - 1) Таблиця «Список спеціалізованих державних інститутів по країнах»;
  - 2) Рис. «Структура і види історичної пам'яті», «Фактори, джерела та механізми формування історичної пам'яті»;
  - 3) Програма «Trails of nomads» за посиланнями на youtube:
<https://youtu.be/6repTxjVPHc>
<https://youtu.be/oLhdpTnzvKA>
https://youtu.be/3CE_OzTLG3E
<https://youtu.be/5VS26ArZaJM>
<https://youtu.be/DfiEz29ibFU>
<https://youtu.be/s9ysBik6Ccs>

6. Календарний план-графік

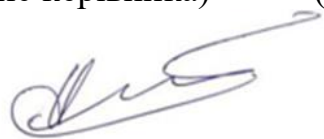
№ з\п	Завдання	Термін виконання	Підпис керівника
1	Вибрати тему дипломної роботи	25.09.2020	
2	Затвердити тему і план роботи у наукового керівника, завідувача кафедри	28.09.2020	
3	Визначити статистичну, інформаційну базу дослідження, скласти бібліографію	05.10.2020	
4	Оформити і обговорити з науковим керівником перший розділ роботи	10.10.2020	
5	Оформити і обговорити з науковим керівником другий розділ роботи	20.10.2020	
6	Оформити і обговорити з науковим керівником третій розділ роботи	30.10.2020	
7	Доопрацювати роботу, оформити її кінцевий варіант	14.11.2020	
8	Підготуватися та взяти участь у попередньому захисті роботи	17.11.2020	
9	Отримати відгук керівника та рецензію	23.11.2020	
10	Підготувати доповідь на захист	25.11.2020	

7. Консультанти з окремих розділів

Назва розділу	Консультант (посада, П.І.Б)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв

8. Дата видачі завдання: 25.09.2020 р.

Керівник дипломної роботи _____ Дейнега І.І.
(підпис керівника) (П.І.Б.)

Завдання прийняв до виконання _____ Іскаков С.
(підпис випускника) (П.І.Б.)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи **«Механізми взаємодії державних інститутів і громадських організацій у формуванні історичної пам'яті українського народу»:**

132 сторінок, 1 таблиця, 2 рис., 60 літературних джерела, 6 додатків.

Об'єкт дослідження: історична пам'ять українського народу, державні механізми у формуванні і збереженні історичної пам'яті народу.

Мета дипломної роботи: вивчення сучасного стану історичної пам'яті українського народу, виявити значимість державних органів і громадських організацій у формуванні історичної пам'яті, запропонувати шляхи вдосконалення механізмів щодо збереження історичної пам'яті, сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

У процесі роботи відбулася наукова експедиція з Казахстану «Слідами предків» по областях України з метою вивчення історичної самосвідомості українців, чіткого розуміння ними самого образу України як священної землі предків, сучасників і майбутніх поколінь.

Методи дослідження: методологічною основою даного дослідження є системний підхід, який передбачає розкриття структурних, функціональних і нормативних аспектів предмета вивчення, а також історико-генетичний метод.

В результаті дослідження проведені генетичні аналізи ДНК у корінних жителів України. Аналіз, проведений в лабораторії «Family Tree DNA» (США) показав, що серед них дійсно зустрічаються носії гаплогрупи R1b1a1, яка маркує кипчакское генетичну спадщину.

В якості історичного джерела і конструювання колективної пам'яті мною запропоновано випуск історичних 20-хвилинних програм про рідний край, завдяки яким я прагнув підкреслити в суспільній свідомості уявлення про колективну історико-культурну єдність українців і тим самим формувати національну колективну ідентичність.

Практична значимість роботи. Зміст даного дослідження може бути використаний на семінарах і лекціях з історії України; документальні програми

«Trails of nomads» можуть бути рекомендовані для показу на українському телебаченні; пропозиції щодо вдосконалення державної політики у сфері збереження історичної спадщини та розвитку історичної пам'яті можуть бути прийняті при розробці законодавства.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ, ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ, ДЕРЖАВА, ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ, ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ, МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ, КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ	7
1.1. П'єр Нора і Моріс Хальбвакс як основні теоретики феномену історичної пам'яті.....	7
1.2. Структура і механізми формування історичної пам'яті.....	15
1.3. Місце історичної пам'яті в політиці.....	24
РОЗДІЛ 2. СТАН І ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ	32
2.1. Аналіз стану історичної пам'яті українського народу.....	32
2.2. Проблеми збереження та актуалізації історичної пам'яті молодь... ..	44
2.3. Реалізація державної політики у сфері відновлення і збереження історичної пам'яті українського народу	53
РОЗДІЛ 3. ТЕЛЕБАЧЕННЯ І КІНЕМАТОГРАФ ЯК ІНФОРМАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	66
3.1. Телебачення як фактор збереження історичної пам'яті.....	66
3.2. Відображення історичних подій у кінематографії України.....	74
3.3. Досвід створення історичної програми «Trails of nomads».....	83
УКЛАДЕННЯ	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	97
Додаток А Список спеціалізованих державних інститутів по країнах	101
Додаток Б Сценарій програми «Trails of nomads»	102
Додаток В Сертифікат Y-DNA	110
Додаток Г Сценарій програми «Trails of nomads»	111
Додаток Д Сценарій програми «Trails of nomads»	118
Додаток Е Сценарій програми «Trails of nomads»	125

ВСТУП

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. нової актуальності набувають дослідження, присвячені пам'яті про минуле і її впливу на сьогодення. Однією з популярних категорій цих досліджень стає «історична пам'ять». В цілому, історичну пам'ять можна визначити, як здатність суспільних суб'єктів зберігати і передавати з покоління в покоління знання про відбулися історичні події, про історичних діячів минулих епох, про національних героїв і віровідступників, про традиції і колективний досвід освоєння соціального і природного світу, про етапи, які пройшов той чи інший етнос, нація, народ у своєму розвитку. Історична пам'ять є основою культурної спадкоємності поколінь і національно-громадянської ідентичності.

У світовій науці все частіше дискутується питання про те, які соціально-історичні цінності, знання, зразки поведінки, елементи народної творчості повинні бути збережені і передані наступним поколінням для забезпечення ефективного розвитку, для збереження соціального порядку. У практичній площині розглядаються оптимальні способи і технології трансляції соціокультурного досвіду. Збереження історичної пам'яті - це загальнонаціональна проблема, вирішення якої виходить на рівень державної політики.

Актуальність теми дослідження полягає в необхідності вивчення такого фундаментального пізнавального явища свідомості, як історична пам'ять і її значущості як інструменту у функціонуванні громадських і державних організаціях.

У даній роботі я буду вивчати саме державний рівень історичної пам'яті, враховуючи і інші рівні, якщо вони стосуються об'єкта даного дослідження. Актуальність теми дослідження зумовлена наступним: по-перше, необхідністю теоретичного аналізу історичної пам'яті як явища і процесу; по-друге, потребою практики у визначенні реального ставлення населення, соціальних груп, етносів до історії, основних етапів розвитку українського суспільства; по-третє,

соціальною затребуваністю науково обґрунтованих рекомендацій щодо оптимізації державної соціокультурної політики у сфері формування та розвитку історичної пам'яті, історичної освіти і виховання, збереження пам'яток історії та культури.

Ступінь вивченості теми необхідно розглядати у двох різних площинах: вивченість концептуальних засад формування феномену історичної пам'яті в цілому та вивченість механізмів взаємодії державних інститутів та громадських організацій у формуванні історичної пам'яті українського народу. Базою джерел даного дослідження є закони та нормативно правові акти України в частині регулювання історичної пам'яті. Теоретичну основу вивчення склали ряд вчених, які досліджували питання історичної пам'яті та її використання в галузі державної будови.

З проблеми дослідження історичної пам'яті сьогодні є маса робіт. Їх науковий аналіз показує, що в них виявляється якась розмитість термінології. Зокрема, «пам'ять» визначається і як соціальний, і як культурний, і як історичний, і як колективний феномен. Дослідивши ці джерела, можна зробити висновок, що мова йде скоріше про різні підходи до вивчення цього явища. Теоретична частина роботи спирається на дослідження П'єра Нора, автора концепції «місць пам'яті», і Моріса Хальбвакса, основоположника наукових досліджень історичної колективної пам'яті.

Праці П. Нора містять в собі фундаментальне дослідження історичної пам'яті, її функцій в суспільстві, джерел для виникнення і можливості зміни «місць пам'яті» нації. Такі роботи М. Хальбвакса, як «Колективна та історична пам'ять» і «Соціальні рамки пам'яті» не тільки створили нову школу дослідження – соціологічне дослідження пам'яті, а й дозволили в рамках цієї роботи пояснити співвідношення колективної та індивідуальної пам'яті, пам'яті та історії, пам'яті і традиції, а також багатьох інших ключових аспектів. Крім них, поняття «колективна пам'ять», «історична пам'ять», «соціально-історична пам'ять», «культурно-історична пам'ять» використовували в своїх роботах такі

історики, як Л.Н. Гумільов, І.В. Кондаков, П. Берк, А. Бюргер З, Ж. Гофф, Л. Февр, Р. Шартъє, Р. Шпрандель та інші.

Спеціаліст в області методології історії, історіографії та інтелектуальної історії Західної Європи, Л.П. Рєпіна розглядає істотні зміни, що відбулися у зв'язку з «культурним поворотом» в області історії історичної науки та історії історичної культури. Не можна не відзначити монографії та роботи багатьох зарубіжних вчених, які пропонують свої трактування подій і про роль впливу історичної пам'яті у зовнішній і внутрішній політиці держави.

Емпіричну основу склали також такі види письмових опублікованих джерел: законодавчі та підзаконні акти, документи політичних партій і громадських об'єднань, виступи представників політичної еліти, публіцистика з обраної теми (газетні публікації), біографічні довідники. Вивчалися також офіційні сайти державних органів в мережі Інтернет, а також нормативні та ненормативні правові акти органів державної влади України. Засоби масової інформації, газети, журнали, телепередачі, надають важливий спектр вивчення політики пам'яті України.

Попередній аналіз літератури і зроблені на його підставі висновки дозволяють сформулювати мету і завдання дослідження.

Мета дослідження - визначити сучасний стан історичної пам'яті у масовій свідомості населення України та дослідити роль державних установ та громадських організацій у її формуванні та розвитку.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- визначити зміст категорії «історична пам'ять»;
- виявити функції і структуру історичної пам'яті;
- дослідити стан історичної пам'яті в масовій свідомості населення України;
- визначити основні напрями державної політики у сфері збереження історико-культурної спадщини;
- проаналізувати вплив державних органів на формування історичної пам'яті населення;

- позначити основні тенденції розвитку історичної пам'яті;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення державної політики та посилення ролі держави у сфері збереження історичної спадщини та розвитку історичної пам'яті.

Предмет дослідження - механізми державного регулювання у формуванні історичної пам'яті.

Новизна наукової роботи полягає у визначенні найбільш ефективних публічних механізмів у формуванні історичної пам'яті українського народу і зараз, в епоху масових комунікацій, актуальності набуває телебачення як один з факторів збереження масової історичної пам'яті. Тому в даній роботі запропоновано випуск історичних програм на місцевому телебаченні для охоплення найбільшої аудиторії.

Теоретична і практична значимість роботи полягає в тому, що її теоретичні положення, емпіричні дані і висновки можуть бути використані в процесі подальшого вивчення проблеми історичної пам'яті; при розробці регіональних програм в галузі збереження історико-культурно спадщини та оптимізації державної регіональної політики в цій сфері; при читанні навчальних курсів з соціальної структури молоді.

Структура наукової роботи. Робота складається з реферату, вступної частини, трьох розділів, що включають дев'ять параграфів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

1.1. П'єр Нора і Моріс Хальбвакс як основні теоретики феномену історичної пам'яті

Дослідження історичної пам'яті займають одне з ключових місць в сучасних соціогуманітарних науках. І хоча це динамічно розвивається напрям є досить молодим (основоположні роботи в даній області відносять до 80-х років ХХ століття), його передісторія, пов'язана з вивченням різних форм присутності минулого в сьогоденні, пройшла свій еволюційний шлях від відповідних уявлень соціальної міфології, від категорій «традиція» і «спадщина» до «пам'яті».

Дослідженнями історичної пам'яті в ХХ столітті займалися Моріс Хальбвакс, П'єр Нора, Ян і Алейда Ассман, Ж. Ле Гофф, Б.Гене, П. Хаттон, та інші. Однак, в даній частині глави хотілося б показати важливість робіт П'єра Нора і Моріса Хальбвакса, так як їх внесок у дослідження історичної пам'яті, взаємин історії і політики є найбільш цінним, зокрема, в рамках даної роботи.

Як індивід знаходить пам'ять сім'ї, предків, країни, культури? Цими питаннями задавався Моріс Хальбвакс - французький філософ і соціолог, який згодом став відомий всьому світу як основоположник наукових досліджень історичної колективної пам'яті.

Ідеї Моріса Хальбвакса оказали глибокий вплив на французьку і загальноєвропейську думку.

На думку М. Хальбвакса, існує два види історичної пам'яті: індивідуальна і колективна (яка може бути, в свою чергу, групової, країнової, національної, локальної або ж глобальної). Незважаючи на те, що індивідуальна пам'ять є частиною колективної історичної пам'яті, не слід сприймати колективну пам'ять, як механічну суму уявлень окремих особистостей.

Коллективна історична пам'ять - це «узагальнений образ цих уявлень, що приймається і впізнаваний усіма.< ... > ... якщо формування індивідуальної пам'яті відбувається, як правило, на основі саморегулювання, часто неусвідомленого або слабо контрольованого людиною, то колективна пам'ять – етоконтрольоване явище, вона піддається коригуванню, управлінню і маніпулюванню»²⁸.

Пояснюючи взаємодію колективного та індивідуального в сфері пам'яті, він пише: «Кожен з нас в першу чергу є і більшу частину часу залишається замкнений в самому собі. Як в такому випадку пояснити, що він комунікує з іншими і узгоджує свої думки з їхніми думками?

Доводиться визнати, що виникає свого роду штучне середовище, зовнішнє по відношенню до всіх цих індивідуальних свідомостей, але охоплює їх, – якісь колективні час і простір і колективна історія. Саме в таких рамках зустрічаються думки (враження) індивідів, що має на увазі, що кожен з нас тимчасово перестає бути самим собою. Найважливішим інструментом дослідження соціальної або колективної пам'яті, до якого вдається Хальбвакс, є поняття «рамка». Рамка - це і є сукупність «опорних точок і системних одиниць», до яких ми прив'язуємо свої особисті спогади, та сама інтерсуб'єктивна штучне середовище, яка служить підставою пам'яті індивідуальної. У деякому відношенні поняття «рамка» тотожне поняттю «безліч подій».

Незабаром ми повертаємося в нас самих, привносячи в свою свідомість ззовні готові опорні точки і системні одиниці. До них ми прив'язуємо наші спогади, але між цими спогадами і цими опорними точками немає ніякого тісного зв'язку, ніякої спільності істоти. Саме тому ці історичні та загальні поняття відіграють тут лише вкрай другорядну роль: вони мають на увазі, що вже існує автономна особиста пам'ять.

«Коллективні спогади накладаються на спогади індивідуальні, забезпечуючи нам набагато більш зручний і надійний контроль над останніми; але для цього необхідно, щоб вже існували особисті спогади»²⁹. Таким чином,

наша пам'ять не закрита сама в собі, вона завжди відкрита для пам'яті іншого. Пам'ять не тільки інтерсуб'єктивна, існують і особисті переживання, але пам'ять інших - фундамент особистої пам'яті. Найбільш істотно важлива зв'язок рамок пам'яті і мови.

Мова, внутрішнє слово, на діяльність якого звертає свою увагу Хальбвакс, є не просто інструментом людського мислення; мова – сама матерія свідомості і думки. Пам'ять функціонує за допомогою слів і понять, отриманих людиною від спільноти, до якого він належить, вона соціальна вже хоча б в силу цього факту. Словесна Конвенція, за Хальбваксом, утворює одночасно саму елементарну і найстійкішу рамку колективної пам'яті. Втрата, забуття слів призводить до цілковитої нездатності оперувати спогадами і, в кінцевому рахунку, до руйнування людини як особистості. Людина, що страждає від серйозних порушень мови, афазії, на думку філософа, втрачає рамки, в які він міг би помістити свої спогади, у нього як би «ламаються зчленування думки».

Покояться в мисленні і мові поняття простору і часу також формують структури рамки; вони виступають своєрідним обрамляє «вмістилищем», яке людина наповнює своїми спогадами. Відома давня мнемонічна техніка, що дозволяла запам'ятовувати риторам неймовірну кількість фактів і довгі тексти завдяки розміщенню того, що потрібно запам'ятати, в уявному просторі фантастичного палацу або міста, по суті, є практичним використанням цього аспекту пам'яті.

Говорячи про колективну пам'ять, Хальбвакс не підводить під це поняття архіви, бібліотеки, монументи – тобто зовнішньо-знаковий аспект культури. Колективна пам'ять існує не в якості сукупності текстів і артефактів, але у вигляді динамічного комплексу подій, вражень, що наповнюють складну і переривчасту структуру соціально-детермінованих рамок. Моріс Хальбвакс не схильний кваліфікувати історію як частину колективної пам'яті, для нього перша починається лише тоді, коли згасає і розпадається остання. Історія і колективна пам'ять взаємодоповнюючі, історія може сформувати соціальні «рамки» пам'яті, надати їм додаткові опорні точки і допомогти в наповненні

мнемонічного простору-часу, але їх сутність різна. Згідно позитивістським установкам Хальбвакса, історія є наука, вона дає нам об'єктивне знання (не може існувати кілька історій), тоді як пам'ять завжди є творчістю конкретної групи: «Наша пам'ять спирається не на вивчену, а на прожиту історію. Під «історією» тут слід розуміти не хронологічну низку подій і дат, а все те, що відрізняє один період від інших і про що книги та оповідання, як правило, дають нам лише вельми схематичне і неповне уявлення».⁴⁴

У його концепції пам'ять індивіда існує остільки, оскільки цей індивід є унікальним продуктом специфічного перетину груп, тобто його пам'ять структурується груповими ідентичностями. Підкреслюючи соціальну природу пам'яті, обумовленість того, що запам'ятовується і забувається «соціальними рамками» сьогодення, Хальбвас ввів поняття «колективної пам'яті» як соціального конструкту: саме колективи і групи, задаючи і відтворюючи зразки тлумачення подій, виконують функцію підтримки конститууює їх колективної пам'яті.

Роботи Хальбвакса з колективної пам'яті вплинули на розвиток і збільшення числа дослідників колективної пам'яті, наприклад, поява теорії культурної пам'яті і «історії пам'яті» німецького єгиптолога Я.Ассманна. На думку Ревекки Фрумкіної, російського лінгвіста і наукового співробітника Інституту мовознавства РАН, «спільність пам'яті - це результат соціальних взаємодій; <...> пам'ять може бути розмита і навіть стерта, якщо ті соціальні рамки, які могли б її підтримувати, виявляються з тих чи інших причин небажаними або просто зникають»⁴⁵.

Концепція Хальбвакса володіє значною пояснювальною силою і щодо широкого ряду феноменів, що виходять за рамки соціологічної проблематики. Наприклад, він пояснює, чому люди забувають сновидіння, виходячи зі своєї теорії пам'яті. Рамки «сну» не мають нічого спільного з рамками «яви». Вони нестійкі, предмети розмиті.

Коли змінюються наші уявні уявлення, ми змінюємо і самі рамки сну. Наяву ж нас переслідує почуття реальності. Сон не включає в себе процесів

запам'ятовування. Таким чином, забуття, забування-це процесdezінтеграції рамок. З втратою цілісності рамки, наші спогади позбавляються опори, стають нечіткими, позбавленими обрисів. Наша увага не здатна зосередитися на них, вони вислизують, втрачаються. У світлі ідей Хальбакса виявляється недивним той факт, що історична пам'ять людей часто настільки коротка, що, скажімо, онуки і правнуки борців з фашистською ідеологією можуть самі стати її прихильниками. Соціальна рамка пам'яті і сама колективна пам'ять є настільки складним динамічним єдністю, що не тільки руйнування рамки, але і її трансформація в зв'язку з різними соціальними подіями здатна перетворювати колективну пам'ять. Хальбакс показує, що мінливість інтерпретацій історичних подій є не тільки наслідком штучних маніпуляцій, а й значною мірою природним соціальним процесом.

П'єр Нора, один з найвідоміших французьких істориків сучасності, продовжує дослідження Моріса Хальбакса створенням концепції «місць пам'яті» і написанням однойменної праці «місця пам'яті» (*Les Lieux de mémoire*). П'єр Нора в своїх роботах протиставляє пам'ять і історію, називаючи пам'ять абсолютним, а історію – відносним знанням. «Пам'ять поміщає спогад всвященне, історія його звідти виганяє, роблячи його прозовим... Пам'ять вкорінена в конкретному, в просторі, жесті, образі і об'єкті. Історія не прикріплена ні до чого, крім тимчасових протяжностей, еволюції і відносин речей» < ... > Пам'ять завжди цікава для історії, справжня місія якої полягає в тому, щоб зруйнувати і витіснити її». ⁴⁶ Проблема співвідношення історії і пам'яті, на думку П.Нора, полягає в тому, що як форма спогади про минуле історія у вигляді впорядкованого історичного знання приходить на зміну пам'яті, що «історія вбиває пам'ять» або «пам'ять вбиває історію». ²⁹

У П'єра Нора була серйозна Видавнича кар'єра. Ще 1965 р. він влаштувався працювати в знамените видавництво «Галлімар», яке тоді було представлено на ринку в основному художньою літературою. У наступні році Нора займався розвитком сектора соціальних наук. Виконуючи цю роботу, він

практично створив дві важливі колекції: «Бібліотеку гуманітарних наук» в 1966 р. і «Бібліотеку історій» в 1970 р.

Історія історіографії демонструє двоїсту роль істориків у формуванні, трансляції та трансформації колективної пам'яті про минуле. З іншого боку, П. Нора зі своїм поняттям зсуву від «середовища пам'яті» до «місць пам'яті» упускає з виду стихійну діяльність з виробництва пам'яті, яка ведеться за межами напрямку модерністської культури, її консервації у вигляді однозначно інтерпретованого історичної спадщини.

Він більше довіряє «пам'яті паперу» - термін, який Нора «забрав» у Лейбніца (Готфріда Вільгельма, саксонського філософа, логіка, математика), культу документів, гігантській роботі «запаморочливого упорядкування матеріальних слідів того, що ми не можемо запам'ятати, і нескінченний список того, що нам, можливо, знадобиться згадати»²⁸. «Місце пам'яті» стало єдністю духовного і матеріального, яке з часом і з волі людей стало символічним елементом спадщини національної пам'яті спільності. Прикладом можуть служити культурні та природні пам'ятки, комеморації (емблеми, урочистості, прощальні, похоронні промови, похвальні слова). У широкому сенсі це будь-які інші місця, так чи інакше пов'язані з колективною пам'яттю, а також події та образи історичних персонажів. Джерелами «місць пам'яті» може бути що завгодно, пов'язане з передачею інформації про певну подію, людину або ідеї. Функція таких «місць пам'яті» полягає в консервації пам'яті певної групи людей. Несучи в собі символічний сенс «місця пам'яті» можуть переосмислюватися і піддаватися зміні свого значення. Перед нами постає нова дімєнція зміни історичної самосвідомості та колективної ідентичності на прикладі зміни «місць пам'яті» нації.

Під поняттям «місце пам'яті» не маються на увазі будь-які виключно матеріальні об'єкти. Навпаки, цей термін пов'язаний з глибокою інтелектуальною традицією. До числа «місць пам'яті» П'єр Нора відносить: революцію, католиків і невіруючих, Марсельезу, Пантеон (в Парижі), століття Вольтера і століття Руссо, похорон Віктора Гюго, канцелярії і монастирі,

«Картину географії Франції» Відаля де Ла Бланша і т.д. тобто «місцями пам'яті» можна назвати пам'ятники, коммеморації, території, слова, релігійні меншини, просторово-часові поділу і багато іншого. «Місця пам'яті» є місцями в трьох сенсах – матеріальному, символічному і функціональному. У якомусь сенсі видання під редакцією П'єра Нора саме стало «місцем пам'яті» для Франції. До нього сьогодні звертаються, скоріше, як до довідника.

Через майже 10 років після завершення проекту «місць пам'яті», в 2002 р. в журналі «Transit» була опублікована стаття П'єра Нора «Всесвітнє торжество пам'яті». У цій роботі він доповнює свої погляди на проблему актуальності пам'яті та історії, а також історичної реконструкції. Нора пише про те, що в останні 20-25 років спостерігаються процеси відновлення минулого, зростає число меморіальних заходів, музеїв, і першою вступила в епоху «спогади» Франція. Однією з причин цього стала криза 1974 р. після економічного спаду країна усвідомила втрату своїх аграрних основ – селянства. На те, що пам'ять села жива, вказували лише книги. До того ж на розквіт меморіальної культури вплинули розрив з голлістською традицією та ідейний крах марксизму.

Рух пам'яті Нора назвав «меморіальною епохою». Її поява і актуальність пов'язані з двома феноменами: часом і суспільством. Історія прискорюється, з неї «виштовхується» минуле, що віддаляється, руйнується єдність історичного часу. Минуле перестає бути гарантією майбутнього, а сьогодення згуртоване з пам'яттю. Причину початку «меморіальної епохи» Нора бачить ще й у демократизації історії. Крім цього, смислову інверсію зазнає ідентичність: з індивідуального це поняття стає колективним. Тепер це слово стало категорією групи. Секрет одержимості національною пам'яттю полягає в переході від історичної самосвідомості до соціальної свідомості.

Виділяються три види змін в ансамблі національних «lieux de memoire»: політика «витісняє забування» (суспільство не стосується певних, найчастіше недавніх подій як особливо болючих і конфліктогенних, тобто, намагається забути те «місце пам'яті», про який і не хочеться згадувати) - чревата зміною на підвищений інтерес істориків і суспільства до цієї теми; політика «заперечує

забування» (ключова частина суспільства всіляко уникає визнання і обговорення певних ганебних або злочинних подій минулого); політика «розуміє забування» (фокус суспільної уваги зміщується в сторону від будь-якої події або процесу після того, як зроблені зусилля з обговорення).

Історія, як комплекс методів і знань про минуле, скрупульозно оцінює «одиниці», з якими їй доводиться працювати, – події або епохи. Для неї вони важливі скоріше не як феномени, а як факти. Колективна пам'ять, навпаки, позбавлена критичної рефлексії, тому в ній можуть співіснувати спогади про реальні події і міфи. Крім цього, важливою рисою колективної пам'яті є її нероздільний зв'язок з індивідуальною пам'яттю і життям соціальної групи.

Дві авторські концепції розрізняються дослідницькими завданнями, які ставили перед собою вчені.

Укладаючи викладене вище, хотілося б відзначити, що історія, на думку П.Нора і М. Хальбвакса, виникає як потреба протистояти забуттю колективної пам'яті. Не випадково ідеї Моріса Хальбвакса стали частиною «оперативної» колективної пам'яті сучасного інтелектуального співтовариства: він продемонстрував, яким чином пам'ять і історія конкретної спільноти виникають і трансформуються в результаті складного процесу взаємодії колективної та індивідуальної пам'яті. Тому однією з цілей дослідження Хальбвакса було виявити, де проходить грань між цими феноменами. А завдання, яке ставив перед собою Нора, полягало в тому, щоб знайти «місця пам'яті», де історія і колективна пам'ять зливаються воедино. Спосіб історичної реконструкції, запропонований Нора, дозволяє сьогодні інакше поглянути на багато фактів минулого, очистити їх від міфологізації і зайвої політизації. Разом з тим вивчення «місця пам'яті» дозволяє глибше зрозуміти природу колективної пам'яті, роль особистості і події в ній, і її демаркацію з історією.

1.2. Структура і механізми формування історичної пам'яті

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в історичній науці велика увага приділяється історичній пам'яті. Історична пам'ять - це, в першу чергу, звернення до минулого в його як позитивних, так і негативних аспектах, тобто спроба реконструкції подій минулої дійсності. Історична пам'ять як процес пізнання минулого, що включає відбір і збереження інформації про нього, – «один із проявів соціальної пам'яті, здатності людей зберігати і осмислювати власний досвід і досвід попередніх поколінь», – так визначає це поняття Л.П. Репіна. Історія як частина культури була і залишається одним з основних джерел системи цінностей в суспільстві.

«Історична пам'ять» з одного боку, представляється результатом культурної, соціальної, політичної інженерії, з іншого — є інструментом конструювання культурної, соціальної, політичної, релігійної ідентичностей. Найбільш часто зустрічаються такі визначення поняття «історична пам'ять»:

- спосіб збереження і трансляції минулого (звідси-прагнення до створення «місць пам'яті»);
- одне з вимірів індивідуальної та колективної пам'яті, символічна репрезентація минулого;
- ряд подій, спогади про які зберігає національна історія;
- феномен суспільної свідомості – «певним чином сфокусована свідомість, яка відображає особливу значимість і актуальність інформації про минуле в тісному зв'язку з сьогоденням і майбутнім»;
- опорні пункти масового знання про минуле, мінімальний набір ключових образів подій і особистостей минулого в усній, візуальній або текстуальній формі, які присутні в активній пам'яті (не потрібно зусиль, щоб згадати);
- сукупність уявлень про соціальне минуле, які існують в суспільстві як на масовому, так і на індивідуальному рівні, включаючи їх когнітивний, образний і емоційний аспекти.

При такому підході історична пам'ять виступає як синонім історичного знання і виникає закономірне питання про необхідність використання додаткових термінів. Таке різноманіття підходів до визначення поняття «історична пам'ять» свідчить про те, що більш-менш точне визначення ще не вироблено і термін цей сьогодні використовується в самих різних сенсах. Зі збільшенням кількості публікацій, присвячених історичній пам'яті, все більша увага приділяється проблемі її формування та ролі в цьому процесі професійних істориків.

У роботах В.А. Лекторського історична пам'ять розглядається як невід'ємна частина свідомості і самосвідомості суспільства, в істотному сенсі аналогічна пам'яті окремої людини про власне минуле, «життєвої пам'яті» особистості. Разом з тим самосвідомість особистості бачиться як включає усвідомлення власної приналежності до країни, народу. Питання достовірності історичної пам'яті пов'язуються з особливостями історичного знання і пізнання, при цьому на перший план висувається специфіка роботи з інформацією, властива історичній науці. Йдеться про способи вивчення слідів минулого в сьогоденні, встановлення справжності фактів минулого, про методи розуміння і пояснення минулого, критерії відбору фактів для історичного оповідання.

Цікава точка зору німецького вченого Р. Козеллека, який аналізував механізми формування пам'яті в тоталітарних і демократичних суспільствах. У тоталітарних суспільствах за цей процес відповідає держава, яка і створює, і контролює історичну пам'ять.

У демократичних суспільствах в цей процес включені також громадяни, діячі мистецтва, історики, партії, але перш за все — ЗМІ. Козеллек виділяє «7 великих Р», які включені в процес конструювання пам'яті. Це професори (Professoren), священики і пастори (Priester und Pfarrer), ПР-фахівці (PR-Spezialisten), журналісти (Presseleute), поети (Poeten), політики (Politiker).

Якщо прийняти тезу про те, що історична пам'ять — не просто одне з головних джерел інформації про минуле, а й найважливіший засіб самоідентифікації індивіда, то стає очевидно, що історики відіграють двоїсту

роль у процесі формування, трансляції та трансформації історичної пам'яті. З одного боку, саме історикам належить пріоритетне право збереження минулого. З іншого боку, саме завдяки історикам минуле постійно інтерпретується по-новому, переосмислюється, наближається або віддаляється, відбувається ліквідація «білих плям» або, навпаки, вигнання тих чи інших подій зі сторінок літератури. Таким чином, історики, не завжди усвідомлено, визначають, як буде виглядати наше минуле і сьогодення в очах нащадків.

Історія свідчить, що між загальною і особистою пам'яттю існує тісний зв'язок, так як колективна пам'ять складається з безлічі індивідуальних, але тим часом вони не зводяться. Особисті пам'яті перетинаються, не об'єднуючись в сукупній пам'яті. Загальна пам'ять несе в собі все уявлення про історію, загальну оцінку історичної долі, націй і народів. На сучасному етапі розвитку людства спільна пам'ять особливо необхідна, оскільки вона є основою існування народу, народжує почуття єдності історичної долі. Залежно від характеру долі, трагічної або тріумфальної, історична пам'ять об'єднує людей загальною травмою або ж загальним успіхом.

Головна відмінність між пам'яттю історичної та особистої полягає в їх «камерах зберігання». Сховищами історичної пам'яті є музеї, підручники, праці професійних істориків, документальні та художні фільми, літературні твори, де зберігаються інформації про національних героїв, про визнаних геніїв. З цих сховищ уявлення про об'єкти історичної пам'яті потрапляють в осередки особистої пам'яті. Ці види історичної пам'яті виконують важливу функцію-виховання в громадянині дух відповідальності за свою землю перед минулими поколіннями і перед нащадками. Добре відомо, що людина стає громадянином своєї країни, якщо йому відомо не тільки величезна хронологія подій в державі, країні або цивілізації, а й віхи історії своєї малої батьківщини, тобто володіє індивідуальною історичною пам'яттю на тлі загальної колективної, історичної пам'яті.

Базовим поняттям для істориків з XIX століття було «історична свідомість», яке розглядалося як найважливіша характеристика світогляду

Нового часу. Але історична свідомість теж не дуже чітко дефінувалося, і протягом ХХ століття розробляються і потім запозичуються істориками концепти «уявлення про минуле» і «знання про минуле». Нарешті, в кінці ХХ століття, поряд з поняттями історична свідомість, історичне знання і уявлення про минуле, в історичні роботи впроваджується історична пам'ять.

«Історична пам'ять» по-різному інтерпретується окремими авторами: як спосіб збереження і трансляції минулого в епоху втрати традиції (звідси — винахід традицій і встановлення «місць пам'яті» в сучасному суспільстві), як індивідуальна пам'ять про минуле, як частина соціального запасу знання, існуюча вже в примітивних суспільствах, як колективна пам'ять про минуле, якщо мова йде про групу, і як соціальна пам'ять про минуле, коли мова йде про суспільство, як ідеологізована історія, найбільше пов'язана з виникненням держави-нації, нарешті, просто як синонім історичної свідомості. Різноголосся свідчить про те, що суворе поняття насправді ще не вироблено, а значить, межі поняття не встановлені і термін використовується в різних сенсах, включаючи метафоричні.

Для формування «історичної пам'яті» суттєвою є завдання навчитися у минулого, спертися на минуле, виправдатися або самоствердитися за допомогою минулого. Розглядаючи образи ключових для суспільства подій та історичних особистостей як «місця пам'яті», які локалізуються, з одного боку, на хронологічній осі, а з іншого — в просторових об'єктах і суспільних діях, історики можуть в абсолютно новому ракурсі репрезентувати структуру соціальних уявлень про минуле в різних спільнотах. Дослідники особливу увагу приділяють механізмам формування історичної пам'яті. Формування образів минулого можна вважати базовим механізмом формування історичної пам'яті.

Процес відбору історичного минулого, актуалізація або свідоме забуття тих чи інших фактів пов'язані з такими поняттями, як комеморація і рекомеморація. Їх можна вважати різновидами механізмів формування історичної пам'яті. Один з основоположників цих понять, А. Мегілл, визначає

комеморацію як процес, коли «зафіксовані спогади минулих подій можуть перетворитися на щось, споріднене об'єктам релігійного шанування". Він вважає, що коли виникає поклоніння «пам'ять перетворюється на щось інше: пам'ять стає комеморацією». Комеморація розглядається як цілеспрямована Актуалізація історичної пам'яті.

Протилежністю комеморації є процес рекомеморації як цілеспрямованого і свідомого процесу забуття певних трагічних, болючих для суспільства сторінок історії, замовчування про злочини, скоєні тією чи іншою спільністю в минулому. Процес «забуття», на наш погляд, також слід трактувати як один з механізмів формування історичної пам'яті. Процес забуття може нести цілком цілеспрямований характер, коли з пам'яті суспільства свідомо стираються неприємні факти історії та актуалізуються історичні віхи минулого країни.

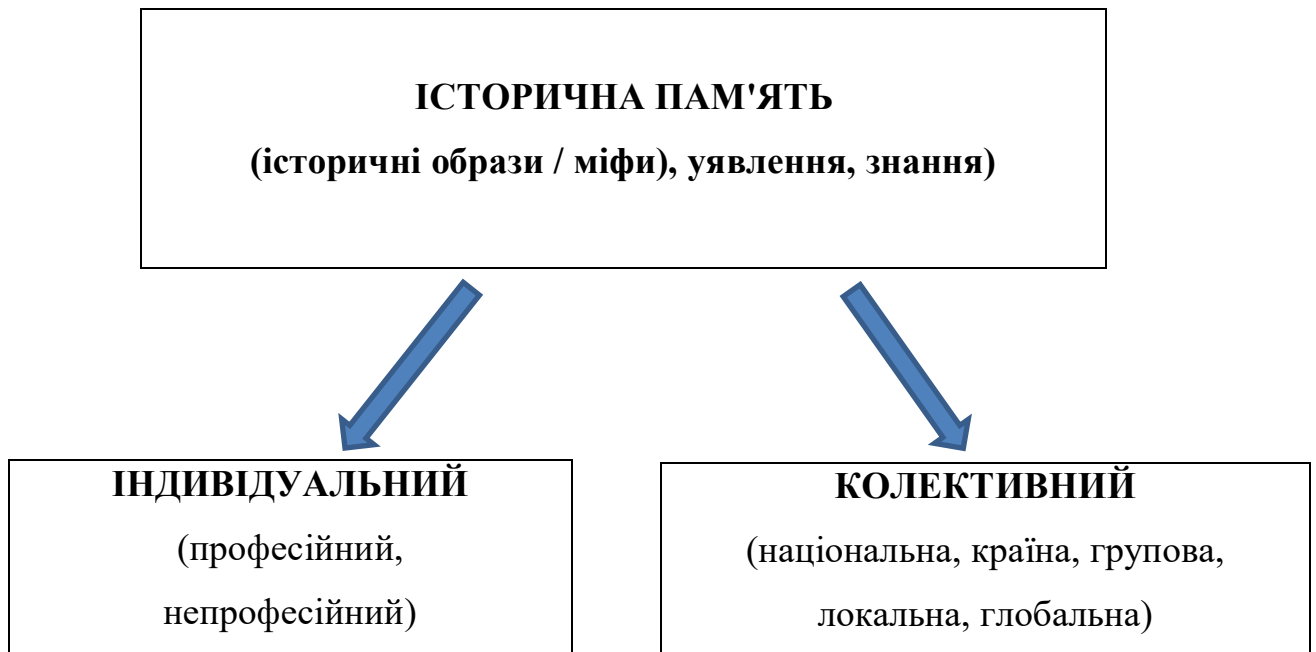
В інформаційному плані історична пам'ять має тимчасову і просторову структуру. Вона має державні, національні, соціальні та вікові особливості, але разом з тим містить і деякі загальні символи, образи, що об'єднують суспільство, що забезпечують його ментальну єдність.

Прийнято виділяти індивідуальну і колективну історичну пам'ять (Рис. 1.1).

Колективна пам'ять включає індивідуальну, відмінність полягає в тому, що якщо формування індивідуальної пам'яті відбувається на основі саморегулювання, часто неусвідомлено або слабо контрольованого людини, то колективна пам'ять – це контрольоване явище, вона піддається коригуванню, управління і маніпулювання.

Рис. 1.1.

Структура і види історичної пам'яті

Історична пам'ять формується з різних джерел, в тому числі спирається на особистий досвід. Основу історичної пам'яті людини і суспільства в цілому формує те комунікаційне та інформаційне середовище, контрольовані в значній мірі ідеологією і ринком.

Історична пам'ять передбачає вирішення декількох взаємопов'язаних завдань:

- 1) виділення основних інформаційних каналів (джерел і механізмів) формування історичної пам'яті спільноти;
- 2) складання карти пам'яті, її символного ряду і просторової ієрархії образів;
- 3) реконструкція та інтерпретація історичних образів, їх аналіз і дешифрування.

Зацікавлений у контролі над історичною пам'яттю виступає влада, а в минулому виступала ще й церква. В сучасний час великого значення набуває формований суспільством «історичний простір», представлений місцями пам'яті, а також святами, річницями та іншими механізмами актуалізації і стимуляції історичної пам'яті (Рис. 1.2)

Фактори, джерела та механізми формування історичної пам'яті

У зв'язку з цим існує необхідність уточнити, що можна розглядати як джерело формування історичної пам'яті, а що являє собою механізм. Роль джерела пов'язана із завданнями фіксування і перетворення історичної інформації в образи (література, мистецтво) або логічні структури (наука). Механізм відповідає за трансляцію наявних в суспільстві історичних знань і уявлень. До основних джерел історичної інформації слід віднести: 1) історичну науку; 2) мистецтво і літературу; 3) особистий досвід (мемуари, спогади, листи та інше). Механізмами трансляції історичної інформації виступають: 1) система освіти; 2) Засоби масової інформації; 3) усні комунікації; 4) місця пам'яті. І джерела історичної інформації, і механізми її передачі відчувають на собі вплив таких факторів, як ідеологія (релігія), ринок, а також інформаційні технології

(усні, письмові, аудіо-візуальні та інше), які визначають особливості інформаційного середовища і культури суспільства. Роль факторів полягає в тому, що вони регулюють актуалізацію, відбір, інтерпретацію, доступність історичної інформації, тобто фактично керують історичною свідомістю та історичною пам'яттю.

Сила впливу різних інформаційних каналів на свідомість людини залежить від особливостей інформаційного потоку: наука впливає на раціональний рівень свідомості і через систему освіти, агітації і пропаганди закріплює в ньому структурований і логічний несуперечливий набір історичних знань і уявлень. Вони створюють каркас образу історичного минулого. Художні твори (література, мистецтво), володіючи високим ступенем емоційного впливу впливають на підсвідомість і впроваджують в нього як наукові знання про минуле, так і циркулюючі в суспільстві і підтримувані владою міфи. Значення даного механізму полягає в тому, що він надає історичним уявленням життєву силу і правдоподібність, вони знаходять плоть і кров, перестаючи бути сухими науковими фактами. Історичні події, втілюючись в долі героїв творів, їх думки і вчинки, набувають енергетику індивідуального досвіду. Факти стають образами. Конструювання стійких образів минулого нерозривно пов'язане з міфологізацією. Особистісний інформаційний канал верифікує образи недавнього минулого, створювані наукою, мистецтвом і освітою, ідеологією і засобами масової інформації. Якщо образ «пізнаваний», це підвищує градус довіри до нього і створює сприятливі передумови для подальшої міфологізації.

Особливу силу образу минулого набувають в тому випадку, якщо всі три основні інформаційні канали доповнюють один одного. Але така згода досягається далеко не завжди. Неузгодженість основних інформаційних каналів і механізмів колективної пам'яті призводить до ефекту розірваної пам'яті, крайнім проявом якої стає історична амнезія – небажання знати минуле, заперечення історії як агента колективної пам'яті.

Таким чином, історична пам'ять є опорною точкою національної самосвідомості, а різного роду події набувають символічної значущості для

нових поколінь. У сучасному світі природні механізми формування історичної пам'яті заміщаються штучними, що дозволяє розглядати її як об'єкт управління. В умовах глобалізації, переосмислення загальнолюдської історії, інформаційної війни та політичної нестабільності спільна спадщина, спільна історична пам'ять стають базовим і ключовим елементом формування національної ідентичності та національного єднання, а політики пам'яті надає певний вплив на формування іміджу країни, її влади, політичного лідера; на міждержавні відносини.

1.3. Місце історичної пам'яті в політиці

Поряд зі словосполученням «історична пам'ять» використовуються такі вирази як «пам'ять про минуле», «колективна пам'ять», «соціальна пам'ять», «культурна пам'ять», «політика пам'яті» («історична політика»), «політичне використання минулого».

Історична політика - це цілеспрямоване конструювання і утилітарне використання в політичних цілях «історичної пам'яті» та інших форм колективних уявлень про минуле і його репрезентацій - в тому числі професійної історіографії.

Найбільш виразною рисою історичної політики є ідеологічна і політична інструменталізація як історії, так і пам'яті, утилітарне використання історії і пам'яті у внутрішній політиці, юридичних і законодавчих практиках, ідеологічних, дипломатичних і військових конфліктах. Історичну політику здійснюють її суб'єкти. Це, зокрема, Президент, парламент, уряд, Академія наук та інші державні інституції. Окрім того, це громадянське суспільство у вигляді різних об'єднань і організацій, в тому числі конфесійних, а також незалежні засоби масової інформації. Можна виділити наступні основні етапи історичної політики в Україні:

- 1) 1991-2004 роки: націоналізація публічної сфери, символік та освітньої системи з домінуванням українського національного наративу;
- 2) 2005 - початок 2010 роки: створення Інституту національної пам'яті «місце пам'яті», будівництво меморіалів, комеморативні практики;
- 3) з початку 2010 року: поєднання національно-патріотичної версії української історії з частково символічною реабілітацією минулого. Історична політика стає інструментом будівництва держави: вона забезпечує їй внутрішню і зовнішню легітимність і мобілізує суспільство.

Колективний спогад про події минулого актуальний і затребуваний тільки тоді, коли він вписується в сучасну структуру групових інтересів і задовольняє потреби, що виникають «тут і зараз». Тому «історична пам'ять, - згідно з

парадоксальним твердженням П'єра Нора, - завжди справжнє». Здійснюючи вибір подій і способів увічнення минулого, нація одночасно вибирає своє майбутнє. Тому маніпуляції з історичною пам'яттю в політичних цілях, що представляє суть історичної політики, є одночасно і маніпуляціями з груповою ідентичністю.

Переписування історії відбувається всюди і постійно, історія давно служить політичним цілям, регулярно здійснюються спроби закріплення офіційної версії минулого, в тому числі і на законодавчому рівні з апеляцією до колективної пам'яті конформістськи налаштованих соціальних груп як гаранту істинності офіційної версії історії країни. Отже, історичну політику повністю скасувати неможливо. Абсолютно зрозуміло і бажання влади будь-якої країни підкріплювати свої дії історичним обґрунтуванням. Однак державні інтереси, артикульовані політичною елітою, часом змінюються з точністю до навпаки, і історикам, що орієнтуються на владу, постійно доводиться коливатися разом з «генеральною лінією». Тому життєво необхідно сформувати та інституалізувати середовище, в якому б допускалися сумніви, дискусії зі спірних питань спільної історії та конкуруючі інтерпретації історичних подій і фактів.

Держава як основний суб'єкт, цілеспрямовано формує колективну пам'ять, вибудовує певну лінію інтерпретації історичних подій, які лягають в систему осмислення громадянами своєї приналежності до нації, за допомогою чого і конструюється політична ідентичність. Але подібна лінія інтерпретації може викликати критику як за межами даної спільноти, так і всередині нього. Крім держави, в роботі з пам'яттю беруть участь і інші соціальні групи, наприклад, сім'ї, релігійні культи, цивільні організації та рухи, політичні партії. Вони також розробляють стратегії по закріпленню певного образу минулого за допомогою створення місць пам'яті і ритуалів комеморації, проте їх доступ до фінансових, інформаційних та інших ресурсів, в порівнянні з державою, істотно обмежений.

Політика пам'яті знаходить своє втілення в комеморативних практиках, які задають лінію інтерпретації спільного минулого. До цих практик можна віднести створення місць пам'яті, культурних міських ландшафтів, установку і знесення пам'ятників, організацію культурних заходів і фестивалів, нових музеїв, створення шкільних підручників і кінофільмів на історичну тематику та інше. Свій внесок у формування історичної пам'яті вносять музейні експозиції, архітектурні споруди, назви вулиць і поселень. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій створює нові можливості для проведення «політики пам'яті» суб'єктами різних видів і ступенів впливу (як окремими особами, так і організаціями). Всі ці дії спрямовані на символічне переоформлення реальності, закріплення у свідомості громадян певного образу минулого і конструювання нових смислів і значень, що, власне, і являє собою символічна політика.

Саме слово «політика» вказує на те, що мова йде або про вивчення способів ідеологізації минулого, або про сам процес ідеологізації знання про минуле. Не випадково в багатьох творах про «політику пам'яті» ми виявляємо маніфести чергових «рухів», цього разу «рухів за пам'ять» (жертв Голокосту, депортацій, Головне управління таборів). Уряди, виходячи з конкретної політичної ситуації, намагаються об'єднати громадян під егідою значущих в історії спільноти подій, створюючи тим самим політичну лояльність.

Тема «політика пам'яті» успішно утвердилася в історичних творах у зв'язку з функцією ідентифікації - як партійно-ідеологічною, так і національно-політичною. Влада завжди потребувала ретроспективної легітимації та проспективного увічнення, а суспільство - у власному образі, знанні про самого себе. Функція ідентифікації, яку здавна виконувала історія, тепер багато в чому реалізується шляхом свідомого формування масових уявлень про минулу соціальну реальність, тобто «соціальної пам'яті» суспільства. Конструювання соціальної реальності включає в якості необхідної складової встановлення відносин з певними подіями минулого, які навмисно «не запам'ятовуються» або, навпаки, «запам'ятовуються» і фіксуються в колективному знанні. Тим

самим «політика пам'яті» розпадається на два взаємопов'язаних блоки: політика запам'ятовування і політика забуття.

Вивчення «політики пам'яті» створює передумови для відповіді на більш загальне теоретичне питання: як створюються соціальні спогади (уявлення про минуле) і формуються національні символи? Влада, спрямована на знищення пам'яті, може бути настільки ж продуктивною, як і влада, спрямована на створення пам'яті. Держава впливає на політику пам'яті та історичні дослідження через регулювання доступу до архівів, через визначення стандартів історичної освіти (тобто того мінімального набору тем і фактів), а також через пріоритетне фінансування досліджень і видань про ті чи інші проблеми історії.

До історії в тій чи іншій мірі зверталися всі Президенти України. Послання Президента України - один з інструментів, який організовує поточні та майбутні дії органів державної влади для досягнення встановлених довготривалих та середньострокових пріоритетних завдань. Звернення зі щорічними та позачерговими посланнями є, згідно з 2 пунктом 106 статті Конституції України, одним з повноважень Президента України. Найбільше число висловлювань, пов'язаних з історією, належить другому Президенту України Л. Д. Кучмі (період Президентства 1994 – 2005 рр.), Який, на відміну від своїх колег, обирався два терміни поспіль, а в 2002 р. виступив з позачерговим посланням крім основного. У 2003 р. Л. Д. Кучма видає книгу «Україна – не Росія». У ній він в м'якій формі озвучує ті положення, які будуть активно використовуватися В.А. Ющенко і П. А. Порошенко. Він нормалізує постать Гетьмана Мазепи і акцентує увагу на Богдані Хмельницькому, який представляється батьком нації, символом «спадкоємства української державності від Київської Русі до наших днів». Президент активно підтримує ідею створення єдиної Української Православної церкви. У своїх посланнях він також звертався з економічними і соціальними питаннями, апелював до національного почуття, використовуючи змінені елементи радянського

українського національного проекту. Більшу частину свого президентства він прагнув до поміркованості у сфері політики пам'яті.

Послання третього Президента України В. О. Ющенка (період Президентства 2005 – 2010 рр.) відрізняються від послань його попередника. Президент у своїх посланнях активно просуває власне бачення національного історичного нарративу і пантеону історичних особистостей, які є авторитетними для формується української нації. Він підкріплює політичні тези посиленнями на уроки історії та авторитетними історичними особистостями: *«Не сумніваюся: ми досягнемо згоди як всередині країни, так і серед зовнішніх партнерів України... Я добре усвідомлюю свою відповідальність. «Що стосується мене, то не буду шкодувати ні життя, ні сили для загальної свободи і спокою». Цими словами у травні 1648 року Богдан Хмельницький звернувся до Ради, старшини та українського народу»; «Наш «український Сократ», мій улюблений філософ Григорій Сковорода говорив: «Найбільша втрата – це втрата часу». І коли я чую, що деякі аналітики прогнозують відсутність значних змін в Україні через політичну боротьбу, то ставлю собі питання, чи розуміють політики ту ціну, що платять і платитиме суспільство в цілому і кожна людина своїм життям, добробутом, своїм нереалізованим потенціалом, за чийсь амбіції, за боротьбу за владу»⁵.*

Проаналізувавши особистостей, яких згадує Президент, можна сказати, що вони відповідають персонажам радянської української історіографії. Це такі герої національно-визвольного руху, як Богдан Хмельницький, Іван Франко, Тарас Шевченко, Григорій Сковорода.

Найменше число висловлювань на тему національного минулого зафіксовано в посланнях четвертого Президента України В. Ф. Януковича (період Президентства 2010 – 2014 рр.). У них користуються відсиланнями тільки до пострадянського періоду. Функція виправдання критично оцінюваного сьогодення труднощами минулого займає половину від загальної кількості висловлювань з приводу історії, і це так само, як і у Л. Д. Кучми, пов'язано в першу чергу з економічною тематикою: *«Сьогодні вже очевидно для всіх, що*

саме нереформованість країни, неефективність «старої пострадянської економіки», внутрішні конфлікти і неузгоджена зовнішня політика, поряд з діями глобальних кризових процесів, і стали головною причиною кризи в Україні»⁶.

Він прийняв низку важливих рішень, змінивши тим самим державну політику пам'яті, зокрема, скасував присвоєння звання Героїв України С.Бандери і Р. Шухевича, дискурс Голодомор був оцінений не як геноцид українського народу, а як лихо країн колишнього Радянського Союзу.

Звернення до історії у виступах Президента України П. О. Порошенка (період Президентства 2014-2019 рр.) за структурою відсилань схоже з дискурсом В. О. Ющенка. Найбільш часто згадувані періоди - це історія України дорадянського і міжвоєнного періодів. Найбільш часта функція актуалізації минулого-підкріплення сучасних політичних рішень посиленнями на уроки історії, історичних особистостей.

В цілому, історична політика, сформульована в посланнях, демонструє національний історичний наратив, телеологічно з'єднує держави і протодержавні утворення від часів Київської Русі і Гетьманської України, Української революції 1917-1923 рр., суспільно-політичного руху українців у міжвоєнний період до періоду здобуття державності в 1991 р. Тематика історії України в дорадянський і міжвоєнний періоди піднімалася представниками еліт заходу і центру України В. А. Ющенко і П.А. Порошенка.

Тематика минулого та історичних тем за останні 25 років виявилася актуальною як інструмент легітимації політики українських еліт у майбутньому. Незважаючи на те що Україна довгий час була парламентською республікою, інститут і сама особистість Президента виявляються важливими, а часто і вирішальними в плані проведення історичної політики.

Таким чином, політика пам'яті може бути більш-менш відкритою для впливу і діалогу різних суспільних сил і істориків, більш-менш продуктивною в справі лікування ран минулого, подолання внутрішньонаціональних і міжнаціональних конфліктів. Але вона може також породжувати нові

конфлікти, створювати свідомо спотворені образи минулого. Політика пам'яті робить акцент на використанні глибинних часових та історичних ресурсів, апелює до властивостей людської психіки, перш за все, до пам'яті як механізму, що відтворює і конструює соціальну реальність у свідомості індивіда. Метою політики пам'яті є побудова єдиної спільності, тобто створення політичної ідентичності шляхом апеляції до почуттів народу, в якійсь мірі також за допомогою нав'язування ототожнення себе з домінуючими символами політичної культури, через які приходить усвідомлення себе частиною єдиної спільності. Структури пам'яті вписані в політичний процес і постійно відтворюються в таких символічних діях, як державні свята, установка і демонтаж пам'ятників, історичних об'єктів, дні і місця пам'яті та інше. Всі ці дії спрямовані на формування і підтримку колективної ідентичності. Без усвідомлення себе в тривалій історичній перспективі єдиним організмом суспільство не може організуватися і згуртуватися в теперішньому часі, а вже тим більше – існувати в майбутньому, звідси постійне відтворення об'єднуючих націю подій, втілене в політиці пам'яті. Таким чином, символічна політика здійснюється через політику ідентичності та політику пам'яті, що проводяться елітами, з використанням таких символічних засобів, як політичні міфи та політичні ритуали.

Історик у його науковій діяльності має бути забезпечена незалежність та інтелектуальна свобода. Доступ до архівів повинен бути рівним для всіх і регулюватися законом, а не адміністративними рішеннями. Державне фінансування школи та дослідження повинні бути вільними; політична сила, що стоїть при владі, не повинна претендувати на ідеологічну монополію.

На сучасному етапі національного будівництва ключовими напрямками зміцнення української ідентичності мають стати: українізація символічного простору країни; декомунізація всієї системи суспільних відносин; формування пантеону героїв, які віддали своє життя за свободу і незалежність України; всебічна підтримка патріотичного кінематографу; модернізація українського історичного нарративу, державна підтримка вітчизняної історіографії, підняття

престижності професії історика; сприяння розвитку вітчизняної археології, архівної та музейної справи, краєзнавства, історичного туризму, Відродження та збереження національних святинь, пам'яток історії, історико-культурних заповідників; втілення практик державної мови у всіх сферах суспільного життя.

РОЗДІЛ 2

СТАН І ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз стану історичної пам'яті українського народу

Сьогодні історична пам'ять виконує важливу функцію регулювання і збереження в часі нематеріальної історико-етнокультурної спадщини.

Зроблю короткий екскурс до шляху становлення української державності: перші згадки про степи Причорномор'я датуються VII століттям до нашої ери, саме тоді там оселилися скіфи. У Старому Завіті вони описуються як немилосердний і жорстокий кочовий народ. У 339 році до н.е. скіфи зазнали поразки в бою з Філіпом Македонським, це стало початком їх кінця. Протягом чотирьох століть Причорномор'я перебувало у владі сарматів. Це були родинні кочові племена, що переселилися з Нижнього Поволжя. У II столітті н. е. сарматів потіснили тюркські народи. У VII столітті на берегах Дніпра почали селитися слов'яни, яких в ті часи іменували русичами. Саме тому Землі, які вони зайняли, назвали Київською Руссю.

В історичній науці відомі дві основні теорії щодо походження Давньоруської держави та її назви:

1. Норманська теорія «варяги» (нормани) зіграли вирішальну роль у створенні Давньоруської держави. Норманська теорія заснована на літописній легенді, згідно з якою «варяги» були запрошені на Русь, щоб правити нею в умовах кризи влади у слов'ян. А сама назва «Русь» походить, на думку прихильників цієї теорії, від фінської назви шведів – «руотсі».

2. Теорія природничо-історичного походження Київської Русі:

* з «варягами» або «без варягів» східні слов'яни були в змозі створити свою державу;

* для цього у східних слов'ян існували всі необхідні внутрішні соціально-економічні передумови та умови;

* процес створення держави у східних слов'ян почався ще до приходу «варягів»;

* «варяги», просуваючись у східнослов'янські землі, керувалися не політичним, а торговельно-економічним інтересом: вони прагнули підпорядкувати Дніпровський торговельний шлях (так званий «шлях з варяг у греки»), обкласти даниною місцеве населення і вести з ним торгівлю. Антинорманісти наполягають на тому, що назва «Русь» походить від назв річок у Центральній Україні - Рось, Роставиця, Росавка. Вони стверджують, що слов'яни самі створили економічні, політичні, культурні передумови та умови для виникнення держави. А варяги в процесі торговельно-економічної експансії на Русь активізували і прискорили процеси створення держави, заснували княжу династію Рюриковичів.

Антинорманської теорії дотримується і сучасна українська історіографія.

До основних етапів формування державності Київської Русі належать:

1. Державний союз слов'янських племен антів – IV-VII століття) - фундамент майбутньої державності.

2. Утворення спілок східнослов'янських племен-князень.

3. Злиття союзів племен у великі племінні об'єднання (всього 14) з багатьма ознаками державності.

4. Утворення ядра майбутньої державності - Руська Земля - з центром у Києві на основі Полянського Союзу.

5. Формування двох великих державних центрів: Південного - з центром у Києві та Північного - з центром у Новгороді.

6. Об'єднання двох державних центрів в єдину державу з центром у Києві.

До основних етапів історичного розвитку Київської Русі можна віднести:

1. Варязький (князювання Олега, Ігоря, Ольги, Святослава) – становлення і зміцнення державності Київської Русі (IX –X століття).

Це період швидкого територіального розширення Русі і поступової консолідації держави. Князі об'єднали майже всі Східно-слов'янські племена, підпорядкували собі найважливішу торговельну артерію по Дніпру.

2. Християнський (князювання Володимира Великого, Ярослава Мудрого) – розквіт Київської Русі, апогей її розвитку (X – перша третина XII століття).

У князювання сина Святослава-Володимира в цілому завершилося формування території Київської Русі. Еє площа стала найбільшою в Європі. Надзвичайно важливим було введення Володимиром у 988 р.християнства. Прийняття християнства було обумовлено такими причинами: необхідність зміцнення єдності Русі, князівської влади, підняття міжнародного авторитету держави, його зближення з більш розвиненою Візантією. Прийняття християнства сприяло входженню Русі в сім'ю європейських народів. Володимир Великий також розумів і культурне значення нової релігії. Вона приносила з собою вищу цивілізацію, величезний вплив на духовний та інтелектуальний розвиток древніх русичів. Після смерті Володимира Великого між його синами спалахнула міжусобна боротьба, в якій переміг Ярослав, прозваний в народі мудрим. Однією з найбільших заслуг Ярослава вважається введення на Русі першої збірки законів – «Руської Правди». Завдяки підтримці Ярослава росла Церква, стрімко розвивалася культура. Він заснував Києво-Печерську Лавру, побудував багато церков, серед яких був і Софійський собор, зведений у Києві на честь перемоги над печенігами. Правління Ярослава Мудрого було апогеєм могутності Русі. Ярослав Мудрий зміцнив відносини Русі з європейськими державами, правителі яких вважали за честь мати Шлюбні зв'язки з київською династією. Дружина Ярослава була шведською принцесою, троє його синів одружилися на європейських принцесах, а три дочки вийшли заміж за французького, угорського та норвезького королів. Не дивно, що історики називають Ярослава тестем Європи. Сильна Київська Русь часів Ярослава займала одне з провідних місць у системі європейських відносин. Західноєвропейські джерела свого часу називали Київ суперником Константинополя. За пізнішими джерелами Київська Русь підтримувала міжнародні контакти з державами Арабського Сходу, Скандинавією, Західною Європою. Але найміцніші зв'язки були з Візантією.

3. Монголо-татарський-занепад і ліквідація Київської Русі, князівські міжусобиці, феодальна роздробленість (з середини XIII – XV століття).

Причини роздробленості Київської Русі

А). Великі простори держави за відсутності тісних економічних зв'язків в умовах панування натурального господарства.

Б). Розвиток і підйом удільних князівств і земель, що сприяло зростанню місцевого сепаратизму і загострення міжкнязівських відносин.

В). Посилення боярства, яке ставило особисті інтереси вище загальнодержавних.

Зв'язок Київської Русі з половецьким степом: наші предки - кипчаки-половці перекочували в південні степи Київської Русі зі Східного Дешт-і-Кипчака на початку XI століття і пробули тут до початку XIII століття. Таким чином, більше 200 років ця земля була батьківщиною для наших предків. Тут вони жили, на світ з'являлися нові покоління. Тюрки-кипчаки залишили на цій землі велику історичну та культурну спадщину. У їх пошуках, наша наукова експедиція побувала в Україні кілька разів, адже Україна - найбільша держава на території Європи, а Східна Європа — це частина Дешт-і-Кипчака. У середні століття вся територія половецького степу була заселена предками казахів-кипчаками, відомими в письмових джерелах під різними етнонімами: в арабо-перських та інших східних країнах під ім'ям кипчаків, на Русі – половців, у Візантії і через її Посередництво в Західній Європі – Куманів. Відповідно до етнонімів існували географічні позначення степу: Дешт-і-Кипчак в країнах Сходу, Поле Половецьке на Русі і Куманія в країнах Заходу.

На думку Є. Ч. Скржинської етнонім «половці» походить від слова мостиці. Жителі правобережжя Дніпра, де знаходився Київ, так називали кочівників з Лівобережжя, з «того боку» — «оного полу». Аналогічний вислів «мостиці» вживається в Новгородському першому літописі старшого ізводу (у статті за 1219 рік) по відношенню до новгородців з протилежного берега Волхова. Зустрівши в новгородських літописах слово «мостиці» в значенні Бережани, люди, що живуть на певній стороні річки «вона робить висновок,

що» половці давньоруських літописів — це кумани, що розміщувалися в полі Половецькому, тобто по Лівому березі Дніпра. Однак половці розміщувалися не тільки по Лівому березі Дніпра, їх кочів'я могли переходити і на правий берег (особливо після укладення угод з російськими князями, з якими часто навіть і ріднилися).

Відомі династичні союзи між київськими князями та половецькими ханами:

1094 - київський князь Святополк Ізяславич, уклавши мир з половцями, взяв собі в дружини дочку половецького хана Тугоркана.

1107 - Юрій Володимирович (Долгорукий) одружився з дочкою половецького хана аепа. Так був укладений союз між ханом Аепою і батьком Юрія Володимиром Мономахом.

Того ж року на дочці половецького хана одружився Святослав, син Олега Святославича.

1117 - Андрій Володимирович одружився з онукою Тугоркана.

1163 - син великого київського князя Ростислава Мстиславича Рюрик одружився з дочкою половецького хана Білока.

1187 - син новгород-сіверського князя Ігоря Святославича (см. Слово о полку Ігоревім) Володимир одружився на дочці половецького хана Кончака.

1205 - син володимирського князя Всеволода Юрійовича Ярослав одружився з дочкою половецького хана Юрія Кончаковича.

Мстислав Удатний був одружений на дочці половецького хана Котяна.

Деякі дослідники стверджують, що утворення України як держави відбулося в 1187 р. Це не зовсім вірно. У той період з'явився лише термін «Україна», позначав він не що інше, як околицю Київської Русі. Свого часу землі сучасної України піддавалися набігам кримських татар. Русичі намагалися освоїти багаті, родючі землі Великого степу, але постійні грабежі і вбивства не дозволяли довести задумане до кінця. Протягом багатьох століть татари представляли велику загрозу для слов'ян. Величезні території залишалися незаселеними тільки з тієї причини, що вони були сусідами з

Кримом. Татари здійснювали набіги, бо їм потрібно було якось підтримувати власну економіку. Вони займалися скотарством, але воно великого прибутку не давало. Татари грабували сусідів-слов'ян, брали в полон молодих і здорових людей, обмінюючи потім рабів на готові турецькі вироби. Найбільшою мірою від татарських набігів страждали Волинь, Київщина та Галичина.

У волелюбних козаків, які почали заселяти вільні степи в кінці XV століття, іноді в думках проскакувало створення держави. Україна могла бути притулком розбійників і бродяг, тому що саме вони спочатку заселяли цю територію. На безлюдні околиці приходили люди, охочі бути вільними, тому основну масу козаків становили наймити, що тікали від панського рабства. Також сюди приходили городяни і попи-розстриги в пошуках кращого життя. Серед козаків зустрічалися люди дворянського походження, вони, в основному, шукали пригод і, звичайно ж, багатства. Ватаги склалися з русичів, поляків, білорусів і навіть татар, приймали абсолютно всіх. Спочатку це були самі звичайні розбійницькі банди, які грабували татар і турків і на вкрадене жили. З часом вони почали будувати Січі - укріплені табори, в яких завжди чергував військовий гарнізон. Туди вони поверталися з походів. Деякі історики вважають, що 1552 рік утворення України як держави. Насправді в цей час виникла знаменита Запорізька Січ, якою так пишаються українці. Але вона не була прототипом сучасної держави. У 1552 р. були об'єднані козацькі ватаги, а їх форт був побудований на острові Мала Хортиця. Все це зробив Вишневецький. Державу Україна хотів створити один з найвідоміших гетьманів – Богдан Хмельницький. Цей отаман вів виснажливу боротьбу з польською армією, мріючи про незалежність і свободу всіх земляків. Хмельницький розумів, що одному йому не під силу впоратися із західним противником, тому він знайшов покровителя в особі Московського царя. Звичайно, після цього кровопролиття в Україні закінчилося, але вона так і не стала незалежною.

Виникнення України як держави можливе було б відразу після повалення з трону династії Романових. На жаль, у місцевих політиків не вистачило сили, розуму, а головне – солідарності, щоб довести задумане до кінця і зробити свою

країну незалежною. Про падіння царизму Київ дізнався 13 березня 1917 року. Всього за кілька днів українські політики створили Центральну Раду, але утримати владу в своїх руках їм завадила ідеологічна обмеженість і недосвідченість у подібних справах. За деякими даними, утворення України як держави відбулося 22 листопада 1917 року. Саме цього дня Центральна Рада оприлюднила третій Універсал, проголосивши себе вищою владою. Правда, тоді вона ще не наважилася розірвати всі зв'язки з Росією, тому Україна на якийсь час стала автономною республікою. Можливо, така обережність політиків була зайвою. Через два місяці Центральна Рада зважилася на утворення держави. Україна була проголошена самостійною і повністю незалежною від Росії країною.

Період, коли з'явилася Україна як держава, був непростим. З цієї причини Центральна Рада була змушена просити підтримки і захисту у європейських країн. 18 лютого 1918 року був підписаний Брест-Литовський договір, згідно з яким Україна повинна була здійснювати в Європу масові поставки продовольства, а натомість отримувала визнання незалежності і військову підтримку.

Австрійці і німці за короткий період часу ввели війська на територію держави. На жаль, Україна не могла виконати свою частину умов договору, тому наприкінці квітня 1918 року Центральна Рада була розпущена. 29 квітня до управління країною приступив Павло Скоропадський. Утворення України як держави давалося народу з великими труднощами. Біда в тому, що в країні не було хороших правителів, які змогли б відстояти незалежність підконтрольних територій. Скоропадський не протримався при владі і року. Вже 14 грудня 1918 року він з ганьбою втік разом з союзними німецькими військами. Україна була кинута на розтерзання, європейські країни так і не визнали її незалежності і не надали підтримки.

Початок 20-х років ХХ століття приніс багато горя в українські домівки. Більшовики створили систему жорстких економічних заходів, щоб хоч якось призупинити розвал економіки і врятувати новостворену державу. Україна від

так званого «військового комунізму» постраждала найбільше, бо її території були джерелом сільськогосподарської продукції.

В кінці 1922 року в Москві задумалися над об'єднанням Росії, Білорусії і закавказьких республік для створення більш стійких зв'язків. До того часу, коли утворилася Україна як держава, залишалося якихось сім десятиліть. 30 грудня 1922 року представники всіх радянських республік схвалили план по об'єднанню, таким чином був створений СРСР. Теоретично будь-яка з республік мала право вийти з союзу, але для цього вона повинна була отримати згоду Комуністичної партії. На практиці здобути незалежність було дуже складно. Партія була централізованою і управлялася з Москви. Україна за величиною площі займала друге місце серед усіх республік. Столицею було обрано місто Харків. Відповідаючи на питання про те, коли утворилася Україна як держава, слід відзначити 20-ті роки ХХ століття, адже саме тоді країна знайшла територіально-адміністративні кордони.

Перша п'ятирічка вдихнула в Україну життя. За цей час з'явилося 400 нових підприємств, на країну припадало близько 20% від усіх капіталовкладень. У 1932 році була побудована Дніпропетровська гідроелектростанція, що стала на той час найбільшою в Європі. Завдяки праці робітників з'явився Харківський тракторний завод, Запорізький металургійний комбінат, безліч донбаських заводів. За короткий час було вироблено величезну кількість економічних перетворень. З метою поліпшення дисципліни та підвищення працездатності були впроваджені змагання з дострокового виконання плану. Уряд виділяв кращих працівників і присвоював їм звання Героя Соціалістичної Праці.

У період 1941-1945 рр.в країні загинули мільйони людей. Більшість українців воювали на боці Радянського Союзу.

Формувалася на рубежі 1980-1990-х років концепція національної історії виявилася затребуваною керівництвом Української РСР, а потім і незалежної України. Національна концепція історії транслиувалася на суспільство через систему шкільної освіти, пресу, кінематограф, масову літературу, державні

свята. Фактично з 1990 року почалося символічне впорядкування простору Нової української держави, коли 1 серпня у Червонограді (колишньому Кристинополі Львівської області) було демонтовано пам'ятник Леніну, що фактично призвело до масової десовєтизації публічного простору, головним чином у західних областях України. До демонтажу радянських пам'ятників додалося перейменування вулиць і площ, особливо послідовно проведене у Львові. Зовсім інша ситуація була в більшості центральних і східних областей України, де особливим прикладом плюралізму публічного простору став Київ, в якому нарівні зі старими назвами існують нові, а деякі вулиці навіть мають два офіційно затверджених іменування. Десовєтизація слабо торкнулася міста східної та південної частини країни.

Дата утворення України як держави відома всім – це 24 серпня 1991 року. Але що ж передувало цій знаменній події? 17 березня 1991 року відбулося опитування, завдяки якому стало зрозуміло: українці зовсім не проти суверенітету, головне, щоб він згодом не погіршив їхні життєві умови. 1 грудня того ж року українці на референдумі підтримали Акт про незалежність і обрали свого першого Президента – Леоніда Кравчука. Протягом багатьох років відбувалося утворення України як держави. Карта країни часто змінювалася. Багато територій були приєднані в Радянському Союзі, це стосується західної України, частини Одеської області та Криму. Головним завданням українців є збереження сучасних адміністративно-територіальних кордонів.

Сьогодні для реалізації права / обов'язки у формуванні історичної пам'яті у держави є потужні важелі по його збереженню і захисту: це загальноосвітня і вища школа, історичні архіви, музеї та бібліотеки, спонсоровані державою канали масової інформації і пропаганди (телебачення, Інтернет, кінопродукція та інші), державна символіка, меморіали та пам'ятники, нагороди і почесні найменування, історичні об'єкти культурної спадщини, топоніми та місця пам'яті, законодавчо встановлені державні свята, пам'ятні дати і Дні військової слави.

Поряд з державою, найважливішу роль в даній діяльності відіграють численні некомерційні організації та громадські рухи (наприклад, «Опозиційна платформа - За життя», «Національний фронт за захист історичної пам'яті»), які займаються збереженням історичної пам'яті і просвітою громадян. На даний момент також в Україні діють такі юнацькі та молодіжні організації історичного та меморіального спрямування, як Всеукраїнська громадська молодіжна організація Спілка Української Молоді, Українське Дитячо – юнацьке товариство «СІЧ», Національна Скаутська Організація України – «Пласт», Всеукраїнська молодіжна організація «Україна - XXI», Національна Організація Скаутів України та інші. Така діяльність має важливе значення як з точки зору державного управління, так і розвитку громадянського суспільства в Україні. В рамках численних громадських рухів і акцій, що проводяться інститутами громадянського суспільства, підвищується ступінь взаємодії і рівень довіри між владою і суспільством. Наприклад, вже протягом декількох років Київська міська організація ветеранів Другої світової війни проводить 9 травня ходу під гаслом «Ніхто не забутий, ніщо не забуде» - український аналог проведеної по всьому світу акції «Безсмертний полк». У цій акції в Києві беруть участь до 350 тис. осіб.

Важливу роль у збереженні хоча і видозміненої, але все ж радянською історичною пам'яттю зіграла відсутність у місцевих і центральних націоналістично налаштованих інтелектуалів достатніх символічних ресурсів для впливу на соціальну пам'ять городян індустріального сходу. Наприклад, якщо Львів - це місто з розвиненою культурою, то Донецьк і Харків – міста з розвиненою промисловістю. Провідну роль серед еліт сходу відіграють і продовжують грати представники ділових кіл і промислової бюрократії. Дослідження української регіональної преси показало, що якщо в західноукраїнських засобах масової інформації лідерами виступають вчені, філософи, діячі культури і мистецтва, то для харківських і донецьких медіа лідерами думок є якраз директори промислових підприємств і підприємці.

На момент розпаду Радянського Союзу і утворення незалежної Української держави регіональні відмінності в уявленнях про минуле - особливо між містами південного сходу і центру – не були настільки явними, як в даний час. Домінуючою в них була російськомовна культура, історична пам'ять в якій формується переважно під впливом історичної політики, що реалізується за допомогою масової освіти і масової культури. Населення різних макрорегіонів разюче сприйняло історичну політику, що здійснювалася українським урядом протягом усього періоду існування незалежної Української держави.

За роки незалежності в пострадянській Україні під впливом низки факторів соціальнопсихологічного та культурного порядку сформувалося два ідеальнотипових варіанти історичної пам'яті. Перший – Західноукраїнський - притаманний західному і центральному макрорегіонам. Деякі відмінності між цими регіонами пов'язані з тим, що для заходу України в національну історію виявилася вмонтована і сімейна. Історична пам'ять жителів міст центру цих фрагментів позбавлена.

Другий варіант – Східноукраїнський - властивий юговостоку. Відмінності в історичній пам'яті виявилися чинником, що відтворює культурний розкол українського суспільства. Недарма серед стигматизуючих ярликів, якими наділяють один одного носії обох варіантів історичної пам'яті, значуще місце займають ті, що відсилають до історії: «комуняки», «совки», «фашики» і, звичайно, «бандерівці».

Можна зберегти історичну пам'ять для майбутніх поколінь, об'єднавши зусилля таких сфер, як освіта, наука, культура з діяльністю органів влади, які будуть проводити роботу з формування та збереження у громадян країни історичної пам'яті, почуття причетності до історії своєї Батьківщини, національної самоідентифікації, зміцнювати зв'язки між поколіннями, відновлювати і підтримувати традиційні цінності.

Найбільший вплив на формування і збереження історичної пам'яті підростаючого покоління надає сім'я. Саме сім'я формує у молодих людей

національну самосвідомість, любов до рідної землі, до її минулого за допомогою передачі традицій, звичаїв, вірувань, обрядів. Слідом за впливом сім'ї, слідує освітні та культурні установи. Саме середня і вища освіта на сьогоднішній день є потужними ретрансляторами знань про минуле і модераторами історичної пам'яті молодого покоління жителів країни. Важливою функцією історичної освіти є створення у свідомості молодих людей цілісного образу минулого народу. Історична освіта повинна допомагати молоді за допомогою розуміння історичних явищ з різних перспектив (індивідуальної, місцевої, регіональної, національної, світової) формувати власну ідентичність. Формування історичної пам'яті має продовжуватися і у вищих навчальних закладах, студенти повинні вдосконалювати свою здатність осмислювати досвід попередніх поколінь і свій власний.

2.2. Проблеми збереження та актуалізації історичної пам'яті молоді

Кожен член суспільства повинен знати історію, минуле своєї країни для успішного проектування майбутнього. Історія, будучи інструментом цивільно-патріотичного виховання і, в більш високому сенсі, формування нації, викликає у молоді не упереджений інтерес. Історична освіта та історичне виховання відіграє значиму роль у процесі соціалізації молоді в будь-якому суспільстві. Завдання викладання історії - це виховання діяльного патріота і думаючого громадянина.

Відомі три тенденції дослідження історичної свідомості молоді:

- структурно-функціональна: динаміка історичної свідомості молоді як групи соціального ризику залежить від ступеня довіри до інституціоналізованої історії; невизначеність життєвих перспектив, пов'язаних з труднощами соціальної інтеграції та звуженням умов соціального відтворення деформують історичну свідомість;

- структурно-діяльнісна: формування історичної свідомості відбувається на основі співвіднесення колективного і особистісного досвіду з урахуванням зміни статусу молоді в суспільстві; націлює на дослідження інституційних і суб'єктних параметрів історичної свідомості, як системи образів, уявлень, оцінок, що формуються в результаті соціалізації молоді і співвідносних з соціальними практиками;

- інтеракціоністська: формування базових ідентичностей молоді відбувається в процесі корекції розуміння історії з метою примирення з глобальними викликами, з метою встановлення «рівноваги» між самотністю та інтегрованістю в глобальне співтовариство. Кожен із зазначених напрямків характеризується суттєвим внеском у розробку та вивчення проблем історичної свідомості української молоді.

Законодавча база України про молодіжну проблематику була закладена Декларацією «Про засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 грудня 1992 року. Далі були прийняті закони України «Про сприяння

соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року, «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 року, «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» від 21 липня 2001 року. Окрім базових актів, за роки незалежності прийнято понад 70 нормативних актів, спрямованих на вирішення молодіжних проблем. У Верховній Раді України щорічно проводяться слухання про становище молоді і готується доповідь з цього питання Президенту, Верховній Раді, Кабінету Міністрів. З 1995 року проведено 7 парламентських слухань, підготовлено 9 доповідей. Окрім того, в Україні діють 132 Всеукраїнських молодіжних організацій. Молодіжні закони регулюють права молодих громадян у сфері освіти та їх соціального захисту, визначаючи, які соціальні послуги гарантуються молодим громадянам з навчання, виховання, духовного розвитку, професійної підготовки; загальнодоступність усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою, право вибору навчального закладу, мови навчання, профілю та форми навчання. Від позиції молоді у суспільно-політичному житті, її впевненості у завтрашньому дні та активності залежатимуть темпи просування держави шляхом соціально-економічних перетворень.

Сучасний етап розвитку України особливо вимагає від органів державної влади та громадських інститутів здійснення системних заходів, спрямованих на національно-патріотичне виховання молоді, зокрема враховуючи необхідність підготовки потенційних кандидатів для прийняття на державну, військову службу. У 2015 році в Міністерстві молоді та спорту вперше в історії пострадянської України було створено відділ національно-патріотичного виховання.

Міністерство освіти і науки України запропонувало в країні на державному рівні вести патріотичне виховання молоді та дітей, запропонувавши суспільству низку концепцій патріотичного виховання молоді. Це:

- Концепція національної системи виховання (1996);
- Концепція національно-патріотичного виховання (2009);

- Концепція Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017;

- Концепція громадянської освіти і виховання в Україні (2012);

- Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015).

У чинній Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді вказується, що жодна з вище зазначених програм не була ефективною і не досягала поставленої в них мети; «жодна з них не була розгорнута і не втілювалася в конкретні кроки з реалізації через зміни векторів розвитку держави і, відповідно, освітньої політики, через різні погляди правлячих еліт на ідеологію і напрямки розвитку освіти». При цьому під національно-патріотичним вихованням дітей та молоді державою слід розуміти комплексну системну і цілеспрямовану «діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх установ, інших соціальних інститутів з формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правового, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації»⁷.

Автори концепції зазначають, що в основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української політичної нації. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави і нації. Шляхи реалізації патріотичного виховання дітей та молоді автори концепції вбачають у вдосконаленні нормативно-правової бази патріотичного виховання молоді, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, співпраці органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадянським суспільством,

інформаційному забезпеченні національно-патріотичного виховання дітей та молоді. У тексті концепції зазначено, що «в основу системи національно-патріотичного виховання закладено ідеї розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства і нації в цілому. Важливу роль у просвітницькій діяльності займає відновлення історичної пам'яті про тривалі державні традиції України: Київська Русь, Литовсько-Руська держава, козацька держава, Гетьманщина, УНР (Українська Народна Республіка), ЗУНР (Західно-Українська Народна Республіка)».

3 лютого 2010 року на засіданні Кабінету Міністрів України було підтримано пропозицію Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту про створення Всеукраїнського центру патріотичного виховання молоді.

Завданнями центру є формування у молодих громадян України високої патріотичної свідомості, національної гідності, готовності до виконання конституційного та громадянського обов'язку щодо захисту національних інтересів України; реалізація заходів щодо забезпечення становлення та ефективного функціонування державної системи патріотичного виховання молоді; участь у формуванні комплексу нормативно-правового, організаційно-методичного і матеріально-технічного забезпечення системи патріотичного виховання молоді. Окрім цього, Центр здійснюватиме пропагандистське забезпечення патріотичного виховання молоді та займатиметься створенням системи взаємних зв'язків та взаємодії всіх соціальних інститутів держави з урахуванням інтеграційних процесів України в європейський простір тощо.

Співпраця Міністерств з громадянським суспільством закріплено в якості однієї з цілей національно-патріотичного виховання. У 2018 році Міністерство молоді та спорту вперше оголосило відкритий конкурс на створення проектів присвячених національно-патріотичному вихованню для неформальних організацій та інших недержавних інституцій. За умовами конкурсу проект мав бути Всеукраїнським (охоплювати не менше 14 областей). Найбільш помітними організаціями діючими у сфері неформального національно-патріотичного виховання є: «Молодіжний націоналістичний конгрес», скаутська організація

«Пласт», «Спілка української молоді», «Юнацький Корпус».

Виховні військово-патріотичні табори організовувалися «Пластом» за скаутською системою в Україні ще на початку ХХ століття. У роки існування Радянського Союзу діяльність цієї організації була припинена і перемістилася в ті країни, куди емігрували багато українців (США, Канада та ін.). При цьому радянська влада запропонувала свою альтернативу — піонерські табори, військово-спортивні ігри «Зірниця». Таким чином, хоч і в руслі іншої ідеологічної системи зберігши по суті традицію організації виховних військово-патріотичних таборів. Після здобуття Україною незалежності, націоналісти знову поступово отримують доступ до організації літніх таборів. «Пласт» повернувся в Україну ще в 1990-х, а МНК почав проводити свої заходи в період президентства Ющенка. Проте, незважаючи на очевидну підтримку влади, в Державну програму практики проведення таборів були внесені тільки в 2015 році з ініціативи відділу національно-патріотичного виховання Міністерства молоді. У рамках програми співпраці Міністерства з громадянськими ініціативами, з метою проведення патріотичних таборів у різних частинах України було виділено бюджет у 380 тисяч гривень (близько 15 тис.дол.) (Міністерство молоді та спорту, 2019). Азовець - найвідоміший і великий з числа таких таборів.

«Азовець» - Національно-патріотичний табір, що організовується в Київській області з 2015 року. Спочатку табір створювався для дітей службовців в Азові добровольців, і на одну зміну набиралося не більше 10-15 учасників. У той період дітей навчали базовим військовим навичкам: тактиці, збірці-розбиранні автомата, тактичній медицині, проходженню смуги перешкод, побудованої за стандартами НАТО. За минулі 4 роки табір істотно виріс, і на кожну зміну тепер приїжджає до 90 дітей. За словами одного з організаторів табору, в 2016 році спочатку військово-патріотичний табір перетворився на національно-патріотичний. Передбачається, що такого роду нововведення дозволить розширити можливості впливу на дітей. Відтепер можна виховувати з дітей «справжніх патріотів» не тільки вдаючись до уроків з

тактики, а й викладаючи їм історію України. На думку організаторів, в таборі діти стануть сильнішими і здоровішими, проводитимуть час на свіжому повітрі, займатимуться фізичною підготовкою (за стандартами НАТО), і не витратимуть свій час на Інтернет ігри. Телефони та інші пристрої забираються вихователями («виховниками»), і видаються дітям і підліткам тільки на 15-20 хвилин в день, з тим, щоб вони могли зв'язатися з батьками. Головна мета діяльності табору «розвиток братнього духу», під чим розуміється популяризація ідей національної єдності. Для його досягнення застосовуються різні дисциплінарні практики.

Аналіз впливу державної молодіжної політики на соціальне становлення і соціалізацію молоді чітко демонструє тенденції демократизації і гуманізації суспільних відносин, прагнення держави узгодити інтереси різних верств і груп населення, суспільних інститутів і територіальних спільнот. Це сприятиме формуванню та проведенню державної молодіжної політики як засобу всебічного розвитку молодого покоління, реалізації його можливостей і здібностей, прискореного розвитку сучасного українського суспільства.

Головною метою державної молодіжної політики в контексті загального розвитку має стати формування патріотично налаштованого, національно свідомого та соціально захищеного молодого покоління, яке своєю діяльністю забезпечить успішну інтеграцію країни у світову спільноту. Українському суспільству слід формувати стійку систему загальнолюдських і політичних цінностей, які відповідають сучасним реаліям, ментальним особливостям і соціокультурним перевагам молодих громадян.

На сьогодні існують різні джерела формування історичної пам'яті: освіта в школі і вузі, медіаісточники (телебачення, кінематограф, Засоби масової інформації, Інтернет), усна історія (розповіді представників старшого покоління в сім'ї і найближчому соціальному оточенні), символічний ландшафт міст (топоніміка, пам'ятники та інші місця пам'яті), публічні комеморативні заходи, наукова література та інші. Майбутнє України формується вже зараз, і головним засобом ідеологічного виховання молодих українців у національному

дусі є система освіти, основою якої є викладання історії. За роки незалежності України тотальному перегляду піддався не тільки радянський період, а й вся історія України з найдавніших часів.

На даний момент в середовищі молоді спостерігається зниження рівня громадянської відповідальності, патріотизму, знання історії своєї країни. Здебільшого молоде покоління сприймає події історичного минулого за допомогою Інтернету, телебачення, художньої літератури. Сучасна молодь більшу частину свого вільного часу проводить в мережі Інтернет, вважаючи за краще отримувати інформацію у всесвітній павутині, а не в бібліотеках і музеях. На даний момент саме вони, а не наукові статті є потужним способом формування історичної пам'яті молоді. Тільки ось існує проблема: в засобах масової інформації невелика кількість матеріалів, які б висвітлювали минуле нашої країни. Замість цього ми спостерігаємо велику кількість зарубіжних фільмів, які пропагують цінності інших країн і висвітлюють їх героїчне минуле. Вважаю за необхідне створити спеціальні добірки уривків з художніх і документальних фільмів, які допомагали б обговорювати з учнями моральні, емоційні аспекти різних тем, у тому числі важких, трагічних сторінок історії, особливо ХХ століття.

Засоби ретрансляції пам'яті вийшли на новий рівень, що виразилося в створенні в останні роки величезної кількості веб-сайтів, мета яких - актуалізувати і ретранслювати знання про минуле. Нарівні з архівами, бібліотеками та музеями воно стає не просто сховищем інформації, але все більше і більше виступає в ролі інстанції, яка формує громадську думку, ставлення до минулої та сучасної історії. Засоби масової інформації сприяють створенню та поширенню історичних міфів та історичних штампів. Все це робить історичну пам'ять сьогодні очевидно заангажованою. Сучасні молоді люди, бачачи на книжки, статті або фільми позначку «історичний», автоматично співвідносять представлені дані з історичною реальністю, сприймаючи запропоновану картину як сталася у дійсності, не допускаючи при цьому, що представлений «джерело» або «образ минулого» – це один із засобів «політики

пам'яті» та «використання минулого». На думку ряду дослідників, у молоді не сформовані якості, які сприяли б розвитку критичного мислення в оцінці історичних даних, визначенню складових, що дозволяють відрізнити режисерський вигадка від історичного факту. У цьому випадку можуть відбуватися цілеспрямоване спотворення сприйняття минулого і пов'язана з цим маніпуляція пам'яттю як окремого індивіда, так і групи. Вивчення недоліків і переваг, особливостей і наслідків формування історичної пам'яті в режимі онлайн, мабуть, в найближчому майбутньому, стане актуальним напрямком досліджень.

Історична просвіта і виховання покликані сприяти залученню молоді до духовного світу свого народу, розуміння витоків його культури, історії, сприяти сприйняттю народної поезії, музики, живопису. Треба навчити думати про минуле з позицій гуманізму, акцентувати увагу на економічному співробітництві, торгівлі, взаємовпливах культур, мирного життя. Акцент повинен бути зроблений на творенні в історії, оскільки справа не в кількісному переважанні воєн, а в цінності мирного творення, мудрості предків, що залишили нам шедеври цивілізації. Сукупність всіх факторів в цілому і кожен окремо по-різному впливають на підростаюче покоління, а динаміка їх розвитку і впливу залежить як від індивідуальних якостей, так і від рівня розвитку суспільства, науки і техніки.

У друкованих ЗМІ необхідно створити структури для ведення історичних дискусій загальнонаціонального масштабу. Саме такі дискусії залишають стійкий слід у масовій свідомості. Для цього потрібно, щоб 2-3 багатотиражних видання протягом тривалого часу підтримували дискусію з важливого питання історичної пам'яті, як це робилося в Німеччині, Франції, Польщі при обговоренні різних подій 1930-х – 1940-х років, тому що дискусії про минуле можуть стати важливим досвідом для підвищення якості дискусій в суспільстві з інших значущих питань.

Потрібна спеціальна щотижнева передача з історії (наприклад, «Наша історія»). Досвідчений ведучий з професійною історичною освітою.

Обговорення питань історії та пам'яті. Така передача повинна бути на центральному каналі в прайм-тайм. Потрібно освоїти формат історико-документальних фільмів з харизматичним ведучим, кількома професійними істориками, що дають короткі коментарі в межах своєї компетенції, багатим відеорядом.

Отже, для формування і збереження історичної пам'яті підрастаючого покоління слід: зі сторони сім'ї передавати дітям традиції, звичаї, розповідати про минуле і про родовід сім'ї, сприяти спілкуванню з більш дорослими членами сім'ї; з боку вчителів сприяти вивченню школярами родоводу своєї сім'ї за допомогою проведення класних годин, факультативів, гуртків з вивчення сімейного древа і сімейних фотографій; організовувати зустрічі з відомими людьми свого населеного пункту, з ветеранами Великої Вітчизняної війни; проводити для школярів екскурсії з відвідуванням пам'ятних місць, історичних, краєзнавчих об'єктів; організовувати відвідування музеїв і виставок з метою ознайомлення з досягненнями науки, культури, освіти свого регіону та своєї країни; за участю молодих людей розробляти сценарії святкування знаменних для країни дат; сприяти участі студентів у громадських акціях патріотичного змісту, а також у конференціях, присвячених знаменним подіям країни; сприяти поширенню в засобах масової інформації фільмів, передач, статей, спрямованих на формування поваги до своєї країни, патріотизму, загальнолюдських цінностей.

Враховуючи потреби незалежної держави, необхідно ухвалити нові закони про охорону культурно-історичної спадщини, про історичні міста та історико-культурні території, про музейний фонд. Слід підготувати закон про архіви, в якому встановити граничні терміни зберігання закритої інформації, після яких архівні матеріали публікуються.

2.3. Реалізація державної політики у сфері відновлення і збереження історичної пам'яті українського народу

Метою державного управління у сфері відновлення і збереження історичної пам'яті українського народу є передача новим поколінням їх традиційних цінностей. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішення наступних стратегічних завдань:

а) зміцнення громадянської ідентичності шляхом відтворення, закріплення та суспільної легітимації механізмів спадкоємства (спадкування) української культурно-цивілізаційної ідентичності, єдиних цінностей, образів колективної історичної пам'яті, а також заснованих на них соціальних нормах і механізмах соціального контролю;

б) створення умов для виховання громадян відповідно до цінностей українського народу;

в) збереження історичної та культурної спадщини та її використання для виховання та освіти;

г) забезпечення наступності у формуванні типу особистості, передачі від покоління до покоління традиційних цінностей і норм, традицій, звичаїв і зразків поведінки;

д) створення умов ради реалізації кожним громадянином України його творчого потенціалу;

е) забезпечення доступу громадян до знань, інформації, культурної та природної спадщини, образів мистецтва, історичної пам'яті.

Вирішення стратегічних завдань у перспективі дозволить надавати позитивний вплив на динаміку соціально-демографічних параметрів (народжуваність і смертність, розлучення, зниження злочинності, екстремізму, міжетнічних конфліктів і так далі) за допомогою формування і закріплення в українському суспільстві єдиних цінностей, образів колективної історичної пам'яті, а також заснованих на них соціальних нормах і механізмах соціального контролю.

Основними напрямками (пріоритетами) державного управління у сфері збереження історичної пам'яті є:

- збереження, охорона, вивчення, використання, актуалізація і пропаганда матеріальної культурної спадщини українців;

- збереження, охорона, вивчення, використання, актуалізація і пропаганда нематеріальної культурної спадщини;

- збереження музеїв і розвиток музейної діяльності;

- збереження архівів і розвиток архівної справи;

- збереження бібліотек і розвиток бібліотечної справи;

- збереження, актуалізація, пропаганда класичної літературної спадщини та розвиток літератури;

- збереження, актуалізація, пропаганда класичної кінематографічної спадщини та розвиток кіномистецтва, підтримка кіновиробництва і кінопрокату;

- збереження, актуалізація, пропаганда класичної театральної спадщини та розвиток театральної діяльності;

- збереження, актуалізація, пропаганда класичної музичної спадщини, розвиток музичного мистецтва та концертної діяльності;

- збереження циркових традицій і розвиток циркової справи;

- збереження традицій образотворчого мистецтва та розвиток виставкової діяльності;

- збереження традицій архітектурного мистецтва та дизайну, розвиток архітектури та дизайну; розвиток культурно-дозвілєвої діяльності та аматорської творчості, підтримка соціокультурних проєктів;

- збереження та розвиток освітніх закладів культури;

- збереження і розвиток науково-дослідних установ;

- інформатизація культурної діяльності;

- збереження, вивчення, актуалізація та пропаганда культурно-історичної спадщини за кордоном, поширення культури українського народу за кордоном, міжнародна культурна діяльність;

- розвиток культурно-пізнавального туризму.

З розпадом СРСР і падінням комуністичних режимів у країнах Східної та Центральної Європи звичайною практикою цих держав стало створення Інститутів національної пам'яті (Додаток А).

Наприклад, у Польщі рішенням парламенту від 19 грудня 1998 року було створено Інститут національної пам'яті (ІНП). До теперішнього часу відділення ІНП діють в 11 великих містах Польщі, загальна кількість співробітників становить понад 1200 осіб. У Литві пішли тим же шляхом, що і в Польщі. У Вільнюсі активну публікаторську і виставкову діяльність веде так званий Центр геноциду і резистенції, створений на початку 1990-х років. Юридично центр є департаментом при Кабінеті Міністрів країни, а директор його затверджується Сеймом за поданням прем'єр-міністра країни. Точно так само, як і в польському Інституті національної пам'яті, у складі литовського центру функціонує департамент спеціальних розслідувань.

У Латвії в 1998 році була створена комісія істориків при Президентові країни. Ключовими завданнями даної структури є забезпечення офіційних осіб тезами для «окупаційної» риторики та презентація на міжнародній арені тематики «злочинів проти людства в Латвії в період радянської та нацистської окупацій (1940-1991 рр.)», при цьому акцент робиться на «злочини радянського тоталітаризму». Система історико-політичних установ в Естонії практично аналогічна Латвійській. У 1993 році парламент Естонії створив Державну комісію з розслідування репресивної політики окупаційних сил, перед якою було поставлено завдання підготувати «Білу книгу про втрати, завдані народу Естонії окупаціями». «Біла книга» була видана в 2003 році і послужила основою для масштабної антиросійської пропагандистської кампанії, а також для вимог до Росії «відшкодувати збитки, завдані окупацією».

В Україні перші «бої за історію» розгорталися в 1986-1989 роки. Боротьба йшла між активістами різноманітних демократичних рухів, які оскаржували право КПРС і КПУ на ідеологічну і політичну монополію, з одного боку, і партійно-державною номенклатурою - з іншого. Подібні битви відбувалися

практично у всіх республіках СРСР: на першому етапі піддавалися критиці і засудженню «адміністративно-командна система», «сталінізм», «тоталітаризм» та ін., і в процесі цих дискусій з'ясовувалося, що власна історія теж є об'єктом репресій. Обговорювалися «білі плями» - ті історичні обставини, які навмисно замовчувалися або перебували під ідеологічною забороною, перш за все імена і факти, пов'язані з національним рухом і/або його придушенням, а слідом за цим піднімалося питання про фактичну відсутність національної історії в системі освіти і науки. У 1987-1991 роках історична тематика стала займати все більше місце в публічних дебатах і в політиці. У той час були сформульовані всі основні теми, які відіграли ключову роль у процесі націоналізації історії: генезис української нації; історія української державності (з особливим наголосом на часи Богдана Хмельницького та його спадкоємців, а також на державність 1917-1920 років); переоцінка радянського періоду; історія «сталінізму» (насамперед репресії та голод 1932-1933 років); історія другої світової війни; історія націоналістичного руху та УПА.

Ці ж сюжети стали центральними як в історичній політиці в Україні, так і політики як такої. Апогеєм став 1990 рік: історія вийшла на вулиці і увійшла в кабінети влади. Серед яскравих подій того часу можна назвати літній фестиваль козацької слави, що зібрав на острові Хортиця сотні тисяч людей з усієї України. У січні 1990 – го в річницю возз'єднання (22 січня 1919 року) двох українських держав - Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки - був організований живий ланцюг між Києвом і Львовом. У липні того ж року, через тиждень після прийняття Верховною Радою УРСР декларації про суверенітет, Політбюро ЦК КПУ схвалило програму розвитку історичних досліджень і викладання історії в Українській РСР.

В Україні створення структур історичної політики почалося пізніше, ніж у Польщі та Прибалтиці. Однією з перших стала урядова комісія з вивчення діяльності ОУН і УПА, створена в 1997 році. У Львові діє Центр досліджень визвольного руху - структура, що веде активну публікаторську та виставкову діяльність, спрямовану на реабілітацію ОУН і УПА.

11 липня 2005 р. Президент Ющенко підписав указ №1087/2005 «Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій і голодоморів в Україні». Цей нормативний акт наказував Кабінету Міністрів вирішити питання про створення Інституту національної пам'яті до 26 листопада 2005 р. Однак поява даної установи в той час затягувалася. 4 листопада 2005 р. Президент України своїм указом №1544/2005 «З метою вшанувати пам'ять жертв і постраждалих від голодоморів в Україні» знову дає вказівку уряду вжити дієвих заходів щодо вирішення питання створення Українського інституту національної пам'яті. Цього разу В. Ющенко дає своєму уряду термін до 20 листопада 2005 р. Однак рішення про створення Інституту національної пам'яті було прийнято урядом лише 17 травня 2006 р., а 21 травня 2006 р. фізик Ігор Юхновський був призначений головою нової установи.

31 травня 2006 р. статус Інституту змінюється, в постанові українського уряду цей орган називається центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що означало, що дана установа безпосередньо підпорядковувалася главі держави. 5 липня 2006 р. український Кабінет Міністрів затверджує положення Інституту національної пам'яті, в якому його також надається статус спеціально уповноваженого органу у сфері відновлення та збереження національної пам'яті українського народу. Уряд, затвердивши Положення про Український інститут національної пам'яті, висунув такі завдання:

- «Участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті українського народу, зокрема щодо сприяння державою відповідно до статті 11 Конституції України, консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури;
- забезпечення всебічного вивчення багатовікової історії створення Української держави, етапів боротьби за відновлення державності України в ХХ столітті;

- забезпечення вивчення історії проживання на території України, інших корінних народів і національних меншин та їх інтеграції в українське суспільство;

- здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті учасників національно-визвольної боротьби, Першої і Другої Світових воєн, жертв голодоморів та політичних репресій;

- посилення уваги суспільства до власної історії, поширення про нього об'єктивної інформації в Україні та світі»⁸.

Але фактично цей орган не почав свою роботу в 2006 р., так як грошові кошти на його фінансування не були закладені в бюджет, що говорить про швидкоплинність прийняття рішення про створення Інституту національної пам'яті. У 2007 році на фінансування Інституту національної пам'яті грошові кошти були виділені, і він почав свою активну діяльність. Інститут мав розробляти пропозиції щодо «відновлення об'єктивної та справедливої історії українського народу», «пропаганди давності походження української нації та її мови», «організації роботи з формування патріотизму у громадян України» (особливо у співробітників державних органів), визначати «напрями та методи відновлення історичної правди та справедливості у вивченні історії України»⁸.

Коло функціональних обов'язків інституту було досить широке: від формування архіву національної пам'яті до реалізації проектів усної історії, від розробки пропозицій щодо просування концепції Голодомору-геноциду на міжнародній арені до розробки нормативно-правових актів (у тому числі міжнародних), від створення меморіальних місць і комплексів та управління ними, створення музейних експозицій до підготовки пропозицій щодо забезпечення соціального захисту учасників національно-визвольної боротьби та нагородження державними орденами і званнями - всього перераховувалося 29 функцій. До розробки положення були залучені представники громадських організацій-товариство «Меморіал» ім. В. Стуса, Всеукраїнське товариство політв'язнів і репресованих, Центр досліджень визвольного руху, Асоціації дослідників голодоморів в Україні.

У 2008-2009 рр. УІНП реалізував два значних проекти:

1) Створення Національної Книги пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні. Ця діяльність здійснювалася в рамках «Загальнодержавної національно-культурної програми дослідження Голодомору 1932-1933 рр. і увічнення пам'яті його жертв на період до 2012 р». Кампанія під гаслом «Україна пам'ятає, світ визнає» досягла піку в листопаді 2008-го в 75-ту річницю голоду 1932-1933 років. У ній можна виділити два основних напрямки-внутрішньополітичний і міжнародний. В середині країни була організована серія поминальних акцій, що об'єднала зусилля державної бюрократії (обласних, районних і міських адміністрацій, які підпорядковувалися безпосередньо президенту, а також силових структур в особі Служби безпеки України), тисяч добровольців, щиро бажаючих почитати пам'ять жертв голоду, професійних дослідників і аматорів-краєзнавців, а також десятків тисяч мобілізованих вчителів, студентів, бібліотекарів, музейних працівників, школярів, журналістів.

За межами України дипломатичні служби вели свою кампанію, спрямовану на визнання голоду 1932-1933 років геноцидом українського народу. Одним з головних напрямків кампанії стало створення Національної Книги пам'яті, в яку повинні були занести імена всіх загиблих від голоду 1932-1933 років. У цьому грандіозному проекті взяли участь десятки тисяч людей у всіх областях України, навіть у тих, де голоду не було, але жили його очевидці. Під егідою обласних і районних державних адміністрацій були створені координаційні групи зі збору відомостей про постраждалих і померлих від голоду 1932-1933 років. Ці штаби координували діяльність сотень місцевих груп, які займалися пошуком на місцях — насамперед у селах.

До місцевих груп входили вчителі, студенти, учні шкіл, бібліотекарі, музейні працівники, краєзнавці, завідувачі клубами і т.д. Вони ідентифікували очевидців голоду, інтерв'ювали їх, працювали з архівами РАГСів. До листопада 2008 року було підготовлено 18 регіональних томів Книги пам'яті і один загальнонаціональний; в них були внесені дані про більш ніж 800 тис. жертв

голоду. Одночасно проводилися жалобні мітинги та концерти, організовувалися конкурси образотворчих і літературних робіт, конкурси шкільних творів, покладання вінків і снопів. У школах проводили уроки пам'яті; у музеях, школах і бібліотеках створювали виставки; встановлювали хрести, пам'ятні знаки і кургани скорботи, садили Калинові Гаї, створювали меморіальні комплекси. Розгорнулася серія масових акцій («Запали свічку», «Негасима свічка», «33 хвилини» та інші):

- Акція «Запали свічку» прийняла загальнонаціональний характер. Перший раз вона була проведена в 2003 році. У день поминання жертв голоду 1932-1933 років (щорічно — четверта субота листопада) всі бажаючі виставляють у вікні палаючу свічку.

- Акція «Негасима свічка» — сніп колосків висотою близько 1,5 метра і вагою близько 200 кг, зроблений з кращих сортів бджолиного воску, зібраного у всіх областях України. Протягом 2008 року передавався з країни в країну (33 країни - їх число повинно було збігтися з датою трагедії), де по його прибутті проводилися панахиди і мітинги. «Негасима свічка» закінчила свій шлях у Меморіалі пам'яті, відкритому в листопаді 2008-го в Києві, ставши одним з перших експонатів.

- Акція «33 хвилини» - публічна акція, проведена з червня по листопад 2008 року, — в публічних місцях (на площах або біля збережених пам'ятників і пам'ятних знаків «діячам тоталітарного режиму») кожен вихідний день протягом 33 хвилин вголос зачитувалися імена та прізвища померлих від голоду в 1932-1933 роках.

В українському МЗС була створена постійно діюча робоча група, яка розробляла «позиційні документи» і координувала зусилля посольств, спрямовані на популяризацію знань про Голодомор. Міжнародні організації, зокрема, Парламентська асамблея ОБСЄ, Європарламент і ЮНЕСКО теж прийняли спеціальні документи, присвячені голоду в Україні, однак, всупереч старанням українських дипломатичних служб, вони не містили слово «геноцид».

2) Розробка концепції історичної освіти в Україні - перша масштабна спроба вийти за межі національного/націоналістичного ексклюзивного наративу, відмовитися від його побудови на основі ідеї «нації-жертви» та збалансувати надлишок політичної та соціально-економічної історії впровадженням сюжетів історичної антропології.

УІНП також взяв участь у законотворчій діяльності: за його сприяння було підготовлено перший в Україні «меморіальний» закон «Про Голодомор 1932 – 1933 рр.в Україні» (2006), розроблено концепцію закону про український національно-визвольний рух 20-х – 50-х років двадцятого століття (прийнятого Парламентом у 2015 р.).

12 листопада 2014 р. Кабінет Міністрів України затверджує нове Положення Українського Інституту національної пам'яті. Постанова Уряду при цьому ліквідує Інститут національної пам'яті як науково-дослідну установу. Таким чином, цей орган перетворився на державно-пропагандистський апарат, юридично підпорядкований Міністерству культури. Згідно з цим документом основними завданнями зазначеного органу влади є:

- здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті учасників Української революції 1917-1921 років, воєн, жертв Голодомору 1932-1933 років, масового голоду 1921-1923, 1946-1947 років та політичних репресій, осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також в антитерористичних операціях;

- популяризація історії України, її видатних особистостей;

- популяризації у світі ролі українського народу у боротьбі проти тоталітаризму, відстоюванні прав і свобод людини;

- відновлення національної пам'яті українського народу, недопущення використання символів тоталітарних режимів;

- надання оцінки тоталітарним режимам ХХ століття в Україні - Голодомору 1932-1933 років, масовому голоду 1921-1923, 1946-1947 років, примусовим депортаціям, політичним репресіям, діям організаторів та виконавців таких злочинів, а також наслідки їх дій для України та світу.

Роль Інституту в сучасній українській політиці і суспільстві дуже велика. Український Інститут національної пам'яті проникає практично в усі сфери державної політики, в тому числі і в освіту – найважливішій сфері формування молодого покоління. Так, зокрема, завдяки висновкам УІНП Міністерство освіти і науки України в січні 2015 року розіслало до шкіл країни Циркуляр «Про значення 70-річчя вигнання нацистських окупантів з України».

Основними проектами УІНП на сьогоднішній день, згідно з їх офіційним веб-сайтом, є:

- «Майдан: усна історія» - у цьому проекті УІНП збирає аудіо - та відеозаписи спогадів учасників подій 2013 – 2014 рр., що увійшли до історіографії як Євромайдан (або Революція Гідності, як її називають українські політики);

- «Музей Майдану» - мета проекту – «збереження пам'яті про події та людей Майдану, осмислення унікальних суспільних практик, висунутих Майданом та залучення суспільства до осмислення цього досвіду та творення громадянського суспільства»;

- «Голодомор» - у цьому проекті зібрані матеріали т. зв. «геоінформаційної системи Голодомору», в яких по регіонах зібрані документи про голод в УРСР в 1930-х рр., серед яких мемуари жителів України, що жили в ті роки, витяги зі статей іноземної преси, фотографії жертв Голодомору; також у проекті представлено зібрання зарубіжних документів про події тих років;

- «Декомунізація» - проект являє собою рекомендації щодо зміни назв міст, сіл, вулиць, що носять назви, пов'язані з функціонерами Комуністичної партії, зі співробітниками органів безпеки СРСР, радянськими воєначальниками і т. д.;

- «Історичний календар» - представляє із себе список державних свят та ювілейних дат, які відзначатимуться в Україні, серед яких, зокрема, 175 років з дати виходу першої поетичної збірки Т. Шевченка «Кобзар»;

- «Методичні матеріали» – матеріали для Міністерства освіти і науки, що містять рекомендації щодо складання глав і розділів підручників, що зачіпають

період 1939 – 1945 рр., що є обов'язковими для виконання; про перегляд подій другої Світової війни і зміни символів перемоги - з георгіївської стрічки на червоний мак, а також переосмислення подій 1945 р. «зі святкування на шанування».

Український інститут національної пам'яті володіє також правом законодавчої ініціативи. Вже в квітні 2015 року інститут став автором пакету з чотирьох законів, спрямованих на декомунізацію України: «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки», «Про правовий статус і пам'ять борців за незалежність України в ХХ столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій Світовій війні 1939 – 1945 років» і «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917 – 1991 років». Верховна рада України прийняла дані законопроекти, а Президент П. А. Порошенко підписав їх. Тепер вони мають силу законів і є обов'язковими до виконання на території всієї країни.

У найближчих планах-створення архіву національної пам'яті. Зараз почалася ревізія фондів архіву СБУ для подальшої їх передачі в архів УІНП-враховуючи рівень матеріально-фінансового та кадрового забезпечення УІНП-завдання складне насамперед технічно (йдеться про 910 тисяч томів архівних справ, що зберігаються в Центральному архіві СБУ та його регіональних відділеннях). Здійснити це завдання готівкою кадрами неможливо, так що можна припускати, що передача буде здійснена шляхом адміністративного перепідпорядкування архівних відділів СБУ Українському інституту національної пам'яті. Судячи із заяв керівництва інституту, зараз готується до прийняття окремого закону про УІНП з виходом інституту на новий адміністративний рівень, розвиток інфраструктури меморіальних комплексів і місць пам'яті.

Таким чином, на державному рівні необхідно вжити заходів та інструменти щодо збереження, охорони, актуалізації та пропаганди спадщини українського народу:

- розробити та реалізувати Концепцію моніторингу об'єктів культурно-історичної спадщини в Україні; Концепцію збереження і розвитку традиційної народної культури, передбачивши заходи державної фінансової, інформаційної, науково-методичної підтримки діяльності традиційної народної культури, у тому числі переважно в молодіжному середовищі, а також заходи щодо стимулювання використання образів нематеріальної спадщини творчими індустріями і зміст проєктів сучасного мистецтва; Концепцію розвитку концертної діяльності в царині академічної музики; Концепцію розвитку циркової справи; концепцію підтримки образотворчого мистецтва; Концепцію розвитку архітектури; Концепцію розвитку науково-дослідної діяльності; концепцію міжнародної культурної діяльності та інші;

- передбачити гранти для видатних виконавців творів традиційної народної культури;

- розробити критерії культурно-історичної значущості об'єктів спадщини з урахуванням їх зв'язку з цінностями, образами колективної історичної пам'яті та на їх підставі створити регламентовану та обґрунтовану систему розподілу бюджетних коштів, що спрямовуються на реалізацію програмних заходів щодо збереження об'єктів;

- скласти список об'єктів культури, пов'язаних з ключовими образами колективної історичної пам'яті для висунення на включення до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО;

- провести аналіз законодавчої бази та на його основі розробити законопроекти, що забезпечують виконання міжнародних зобов'язань у рамках ЮНЕСКО, удосконалення містобудівної діяльності в історичних поселеннях, контрольно-наглядової діяльності у сфері культурної спадщини;

- передбачити заходи для забезпечення якнайшвидшої оцифровки, атрибуції та публікації в безкоштовному доступі в мережі Інтернет масивів інформації про об'єкти спадщини, пов'язані з традиційними цінностями та образами колективного історичного минулого;

- розробити та затвердити відповідно до ціннісно-нормативного підходу до визначення завдань державного управління в музейній сфері єдині критерії закупівлі творів мистецтва та об'єктів рухомої спадщини з метою поповнення музейних колекцій;

- розробити заходи та впровадити механізми державної підтримки з метою впровадження музейно-освітніх програм, використання з метою виховання та освіти непередметних форм спадщини (театр, музика, фольклор, ритуали, ремесла, література);

- розробити заходи і впровадити механізми, спрямовані на використання кіномистецтва для забезпечення наступності у формуванні типу особистості, передачі від покоління до покоління традиційних цінностей і норм, традицій, звичаїв і зразків поведінки.

Вирішення цих завдань передбачає вироблення заходів і механізмів, що мотивують активну позицію суспільства у справі збереження культури і культурно-історичної спадщини українського народу. У цих умовах головним завданням є виявлення та залучення до даної діяльності громадських організацій та ініціатив, добровольчих груп, діяльність яких спрямована на збереження, відтворення та актуалізацію цінностей.

РОЗДІЛ 3

ТЕЛЕБАЧЕННЯ І КІНЕМАТОГРАФ ЯК ІНФОРМАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

3.1. Телебачення як фактор збереження історичної пам'яті

Історична пам'ять набуває особливої актуальності для України тому, що в процесі зміцнення державності формується нова концепція нації, самобутня національна самосвідомість, національна і державна ідентичність. А в процесі формування національної самосвідомості фіксується і закріплюється уявлення про унікальність власного історичного досвіду та оригінальної культурної спадщини. Одночасно відбувається концептуалізація майбутнього нації і національно-державного устрою, осмислення тієї особливої ролі, яку нація покликана зіграти в світовому культурно-історичному і політичному процесах.

У сучасному суспільстві телебачення є найпопулярнішим засобом масової комунікації і виступає як невід'ємна частина повсякденного життя безлічі людей. На рубежі ХХ-ХХІ ст. завдяки дії своїх аудіовізуальних каналів телебачення перетворилося не просто в засіб передачі інформації, а й значимий соціальний інститут, активно бере участь в глобалізаційних процесах сучасності.

Канали формування історичної пам'яті різноманітні-сім'я, система освіти, засоби масової інформації, Художня література, телебачення, Інтернет і так далі. У сучасному масовому інформаційному суспільстві все більш важливу роль відіграє екранна культура: репортаж, хроніка, інтерв'ю, документальне кіно, документальна драма, історична реконструкція, реаліті-шоу.

Зародження телебачення відноситься до початку ХХ століття. У Європі та Америці масове телебачення починає функціонувати в 1920 - 1930-і рр., а в СРСР – 1940-1950 рр. 14 липня 1990 в РРФСР була створена Всеросійська державна телерадіокомпанія (ВГТРК). 24 травня 1991 року Державний комітет УРСР з телебачення і радіомовлення був реорганізований у державну

телерадіокомпанію України (ДТРК України); у 1995 році ДТРК України була розділена на Національну телекомпанію України та Національну радіокомпанію України, які були підпорядковані відновленому Державному комітету України з телебачення і радіомовлення (Держтелерадіо України). У сучасний період телебачення в Україні поділяється на державне та комерційне. Державне телебачення представлене державним підприємством «Національна суспільна телерадіокомпанія України». Найбільші інформаційно-розважальні комерційні телеканали – «1+1», «ICTV», «Україна», «Інтер». З 7 квітня 2015 року Перший національний канал (UA: Перший) є громадською телекомпанією.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України №509 від 13.06.2018 аналогове мовлення було відключено на території Кіровоградської області та м. Києва з 31.07.2018 р. Дата відключення аналогового телемовлення на решті території України визначена як 31.08.2018 р.

Головним орган у системі центральних органів виконавчої влади України, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері є Державний комітет телебачення і радіомовлення України (Держтелерадіо України). Керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства.

Основні завдання Держкомтелерадіо України:

1. узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Кабінету Міністрів України;

2. погоджує проекти законів, інших актів законодавства, які надходять для погодження від Міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;

3. розробляє заходи щодо запобігання внутрішнього і зовнішнього інформаційного впливу, який загрожує інформаційній безпеці держави, суспільства, особистості;

4. бере участь у формуванні єдиного інформаційного простору, сприяє розвитку інформаційного суспільства;

5. виконує спільно з іншими державними органами України завдання щодо забезпечення інформаційної безпеки;

6. готує пропозиції щодо вдосконалення системи державного управління у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері, поліграфії;

7. визначає порядок функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади та подає Кабінету Міністрів України пропозиції щодо інформаційного наповнення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади;

8. проводить моніторинг інформаційного наповнення веб-сайтів органів виконавчої влади та подає пропозиції зазначеним органам;

9. узагальнює та подає Кабінету Міністрів України інформацію про проведення органами виконавчої влади системної роз'яснювальної роботи з пріоритетних питань державної політики та пропозиції щодо вдосконалення такої роботи;

10. аналізує і прогнозує розвиток ринку у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері, поліграфії;

11. сприяє розвитку вітчизняних засобів масової інформації в Україні;

12. вживає разом з іншими органами державної влади заходи щодо розвитку книговидавничої справи та книгорозповсюдження;

13. розробляє заходи з популяризації вітчизняної книговидавничої продукції;

14. забезпечує дотримання державної мовної політики у сфері телебачення і радіомовлення, інформаційній та видавничій сфері;

15. вживає разом з іншими органами державної влади заходи щодо підвищення художньої якості вітчизняних телерадіопрограм, захисту

суспільства від негативного впливу аудіо-та відеопродукції, становить загрозу суспільній моралі;

16. забезпечує підвищення кваліфікації працівників засобів масової інформації, видавничої сфери, поліграфії;

17. сприяє створенню та діяльності Суспільного телебачення і радіомовлення, впровадженню ефірного наземного цифрового телерадіомовлення;

18. забезпечує єдність вимірювань, здійснення метрологічного контролю та нагляду у сфері державного телебачення і радіомовлення;

19. готує пропозиції та рекомендації щодо захисту, ефективного використання та розподілу національного радіочастотного ресурсу, призначеного для потреб телерадіомовлення, та подає їх у встановленому законодавством порядку;

20. бере участь у розробці державних стандартів для потреб цифрового телерадіомовлення;

21. виступає замовником на виробництво і розповсюдження теле-і радіопрограм, випуску видавничої продукції, проведення наукових досліджень у сфері засобів масової інформації, книговидання та інформаційно-бібліографічної діяльності;

22. веде Державний реєстр видавців, виготовлювачів та розповсюджувачів видавничої продукції;

23. видає видавництвам і підприємствам книгорозповсюдження довідку про випуск та / або розповсюдження не менше 50 відсотків книжкової продукції державною мовою;

24. здійснює методологічне забезпечення та координує діяльність державних телерадіоорганізацій, інформаційних агентств, видавництв, поліграфічних підприємств та підприємств книгорозповсюдження, установ та організацій, що належать до сфери управління Держкомтелерадіо України;

25. забезпечує впровадження сучасних цифрових технологій у державних телерадіоорганізаціях;

26. проводить моніторинг змістовного наповнення теле-і радіопрограм, вироблених державними телерадіоорганізаціями;

27. вносить в установленому порядку Кабінету Міністрів України пропозиції щодо створення за кордоном мережі кореспондентських пунктів державних телерадіоорганізацій та інформаційних агентств;

28. веде реєстрацію (облік), наукову систематизацію, отримує обов'язкові примірники книжкових та періодичних друкованих видань, здійснює контроль за своєчасною доставкою обов'язкового примірника;

29. забезпечує державну стандартизацію у видавничій сфері, організовує та здійснює контроль за присвоєнням міжнародних стандартних номерів виданням, за їх реєстрацією в національних та міжнародних бібліографічних базах даних;

30. здійснює інформаційне та організаційне забезпечення участі України в міжнародних телекомунікаційних та книжкових виставках, ярмарках, форумах;

31. забезпечує в установленому порядку підготовку та подання пропозицій щодо призначення премій та стипендій в інформаційній та видавничій сфері;

32. здійснює організаційне забезпечення роботи Комітету зі щорічної премії Президента України «Українська книга року»;

33. вживає заходів щодо надання державної фінансової підтримки засобам масової інформації, творчим спілкам у сфері засобів масової інформації;

34. забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, міжнародне співробітництво, бере участь у розробці проектів та укладанні міжнародних договорів України, забезпечує їх виконання;

35. узагальнює інформацію органів виконавчої влади про інформування громадськості з питань європейської інтеграції України;

36. здійснює розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Держкомтелерадіо України, підприємств, установ та організацій, які належать до сфери його управління;

37. утворює, ліквідує, реорганізує підприємства, установи та організації, затверджує їх положення (статуту), в установленому порядку призначає на посади та звільняє з посад їх керівників, формує кадровий резерв на посади керівників підприємств, установ та організацій, які належать до сфери управління Держкомтелерадіо;

38. виконує в межах повноважень, передбачених законом, інші функції з управління об'єктами державної власності, які належать до сфери його управління.

До сфери управління відносяться:

- Українська студія телевізійних фільмів «Укртелефільм»;
- Національна телекомпанія України;
- Національна радіокомпанія України;
- Державна телерадіокомпанія «Культура»;
- Державна телерадіокомпанія «Всесвітня служба «Українське телебачення і радіомовлення» («Всесвітня служба» Українське телебачення і радіомовлення»);
- Державна міська телерадіокомпанія «Сіверська» (м. Новгород-Сіверський Чернігівської обл.);
- Криворізьке міське державне об'єднання телебачення і радіомовлення.

З 1 вересня 2018 року для телеглядачів України доступними залишаються наступні канали телемовлення:

- * цифрове телебачення
- * супутникове телебачення
- * кабельне телебачення («Воля», регіональні оператори)
- * онлайн-сервіси та IPTV (найбільш відомі-MEGOGO — Divan TV, Sweet TV, Handy TV), OLL TV.

Станом на березень 2020 року, в Україні в HD в ефірному режимі (наземне / супутникове / кабельне ТБ) мовить понад 25 каналів, серед яких:

1. «Прямий» (Amos 4.0 W, не кодується)
2. «112 Україна» (1080i-Amos 4.0 W, не кодується; 720p-Цифрова наземна мережа DVB-T2, не кодується)
3. «Футбол 1» (в цифрових кабельних мережах, платно)
4. «Футбол 2» (в цифрових кабельних мережах, платно)
5. «Футбол 3» (в цифрових кабельних мережах, платно)
6. «Воля CINE+ HD» («Воля», платно)
7. «Воля Cine+ Hit HD» («Воля», платно)
8. «Трофей HD» (в цифрових кабельних мережах, платно)
9. «English Club TV HD» (в цифрових кабельних і супутникових мережах, платно)
10. «EU Music» (в цифрових кабельних мережах, платно)
11. «Music Box UA» (в цифрових кабельних мережах, платно)
12. «Думський. TV» (Одеса) (в цифрових кабельних мережах)
13. «News One» (Кабельне, Супутникове ТБ)
14. «ZIK» (Кабельне, Супутникове ТБ)
15. «M1» (в цифрових супутникових і кабельних мережах, платно)
16. «M2» (в цифрових супутникових і кабельних мережах, платно)
17. «1+1» (в цифрових супутникових і кабельних мережах, платно)
18. «2+2» (в цифрових супутникових і кабельних мережах, платно)
19. «ТЕТ» (в цифрових супутникових і кабельних мережах, платно)
20. «Україна» (в цифрових супутникових і кабельних мережах, платно)
21. «НЛЮ TV» (в цифрових супутникових і кабельних мережах, платно)
22. «Індиго TV» (в цифрових супутникових і кабельних мережах, платно)
23. «ICTV» (у цифрових супутникових та кабельних мережах, платно)
24. «СТБ» (в цифрових супутникових і кабельних мережах, платно)
25. «Новий канал» (в цифрових супутникових і кабельних мережах, платно)

26. «Оце» (в цифрових супутникових і кабельних мережах, платно)

27. «UA: Перший» (під час трансляції окремих передач, мовлення в кабельних та IPTV мережах)

28. «5 канал» (в цифрових супутникових і кабельних мережах)

29. «Україна 24» (в цифрових супутникових і кабельних мережах).

Документально-пізнавальних проєктів, що створюються і випускаються на українських телеканалах не так багато, наприклад: програма «У пошуках істини» - кожен випуск телепередачі присвячений якійсь окремій темі - або окремим особистостям, або іншим явищам на телеканалі «СТБ»; або «Великі українці» - проєкт українського телеканалу «Інтер» у форматі «100 найбільших британців» радіостанції «Бі-бі-сі» у форматі недільного ток-шоу тривалістю 1,5-3 години. 11 квітня 2008 року за результатами голосування був опублікований список ста великих українців.

Переглянувши випускаються телепередачі на українському телебаченні, прийшов до висновку, що програм на історичну тему не достатньо. Телебачення робить історію цікавою. Тому сценаристи в різних країнах можуть висвітлювати одні й ті ж історичні події з різних сторін, роблячи свій продукт більш затребуваним для «місцевого» глядача. Публічна історія, роблячи крок назустріч масовому споживачеві, часом жертвує правдоподібністю і точністю. При цьому телебачення не тільки поширює знання про історичні реалії на широкі верстви суспільства, а й впливає на традиційні уявлення про минуле. Це можуть бути слова, що звучать з вуст будь-якого історичного персонажа, але вигадані сценаристами, деталі побуту, інтер'єру або багато іншого. Зовсім наївний глядач може собі уявити, що історичний персонаж дійсно так говорив, А хоч скільки-небудь володіє культурною мовою розуміє, що це художній вимисел. Наприклад, дивлячись історичне кіно, людина не тільки сприймає і запам'ятовує те, що бачить, але може транслювати це іншим. Історичні фільми і телесеріали не є чимось новим, але саме зараз, в епоху масових комунікацій, вони стали одним з найбільш ефективних інструментів публічної історії і фактором збереження масової історичної пам'яті.

3.2. Відображення історичних подій у кінематографії України

У XX-XXI століттях особливе місце в процесах формування історичної пам'яті відводиться до засобів масової інформації, які сприяють не тільки поширенню наукових знань, тиражуванню художніх образів, особистого історичного досвіду, а й міфів, ідеологічних і пропагандистських штампів. Засоби масової інформації, і особливо, кінематограф володіють кодуєчим ефектом, що створює передумови для маніпулювання історичною пам'яттю. Фільми мають високий ступінь емоційного впливу на глядача, візуалізація образів, формування здійснення залученості до спостережуваних подій, прагнення до достовірної реконструкції минулого. Враховуючи ці риси, а також роль візуальної / екранної культури і життя сучасного суспільства, кінематограф можна розглядати в якості одного з основних засобів конструювання історичної пам'яті.

Історична свідомість - якесь загальноприйняті уявлення про минуле країни, нації, хід їх розвитку, які транслуються, обговорюються в публічному просторі, формуючи соціально-культурні ідентичності, сприяючи усвідомленню спільних проблем, цілей, консолідуючи і мобілізуючи представників різних поколінь на досягнення цих цілей.

Одним з найпотужніших механізмів впливу на історичну пам'ять є кінематограф. Кіно, будучи наймасовішим мистецтвом з найбільшою аудиторією, здатне формувати ставлення глядачів до історичних подій і впливати на сприйняття історичної правди найбільш ефективно. «День українського кіно» отримав статус офіційного державного професійного свята 12 січня 1996 року, коли другий Президент України Л.Д. Кучма підписав Указ № 52/96 «Про День українського кіно», який наказував відзначати цю дату щорічно у другу суботу вересня місяця. 13 січня 1998 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про кінематографію», з метою регулювання державної політики України з питань кіно.

Історія українського кінематографа почалася у вересні 1896 року в місті Харкові, де фотограф Альфред Федецький зняв кілька короткометражних

документальних сюжетів. 1930 рік був ознаменований показом першого звукового фільму «Симфонія Донбасу» режисера Д.Вертова. Перший український фільм «Запорізька Січ», зняв у 1911 Данило Сахненко в Катеринославі (нині Дніпропетровськ). Піонери українського кінематографу початку 1900-х років віддавали перевагу екранізації популярних українських вистав «Наталка Полтавка» (за участю відомої актриси Марії Заньковецької), «Москаль-чарівник», «Служниця». Тоді ж мала місце спроба створити фільми на українську історичну тематику, теж на Театральній основі. З 1919 р.в Радянській Україні починається тотальне роздержавлення кіно. У 1922 році було засновано Всеукраїнське фотокіноуправління, якому вдалося реконструювати Одеське і Ялтинське підприємства, а в 1928 році ввести в дію Київську кінофабрику (майбутню Київську кіностудію ім. О. Довженка).

Українське кіно часів Другої світової війни, частково евакуйоване на схід, було переважно підпорядковане ідеологічним завданням воєнної пори. Разом з тим, в цей час були зняті і справжні кіношедеври. До них можна віднести фільм «Веселка» Марка Донського за сценарієм Ванди Василевської, який з незвичайною художньою силою передає трагедію окупованого фашистами українського села. Фільм отримав ряд міжнародних нагород, але, незважаючи на поширені чутки, так і не отримав «Оскар».

У часи політичної «відлиги» другої половини 1950-х - початок 60-х роках стрімко зростає Українська кінопродукція. З'являються фільми, які досі користуються великим глядацьким успіхом: «Весна на Зарічній вулиці», «Жага», «Іванна», «Сон», «За двома зайцями».

Український кінематограф 1960-70-х років представлений іменами світового значення: режисери Сергій Параджанов, Юрій Іллєнко, Леонід Осика, Микола Мащенко, актори Іван Миколайчук, Юрій Шумський, Гнат Юра, Костянтин Степанков, Микола Гринько, Богдан Ступка.

У роки "застою" в СРСР розгортається новий виток боротьби проти національної української культури. Знищуються українські установи, відбувається тотальна русифікація, проводиться методичне і цілеспрямоване

цькування українознавців, починаються хвилі арештів і серії політичних процесів.

У наш час, незважаючи на всі перешкоди, українське кіно набирає обертів світового масштабу. Сьогодні в Україні діють п'ять державних кіностудій-Національна кіностудія художніх фільмів імені Довженка, Національна кінематека України, Українська кіностудія анімаційних фільмів, Українська студія хронікально-документальних фільмів, Одеська кіностудія, а також Національний центр О.Довженка та 46 приватних студій.

Збереженням, відновленням, реставрацією українського архівного кіно займається Національний центр Олександра Довженка — Державний кіноархів художніх фільмів України, єдиний асоційований член Міжнародної федерації кіноархівів (FIAF) в Україні. Також включає в себе державну кінокопіювальну лабораторію. Здійснює наукові дослідження в галузі кінематографії, видає довідкову літературу з історії кіно, спеціалізовані кіновидання, займається популяризацією українського та світового кіно.

На зберіганні в Центрі Довженка знаходиться понад 50 000 одиниць зберігання кіноматеріалів (понад 7 000 найменувань кінотворів) — художніх, анімаційних, документальних і науково-популярних фільмів здебільшого Українського Виробництва. Більшість з них представлені на вихідних матеріалах-негативах і дубль-негативах, частина також — на позитивних плівках і цифрових носіях. У Центрі Довженка зберігаються вихідні матеріали всіх українських фільмів, створених після 1992 року. Матеріали фільмів радянського періоду здебільшого представлені на дубль-негативах або позитивних плівках.

Значну частину українських неігрових та телевізійних фільмів зберігає Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г.С. Пшеничного.

Кількість художніх фільмів, знятих в Україні за рік, зменшується з 45 у 1992 році до 4 у 2000 році. З 136 фільмів, знятих в Україні в 1990-х роках, 82 були зняті російською мовою. Українське кіно 1990-х намагається комерціалізуватися. Замовниками і спонсорами фільмів часто стають бізнес-

структури. Ця обставина впливає на зміст фільмів, їх спроби мати розважальний характер.

Станом на 2016 рік в Україні за даними Державного агентства України з питань кіно налічується 105 юридичних осіб-компаній у сфері кінопрокату, а також 13 фізичних осіб¹⁴.

В Україні на початок 2010 року діяло понад 275 кінозалів, оснащених найсучаснішою апаратурою. Триває будівництво у великих містах мегамаркетів з багатозальними кінотеатрами-мультиплексами.

Володіючи більшою аудиторією, а також різноманітними методами емоційного впливу на глядача, кіно-Тексти, засновані на історичних сюжетах, з легкістю формують його уявлення про історичну правду. Коли кінематографісти беруться за створення картини з сюжетом, заснованим на історичних подіях, їх завданням стає розповісти історію в художніх образах, але не спотворюючи основні факти, причому так, щоб не переступити межу і не перетворити кінопродукт в документальний фільм. Цим пояснюються допущення і порішності в художньому кіно, але на ділі вони відкривають можливість коригування сприйняття історичної правди. Історична пам'ять українського народу та практики її формування є одним із пріоритетних завдань державної культурної політики у сфері кінематографу. У дослідженнях з проблем історичної пам'яті стверджується, що найбільший емоційний зв'язок з сьогоденням мають історичні події, віддалені в часі не більше ніж на 80-100 років (тоді людина ставить себе на місце спадкоємця цієї пам'яті). У нашому випадку мова йде про період радянської історії, відповідно, використання історичних сюжетів цього часу буде найбільш ефективно, так як здатне отримувати найбільший емоційний відгук аудиторії.

Вийшли в прокат фільми стають одним з найбільш потужних засобів закріплення наявних у свідомості глядачів стереотипів і у більшості глядачів є головним джерелом відомостей з історії.

Екранні образи мають колосальний вплив на уявлення людей про історію. Багато людей знають про минуле, перш за все, з художньої літератури і

кінематографу. Це пов'язано з тим, що, по-перше, художні образи більш яскраві і вражаючі, ніж образи історії в наукових працях. По-друге, кінематограф і література мають, безсумнівно, значний ореол поширення в суспільстві, на відміну від наукових робіт. Безперечно, кіно є комунікативною системою. «Режисер, кіноактори, автори сценарію, всі творці фільму Щось нам хочуть сказати своїм твором. Їх стрічка-це як би лист, послання глядачам»²⁷.

Іноземні кінематографісти знімають кіно про Україну для власної аудиторії і переслідують власні завдання: найвідоміші серед таких фільмів – «Північна зірка» (1943) про боротьбу українців проти нацизму, «Тарас Бульба» (1962) по Миколі Гоголю і «Скрипаль на даху» (1971) по Шолом-Алейхему. На трьох фільми мають 15 номінацій на Оскар, серед яких - три перемоги. Також відомі фільми:

- «Мазепа, національний герой України» (Німеччина, у 1919 рік). Свою однозначну позицію щодо того, ким є Іван Мазепа для України, автори висловили у назві. І, ймовірно, вирішили, що зосереджуватися на цьому у фільмі-зайве. Увага більшою мірою приділена любовним переживанням при дворі польського короля Яна II Казимира на тлі історико-політичних інтриг.

- «Козаки» (США, 1928 рік). В основі фільму-повість Льва Толстого про терських козаків. Однак американські автори перенесли дію з Кавказу на «захід імперії». Відповідно, вже українським козакам доводиться воювати не з чеченцями, а з турками, в гості до них приїжджають «Карпатські цигани», а сцена написання листа турецькому султану ретельно відтворює картину Іллі Рєпіна «Запорожці». Власне, з повісті Толстого залишилися імена героїв, шовіністичне ставлення до жінок, окремі елементи пейзажу і росіянин, який приїжджає з Москви сватати Козачку, оскільки «венам Московії потрібна хоробра козацька кров». Однак йому не вдається розлучити дівчину з її улюбленим козаком Лукашкою.

- «Козаки у вигнанні» (США, 1939 рік). Американська екранізація опери Семена Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм». Україна, 1775 рік, московські війська спалюють Запорізьку Січ, козаки відправляються «до

Туреччини» - на підконтрольну Османській імперії територію, і засновують Задунайську Січ. Воюють за султана і хочуть повернутися в Україну. Стрічка належить до так званого діаспорного кіно, знятого переважно зусиллями мігрантів з України. Герої говорять і співають українською мовою. Звучать звинувачення в бік Москви, жарти на теми сім'ї та випивки, а виконавці особливі емоції вкладають у спів: «Ми туди, туди бажаємо, - Там наш милий, рідний край!».

- «Одеса у вогні» (Італія-Румунія, 1942 рік) - у фільмі, знятому для пропаганди, є звичні для кіно про Другу світову війну сцени окупації: людей затримують вночі, перевозять в табори, дають порядкові номери замість імен, роз'єднують сім'ї. Є навіть традиційна безжальна жінка, яка відбирає дітей у матерів. Незвичайним виглядає лише те, що все це відбувається з приходом Червоної Армії. Єдина відмінність від традиційного зображення нацистської окупації-те, що на стінах пограбованих маєтків намальовані не свастики, а серпи і молоти.

- «Людина з хрестом» (Італія, 1943 рік). Ще одна пропагандистська стрічка часів Другої світової війни. Бойові дії італійської армії відбуваються на території України. Військовий капелан залишається з пораненим і потрапляє в руки Червоної Армії, а потім опиняється в сільському будинку з жінками і багатьма осиротілими дітьми. Радянські громадяни демонструють свою вільність від релігії, називають священника некромантом, а розп'яття - амулетом. Однак згодом героя просять охрестити новонароджену дитину, а вмираючий радянський солдат молиться, повторюючи слова за капеланом.

«Вогнем і мечем» (Франція-Італія, 1962 рік). Твір Генрика Сенкевича більше знайомий українському глядачеві по екранізації Єжи Гоффмана, де роль Богдана Хмельницького виконав Богдан Ступка. У цьому ж фільмі, знятому більш ніж на 30 років раніше, історико-політичним складовим приділено помітно менше уваги, ніж у Гоффмана, і вони традиційно є лише фоном для любовної історії. Любовне змагання польського лицаря з українським воєводою Богуном за серце дворянки Олени поступово перетворюється на національно-

визвольну боротьбу. І якщо участь Богуна в подіях, як може здатися, мотивована любовними переживаннями, то персонаж Богдана Хмельницького, який в силу специфіки вимови перетворився на «Богдана Мієлінського», все ж встигає кілька разів сказати про свою любов до України.

Фільми, як візуально-вербальні творіння, безумовно, можуть бути і історичними джерелами. Перші новаторські роботи, пов'язані з дослідженням кінообразів в культурно-історичному контексті, належать французькому історичному М.Ферро, який, враховуючи специфіку репрезентації минулого на екрані, запропонував вивчати кінематограф з точки зору різних підходів. Один з них — фільм як «агент історії», тобто з'ясування питання, які нові знання про минуле, про час свого створення дає кінострічка. Інша проблема для дослідження-соціальна і політична роль кінематографа в суспільстві на різних етапах його розвитку. Наступний підхід пов'язаний з вивченням фільму як виразника монументальної історії, як культурного каналу для створення і трансляції міфів.

М. Ферро висунув свою методику дослідження фільму в якості історичного джерела, що включає наступні етапи і процедури. Перш за все, варто проаналізувати сам кіноматеріал, що передбачає вивчення кута і ракурсу зйомки, переходів до великих планів, чіткість зображення і освітленість, ступінь інтенсивності розгортаються подій на екрані, а також зернистість і контрастність плівки. Потім необхідно проаналізувати зміст кадрів, щодо ідентифікації костюмів, предметів, інтер'єрів, пов'язаних з періодом, про який йде мова у фільмі. Далі слід аналітична критика фільму, тобто зіставлення зовнішніх фактів, що мали відношення до картини, наприклад, дані про творців фільму, про кіностудію, умови виробництва і прокату, а також рецепція кінотвору сучасниками⁴².

На сьогоднішній день прихильники антропологічного і феноменологічних підходів в історичних дослідженнях виробили кілька основних принципів аналізу фільмів:

1) велику цінність у фільмі представляє неявний зміст (невидиме і неочевидне), тобто те, що картина промовляє крім бажання і свідомості її творців. Дуже значимо те, що читається «між рядків» розповідається історії («неписані цінності» даного суспільства, «випадкові свідчення»). Тому, вивчаючи зміст фільму, необхідно відновити елементи тієї реальності, яка в нього увійшла, як неявний, неусвідомлений фон;

2) дослідник зобов'язаний володіти основами мистецтвознавчої теорії, знати закони жанрів кіно, мати уявлення про специфіку того чи іншого фільму. Аналіз кінокартини повинен включати кілька рівнів: поверхнево наративний, формально-естетичний, стилістичний і підсвідомий;

3) кінематограф може розглядатися і в якості «паралельної» історії або «контр-історії», як інший тип історичного дискурсу, який може не збігатися з офіційними поглядами на минуле;

4) не існує ідеологічно нейтрального фільму, тільки ця ідеологічність може бути або відкритою, або «зашифрованою». Обов'язок дослідника-розпізнати її у фільмі. Необхідно ретельно вивчати саме те, що в картині може уникнути цензури.

5) будь-який фільм є матеріалом для вивчення колективного несвідомого епохи. Кінотворення, в даному сенсі, репрезентує не факти, а думки, думки, ідеологічні установки історичного періоду або національної культури. Кінофільм-важливе джерело з історії ментальностей.

6) фільм дуже цікавий для історіографічного аналізу, так як демонструє певне бачення історії, фіксує його на екрані, і допомагає осмислити події минулого за допомогою візуально-вербальних образів. Історична кінокартина являє собою варіант інтерпретації минулого «витає в повітрі» даної культури. Кінематограф є одним з каналів міфологізації історії. Звертаючись до минулого, історичний фільм, кодує міфологію сучасного йому суспільства, тобто той погляд на історію, який даний соціум віддає перевагу всім іншим. У будь-якому фільмі завжди присутні три моменти: суб'єктивне авторське початок; об'єктивне початок; політичний початок, пов'язане з часом його створення.

Виділяють кілька моделей історичних ігрових фільмів:

- фільм-епопея - відноситься до епічних жанрів мистецтва, в якому дії розвиваються на тлі історичних моментів або фільм, в якому використані тільки історичні моменти («Останні дні Помпеї» (1908), «Падіння Трої» (1910), «Агріппіна» (1910), «Кай Юлій Цезар» (1914), «Спартак» (1960), «Клеопатра» (1963), «Падіння Римської імперії» (1964), «Гладіатор» (2000), «Троя» (2004), «Олександр» (2004));

- історико-біографічний фільм - про реальних історичних діячів, що ілюструють їх життєвий шлях («Олександр Невський» (1938), «Таємний щоденник Симона Петлюри» (2018) «Король Данило»);

- історико-революційний фільм («Броненосець Потьомкін» (1925), «Жовтень» (1927), «Нашадок Чингісхана» (1928), «Арсенал» (1929), «Тихий Дон» (1957));

- політичний фільм, створений на історичному матеріалі (картина знаменитого Ч. Чапліна «Великий диктатор» (1940), «Площа розбитих надій» (2018));

- військова драма-заснована на історичному матеріалі. Як правило, в таких картинах перед глядачами постають вигадані герої, але на тлі реалій минулого.

Таким чином, кінематограф є транслятором з одного боку знань, з іншого боку — міфів про минуле. Кіно - це корисне джерело інформації про уявлення людей щодо своєї історії, їх менталітеті та ідеології, культурі в цілому. Фільми є фактами самосвідомості суспільства і колективної пам'яті. Існує потреба у фінансовій держпідтримці кіновиробництва, державному забезпеченні професійного консультування творців кіно, заснованого на історичних сюжетах, з боку фахівців-істориків. Цей захід посприяє впорядкуванню впливу кінематографа на проведення продуманої і грамотної культурної політики і формування історичної пам'яті нашого народу.

3.3. Досвід створення історичної програми «Trails of nomads»

Підходи до поняття держави, її сутність та ознаки розвивалися історично одночасно з розвитком цивілізації. У ході становлення понять про державу та її сутність були вироблені різноманітні підходи до визначення держави, сформульовані основні положення про її сутність та роль у суспільному житті. Зараз в сучасних умовах під державою ми розуміємо політичну організацію суспільства, що поширює верховну владу на території країни і здійснює свою діяльність за допомогою апарату управління, виданням в установленому порядку правових норм. При цьому окремі держави, розвиваючи в своїх основних законах поняття про державу, доповнюють в його визначення такі характеристики, як федеративне, унітарне, демократичне, соціальне, правове, вказуючи, що його основою є народ, державна влада, суверенітет, громадянство, права і свободи громадян, розширюючи загальні соціальні функції. Історичні знання-один з основних інтелектуально-культурних ресурсів з формування національної ідентичності та цивілізаційної самоцінності. Історичний шлях, пройдений кожною країною і її народом, багато в чому унікальний і своєрідний.

У наші дні, коли реально створюється нова історія Незалежних Держав, суспільству потрібна справжня історія. Інтерес до неї зростає тому, що в минулому намагаються відшукати аналогії того, що відбувається, знайти рішення сучасних проблем. Історія-пам'ять народу, і в ній він черпає сили для натхнення, соціальної творчості і прориву до майбутнього.

Відлік нового етапу розвитку історичної науки Казахстану почався з постановки завдань державної важливості в Посланні першого Президента «Стратегія «Казахстан-2050: новий політичний курс держави», де в числі фундаментальних пріоритетів окремо названо розвиток нашої культури, традицій і самобутність. Саме в цьому документі Глава держави акцентував увагу на тому, що «нам слід оберігати нашу національну культуру і традиції у всьому їх різноманітті і величі, збирати по крихтах наше культурне надбання».

У період з 2016 по 2020 роки з метою підтримки державних програм першого Президента Республіки Казахстан Н.А.Назарбаєва - 5 президентських реформ плану нації «100 конкретних кроків, сучасна держава для всіх», «Мәдени мұра» - «Культурна спадщина», «Рухани жаңғыру» - «Духовне відродження», яво чолі наукової експедиції «Слідами предків» сотні наукових експедицій по 50 країнам Європи, Азії, Африки та Америки. У члени експедиції увійшли доктори історичних і географічних наук, кандидати біологічних наук, археологи, генетик, журналісти національного телеканалу «Хабар».

Цілі і завдання даної наукової експедиції:

- відвідування країн, де побували наші предки: гуни, тюрки, кипчаки і знайти їх присутність в історії, культурі і топоніміці в різних країнах;
- проведення досліджень (включаючи ДНК-дослідження), що дозволяють встановити зв'язок народів за маршрутом прямування з казахським етносом;
- вивчення міграції предків казахів з глибокої давнини до наших днів;
- розширення знань про історію походження казахського народу, познайомитися з нащадками древніх гунів, тюрків, кипчаків і особисто спілкуватися з ними в різних країнах, сприяти єдності між нашими народами.

В Україні наша наукова експедиція побувала кілька разів з метою вивчення історії половців-кипчаків - тюркомовного народу, який поєднав донецькі степи, Крим і Русь; зіграв величезне значення в етногенезі двох корінних народів України – українців і кримських татар.

Експедиційні поїздки були проведені в кілька етапів, організованих за маршрутами на території України:

1. 17.06.2017-20.06.2017: місто Кам'янець–Подільськ - села Велике-Половецьке - Мало-Половецьке.

2. 15.10.2018 - 20.10.2018: місто Київ (Музей історичних коштовностей України, Інститут археології НАН України) і Київська область - місто Харків (Музей археології та етнографії Слобідської України) – селище Покатилівка (Донецьке городище) – місто Зміїв (вали) – місто Ізюм (кам'яні статуї) – місто

Токмак (Токмацький міський краєзнавчий музей) – село Заможне (Чингульський курган) - місто Дніпро (Національний історичний музей).

3. 14.10.2019 – 19.10.2019: місто Київ (Труханів острів, Церква Спаса на Берестові, Музей історії України на Старокиївській горі, Золоті ворота Києва) – місто Сквиря (краєзнавчий музей, городище Бакожин) – місто Чернігів (Чернігівський краєзнавчий музей) – місто Переяслав (Хмельницький музей народної архітектури Наддніпряни, Археологічний музей) - місто Полтава (Полтавський краєзнавчий музей).

На казахстанському новинному телеканалі «Хабар-24» виходили репортажі з місця знаходження наукової експедиції. В даний час на телеканалі «KazakhTV» виходить цикл документальних фільмів «Trails of Nomads» на п'яти мовах (казахською, російською, англійською, киргизькою, узбецькою) і транслюється в 110 країнах світу. Всього з моменту їх створення в ефір вийшло 82 програми.

Унікальність програми «Trails of nomads» полягає в тому, що глядач наочно може побачити матеріальну і духовну спадщину наших предків у вигляді архітектурних, культурних пам'яток, залишених ними в різних країнах; розширить знання з історії народів і племен, раніше населяли територію Великого Степу. Тим самим ми сприяємо вихованню молоді в дусі патріотизму; осмисленню історичної спадщини, залишеної нашими предками в різних країнах; дослідженню і вивченню національної історії як складової, нерозривної частини світової історії. Наші програми цікаві як молоді, так і старшому поколінню.

В результаті наших наукових експедицій в Україну ми випустили 6 програм «Trails of nomads»:

Програма №1: присвячена історії виникнення народу половці в степах Дешт-і-Кипчак (Додаток Б).

У візантійських джерелах їх часто називали куманами (кунами). У XI столітті н. е. із Заволжя половці висунулися в Причорноморські степи - від гирла Дунаю до Дону (південна і південно-східна Україна), витісняючи з цього

простору теж тюркомовних печенігів і торків. У XI - XIV століттях н. е. половці займали величезні степові території від Іртиша до Дунаю і цей простір став називатися Дешт-і-Кипчак — Половецький степ.

Етнонім «половці» пов'язаний зі словом поле, і це ім'я народу дали жителі Києва, Чернігова, Переяслава (Русі). Окрім того, половці мали вигляд солом'яновологого (світлого за кольором волосся) народу, не зовсім характерного для тюрків, з такими ж світлими очима. У староукраїнській і сучасній хорватській і сербській мовах «плати» – значить світлий. Інші тюркські племена називали половців «сари-кипчак» – жовті кипчаки.

Були також проведені генетичні аналізи ДНК у жителів сіл Велико-Половецьке і Мало-Половецьке, з метою дізнатися ступінь їх спорідненості з кипчаками. Результати були проведені в лабораторії Family Tree DNA (місто Х'юстон, штат Техас).

Всі тестовані були протипіровані на 12 стандартних STR-маркерів Y-хромосоми. Даний базовий тест дозволяє зрозуміти спільне походження людини і його гаплогрупи, для більш точного встановлення ступеня генетичної спорідненості. Нижче в таблиці відображені детальні дані аналізу одного з тестованого українця (Додаток В).

Таблиця 3.1

ДНК аналіз

Номер	П.І.Б.	Гаплогрупа	393	390	19	391	385a,b	426	388	439	389-1	392	389-2
648185	Горкун І.В	R1a-M198	13	25	15	10	11-14	12	12	11	13	11	30

Він відноситься до гаплогрупи R1a. З казахів до цієї гаплогрупи належать Косеулі-Табини, Кердері, Бабасани (підрод Аргинів-Атигаїв), субетнічні групи Естек і Киргиз, частина роду Кожа.

Генетичні дослідження українців показали, що серед них зустрічаються носії гаплогрупи R1b1a1, яка маркує кипчакську генетичну спадщину.

Характерною рисою половецької культури були баби кам'яні. Такі боввіни експедиція бачила у дворі краєзнавчого музею Кам'янця-Подільська,

які датуються VII-VIII століттями. Вони мають пряме відношення до Дешт-і-Кипчакському державі. Згідно з історичними джерелами в середні століття саме кипчаки панували на цій землі. На знак особливої поваги воїну ставили кам'яні статуї. Це матеріальне підтвердження, яке говорить про те, що духовний світ тюркських кипчаків був вельми розвинений.

У середньовіччі вплив кипчакської мови відчувався у всьому світі. На ньому говорили не тільки жителі величезної території від Алая до Дунаю, цю мову вчили всі, хто хотів побувати на сході, в тому числі і європейці. Кипчакській використовувався для спілкування і в Єгипті в період правління Султана Бейбарса. Словом в ті часи, як говорили торговці, прожити не знаючи кипчакської мови було складно. Про високий рівень писемної культури кипчаків, який був сформований в середні століття свідчать також написи на кам'яних статуях і численні рукописи.

У 16-му столітті на Україну прийшли вірмено-кипчаки. Вони майже 500 років говорили кипчацькою мовою, і була для них як рідна. Вони залишили дуже багато рукописів на кипчацькій мові. Близько 40 з них раніше зберігалися в бібліотеці міста. В даний час вони передані в Центральний Державний історичний архів міста Київ.

У місті Кам'янець-Подільську наукова експедиція також відвідала старий храм вірмено-кипчаків XIV століття. За словами місцевих вчених, в його будівництві чітко простежуються ознаки відносяться до кипчаків. Треба відзначити що вірмено-кипчаки, як етнос сформувалися на території України називали бога по-кипчацьки - Тенґрі. Отже, кипчаки, які поклонялися богу неба Тенґрі, внесли чимало змін в релігійні погляди вірмен, які дотримувалися вірмено-григоріанського християнства. Є ще один аргумент-вірмено-кипчаки, так само як казахи не брали в дружини тих, хто був родичем до сьомого коліна. Таких традицій ви не зустрінете у інших християнських народів.

Далі за маршрутом прямування наукова експедиція попрямувала в місто Київ.

Програма №2: присвячена рукописам, що зберігаються у фондах музеїв України та історії Київської Русі (Додаток Г).

У Центральному Державному історичному архіві міста Київ донині зберігаються 32 стародавніх книг, з них 28 написані кипчацькою мовою вірменськими літерами (XVI століття). Ці книги були доставлені з міст Кам'янець-Подільськ і Львів, і в основному мова йде про судові провадження. Судячи з усього в цих книгах викладено основний законкипчакского держави. Взагалі на українській землі можна знайти багато історичних документів, що стосуються казахської історії. Особливого у сфері права, філології, культури, художньої літератури. Все це, безумовно, допоможе розкрити білі плями в історії.

Кипчацька мова виконував роль сполучної мови між Європою та Азією. Всі значущі книги, починаючи з Біблії, перекладалися на цю мову. Для торговців того часу важливо було знати перську і кипчацьку мови, вважають вчені Інституту сходознавства Української Національної Академії наук. Тому доказом словник кипчакского мови «Кодекс Куманікус». Він був написаний в 13 столітті в Криму. Книга, що складається з 164 аркушів, видана у Венеції трьома мовами: кипчакській, перська, латинь. Цінний експонат зберігався в церкві Святого Петра. У 1362 році книга була піднесена в подарунок Венеціанській бібліотеці видатним поетом епохи Відродження Франческо Петраркою. На думку вчених, ця книга написана венеціанськими купцями. У ній чимало цікавої інформації, як для філологів, так і для істориків.

Наукова експедиція також відвідує Музей історичних коштовностей України, де зберігаються експонати XII-XIII століть н.е. - виробів з дорогоцінного каміння, срібла, золота.

У Західній Україні в піснях і переказах корінних народів згадуються імена кипчацьких ханів Боняка, Тугирхана, Сарихана жили в XI - XII століттях. І вони прославилися своєю мужністю в боях і залишили свій слід в історії України. Часто разом з цим Краєм згадується ім'я сина Артик хана Кончака, який жив в XII столітті. У період його правління Кипчакське ханство

зміцнилося. Особливо військо. У 1185 році в битві на березі річки Каяли, здобувши перемогу над росіянами, кипчаки підкорили Новгород-Сіверське і Чернігівське князівства. Ця подія лягла в основу оповіді «Слово о полку Ігоревім». Такі історичні моменти ще раз підтверджують історичний зв'язок між українцями і казахами.

Програма №3: присвячена археологічним знахідкам середньовіччя, що зберігаються у Фондах музеїв України (Додаток Д).

У фонді Археологічного інституту при Національній академії України зберігається музичний інструмент «кобиз» XII-XIII ст. (це один з національних інструментів казахів). Він був знайдений під час археологічних розкопок в 1985 році на Лівому березі Дніпра, біля селища Кіров. Кобиз був виготовлений з дерева ясен, він добре зберігся. Тому визначити, що це кобиз, не склало труднощів. Раніше такий музичний інструмент як кобиз не зустрічався на даній території. Після виявлення цього унікального історичного артефакту, фахівці приступили до досліджень спадщини кипчаків, що мали державність «Західний і Центральний Дешт-і-Кипчак» на території нинішньої України, а також на Північному Кавказі і в Криму (Причорноморські степи). В результаті було відкрито чимало наукових відкриттів.

Ще один історичний артефакт, який досліджують вчені Київського археологічного інституту - це срібна чаша. І вона відноситься до епохи Середньовіччя (XIII століття) – період перебування кипчаків у південних степах України. Чаша була знайдена в 1981 році під час археологічних розкопок на березі озера Чингуль, біля села Заможне Токмацького району Запорізької області. Завдяки своєму географічному розташуванню цей Археологічний пам'ятник отримав назву Чингульський курган. Вчені Інституту археології в результаті багаторічних досліджень з'ясували, що срібна чаша належала кипчакському хану Тігаку - одному з останніх правителів кипчаків середини XIII століття. Решта артефактів (золотий шолом, золоті вироби, зброї, вироби з металу, тканини) зберігаються в Музеї Києво-Печерської Лаври. Відомості про Хана Тігака зустрічаються в Галицько-Волинських Писаннях.

В ході наукової експедиції ми також досліджували кам'яні скульптури – «кам'яні баби», що відносяться до кипчакської культури XI-XIII століть н.е. такі скульптури можна побачити в Токмацькому краєзнавчому музеї.

Таким чином, матеріальна спадщина показує, що кипчаки-половці протягом двох сотень років мали свою державність на українській землі.

Програма №4: присвячена вивченню середньовічних міст половців на території нинішньої України (Додаток Е).

У XII-XIII століття вся територія від Алтаю до Дунаю вважалася Державою «Дешт-і-Кипчак» (Степ кипчаків).

Кипчаками протягом двох сотень років (XI-XIII століття) було побудовано чимало міст. Тому доказом служать стародавні міста Шарукань, Сугрів, Балинь. А назва Харкова походить від кипчацького (казахського) виразу «қар көп», що в перекладі означає «багато снігу».

На правому березі річки Сіверський Донець розташовується місто Зміїв. Як вважають дослідники, під ним знаходиться кипчакське місто Шарухань. Середньовічне місто було побудоване в XI столітті ханом на ім'я Шарухан, який був правителем Західного Дешт-і-Кипчака. Етимологію або походження слова «Половець» вчені пов'язують з кипчакським словом «Сари қипшақ», а назва Шарухан - зі словом або ім'ям Сарихан. Місцеві жителі говорили на свій лад Шарукань. Про нього згадується і в Стародавньому російському літописі «Слово о полку Ігоревім», де описуються події 1185 року. У Зміївському районі Харківської області знаходилися ще два середньовічних кипчацьких міста. У літописі Київської Русі вони записані як міста Сугрів і Балин. Сугрів пов'язують з ім'ям брата Шарухана Сугіром. Місто було в околицях села Змієва. А ось назву міста Балин пов'язують з тюркським словом «бали», що означає «місто». Стародавнє поселення, на думку дослідників, необхідно шукати біля селища Гайдар теж поруч зі Зміївом.

Ще одне середньовічне місто кипчаків на березі річки Сіверський Донець-Ізюм. Назва цього міста також пов'язана з кипчаками. Причому є кілька версій. Але найчастіше походження назви пов'язують зі словами «өзен» - що в

перекладі означає «річка «зызін» - Довга, «жүзім» - виноград. Місто, що знаходиться в 120 кілометрах від Харкова, свого часу було прикордонною фортецею Західного Дешт-і-Кипчака. Безліч кам'яних балбалів (скульптур) на цій території - німі свідки історії. Місто Ізюм виконувало не тільки оборонну місію, воно також було свого роду золотим мостом на Великому Шовковому шляху між Сходом і Заходом.

Музеям належить одна з головних ролей у збереженні, примноженні та трансляції історичних і культурних цінностей. Наукова експедиція «Слідами предків» також відвідала Дніпровський національний історичний музей, де зберігаються дуже багато експонатів, знайомих кожному казаху: кінська зброя, зброя воїна, його спорядження, предмети прикраси. Велика їх частина - це артефакти, знайдені під час археологічних розкопок кипчацького кургану. Співробітників музею радує збереження предметів, які були поховані в Кургані. Особливо притягує увагу балбал в образі людини з сумкою на плечі. Виявляється, кипчацькі жінки користувалися сумками для того, щоб носити з собою всі необхідні предмети для дотримання особистої гігієни і наведення краси.

Таким чином, саме музеї сьогодні стають тими інструментами, за допомогою яких формується історична пам'ять. Музеї можуть конструювати потрібну картину минулого. Так як багато музеїв є державними, крім того, вони проводять активну освітню діяльність, вони можуть стати інструментом в маніпулюванні суспільною свідомістю. В силу своєї природи музеї здатні відігравати велику роль в духовно-моральному, історико-патріотичному, морально-естетичному освіті і залученні людей в різні форми соціально-культурної творчості.

Програма №5: присвячена історії української державності.

Глибоке розуміння зв'язку історії та сучасності, повага до культурної спадщини – така ж суттєва частина єдиної самосвідомості нації, як і пам'ять про історичні події.

Українському народу протягом більш ніж 1000-річної історії певною мірою вдалося зберегти свою самобутність і елементи державності. Проблема виникнення і розвитку української держави викликає широкі дискусії в середовищі сучасних істориків. Одні автори відносять витoki української державності навіть до IV тисячоліття до н. е. інші вважають, що вона з'явилася в період створення Київської Русі.

У проміжку між 1956-1963 роками українською національною Академією наук було проведено антропологічне дослідження. В результаті виявилось, що 75 відсотків сільського населення України мають риси обличчя, колір волосся та інші ознаки, успадковані від тюркських предків. Тому причиною можуть служити кілька історичних факторів. Колись багато народів прагнули встановити родинні стосунки з кипчаками. Головна мета - заручитися підтримкою войовничої країни в захисті від ворогів. Наприклад, київський князь Святополк був одружений на дочці половецького хана Тугоркана, син київського князя Ростислав - на дочці Хана Боняка, син Новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича, героя «Слова о полку Ігоревім» був одружений на дочці князя Кончака, князь Галицький Мстислав взяв у дружини дочку половецького хана Котяна.

На думку багатьох істориків та антропологів саме половці відіграли важливу роль у формуванні української нації та мови. В українській мові багато слів половецького походження: козак, чумак, джура, осавул, шаровари, тютюн, люлька, отара та десятки інших. Більшість половців, які залишилися проживати на місцях свого перебування, були асимільовані русами-українцями. Від кипчаків до українських козаків перейшла традиція носіння шаровар, зброї у вигляді легкої кривої шаблі і легкого списа, любов до верхової їзди. Серед українського народу дуже поширені прізвища Половець, Коман, Куманченко.

Інші етапи розвитку земель, на яких виникала Українська народність, протягом багатьох століть входила до складу різних сусідніх країн висвітлюються приблизно з таких самих позицій, тобто українська державність

протягом багатьох століть була фактично розчинена в інших державних утвореннях.

Програма № 6: присвячена численним історичним пам'яткам в Україні, «монументальним місцям пам'яті» та ролі музеїв у формуванні історичної пам'яті.

Збереження і формування історичної пам'яті - це загальнонаціональна проблема, вирішення якої виходить на рівень державної політики, що підкреслює актуальність її вивчення. У науці все частіше дискутується питання про те, яким, найбільш дієвим шляхом може бути збережена для наступних поколінь історична пам'ять для забезпечення ефективного розвитку і збереження соціального порядку. На перше місце виступають освітні та культурні установи, так як зміст самосвідомості індивіда або соціуму безпосередньо залежить від рівня освіти і культури, ціннісної спрямованості виховання, способу життя, які вимагають від людини контролю власних вчинків і дій, прийняття повної відповідальності за них.

У цьому контексті особливе місце належить музейним установам, які, актуалізуючи минуле, мають великий потенціал. Сьогодні музей не тільки місце зберігання та експонування достовірних, первинних джерел історії та культури.

Підводячи підсумки цього розділу, можна сказати, що телевізійні програми, будучи наймасовішим мистецтвом з найбільшою аудиторією, здатне формувати ставлення глядачів до історичних подій і впливати на сприйняття історичної правди найбільш ефективно.

Історична пам'ять - це важливий елемент духовного життя суспільства, що володіє великим виховним, творчим, пізнавальним потенціалом. Будучи не тільки каналом для передачі відомостей про минуле, історична пам'ять являє собою найважливішу складову самоідентифікації людини і суспільства, складаючи одну з основ усвідомлення себе як в історії власної сім'ї, так і в історії свого народу, розуміння національної та культурної спільності країни, і в рамках загальнолюдської цивілізації.

УКЛАДЕННЯ

Проблема історичної пам'яті сьогодні сприймається інакше, ніж навіть століття тому. Зараз межі між минулим і сьогоденням стають все більш розмитими. Міський простір наповнений пам'ятниками і музеями, публічними майданчиками і урядовими будівлями, все це являє собою матеріальні сліди минулого в сьогоденні. Через сучасну медіа-культуру (фотографії, фільми, Інтернет) минуле стало частиною сьогодення в немислимих для минулих століть формах. Історична пам'ять організовує, зберігає і відтворює минулий досвід держави, народу, забезпечуючи єдність культурно-історичного процесу та історичну спадкоємність. Вивчення такого складного явища, яким виступає історична пам'ять в сучасному українському суспільстві носить міждисциплінарний характер: ним займаються не тільки історики, а й філософи, соціологи, політологи, культурологи, мас-журналісти, психологи. Це поняття неоднозначне і в його широкому сенсі мова йде не про окремих особистостях, а про колективах, чия пам'ять проходить крізь ланцюг поколінь. Найбільш свіжою історичною пам'яттю є спогади кількох поколінь. Втім, є приклади, коли історична пам'ять актуалізується протягом декількох тисячоліть. Для України найбільш актуальною історичною пам'яттю є історія ХХ століття, яка стосувалася подій епохи тоталітаризму, голодоморів, Другої світової війни, боротьби ОУН і УПА за державну незалежність. Ці події в сучасній історичній пам'яті і свідомості різних соціальних і етнічних спільнот сприймаються по-різному. Таких прикладів різного ставлення до історичних подій можна наводити до нескінченності по кожній країні і народу, всі вони свідчать відмінності історичної пам'яті.

У даній роботі були розглянуті механізми формування історичної пам'яті, яким чином держава веде конструктивний діалог з народом і за допомогою яких заходів і механізмів мотивує діяльність громадських організацій, у тому числі молодіжних проектів у сфері збереження історичної пам'яті. Вони задіють цілий ряд механізмів (сім'я, система освіти та освітніх стандартів, система

підготовки наукових кадрів і визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень, формування єдиного для даної соціально-політичної системи інформаційного простору, єдиної системи громадських і державних свят і так далі). На сьогоднішній день необхідно, щоб держава і суспільство зробили відповідні солідарні зусилля в напрямку історичної освіти і патріотичного виховання громадян, щоб нове покоління володіло тією повнотою історичної пам'яті, якою володіли покоління попередні.

Культурна спадщина виступає потужним фактором формування історичної пам'яті суспільства, за допомогою якого усвідомлюється зв'язок минулого, сьогодення і майбутнього, воно виступає в ролі одного з основних носіїв історичної пам'яті, тому його збереження і вивчення веде до збереження і розвитку історичної пам'яті. Багато в чому його стан залежить від позиції держави в цьому питанні. Державна охорона об'єктів нерухомої культурної спадщини являє собою систему правових, організаційних, фінансових, інформаційних, матеріально-технічних та інших вжитих державою заходів, спрямованих на виявлення, облік і вивчення об'єктів культурної спадщини, контроль за їх збереженням і використанням. Збереження культурної спадщини-невід'ємна частина державної політики. Незважаючи на різні проблеми і труднощі сьогодення, сам факт необхідності цієї роботи визнається суспільством, стає певною мірою мірою мірою оцінки органів державної влади та управління. Адже турбота про культурну спадщину - це турбота про минуле і майбутнє, про те, в якому культурному просторі живе і розвивається людина, на які цінності орієнтується.

Оцінка сучасного стану історичної пам'яті українського народу досить позитивна і характеризується більшістю респондентів як часткове оновлення на шляху до поліпшення; те саме стосується і оцінки зміни стану рівня культури в Україні. У процесі зйомок документальних фільмів «Trails of nomads» в Україні, нами були опитані жителі міст і сіл про історію своєї «малої Батьківщини» і сім'ї. На думку більшості опитаних, для пробудження інтересу жителів до своєї культурної спадщини і розумного використання культурних

цінностей слід посилити увагу до процесу історичної освіти в рамках навчальних закладів.

У роботі також аналізуються можливості впливу державної культурної політики у сфері кінематографу на формування історичної пам'яті українського народу, а також розглядаються актуальні сюжети з історії України, що потребують відображення у вітчизняному кінематографі, так як сьогодні необхідно враховувати новітні тенденції – молодь читає істотно менше, і читає інакше. Тому візуальні форми подачі інформації стають все важливішими.

У перспективі також можна було б створити Інститут історії ХХ століття як окрему спеціалізовану установу з Громадською радою, просвітницьким і видавничим відділами, популярним і науковим журналами, експертною радою з підручників, активною роллю в музеїфікації, і великою програмою міжнародного співробітництва.

Велич історичної пам'яті в тому і полягає, що вона є сполучною ланкою між минулим і сьогоденням. Без знання минулого не можна належним чином зорієнтуватися в сьогоденні, неможливо зрозуміти, що треба робити в майбутньому. І ми будемо пишатися своїм минулим, його історією, своїм народом. Наше покоління має зберегти національні традиції, почуття приналежності до свого народу, почуття громадянськості, особисту відповідальність за його безпеку і цілісність Вітчизни, гордість за його історію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Висновок на проект Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» (реєстр. № 25381 від 07.04.2015) // Верховна Рада України: офіційний вебпортал (URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54689)
2. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», від 09.04.2015, № 317-19 // Верховна Рада України: офіційний веб-портал (URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/317-19>)
3. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», № 314-19, від 09.04.2015 // Верховна Рада України: офіційний веб-портал (URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/314-19>)
4. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», від 09.04.2015, № 316-19 // Верховна Рада України: офіційний веб-портал (URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/316-19>)
5. Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-06/page2>
6. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0003100-10>
7. Приложение к приказу Министерства образования и науки Украины от 16.06.2015 № 641
8. Кабінет міністрів України Постанова від 31 травня 2006 р. № 764 «Про утворення Українського інституту національної пам'яті» // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-п>
9. Кабінет міністрів України Постанова від 27 травня 2015 № 354 «Про порядок прийняття рішень щодо невідповідності діяльності, найменування та/або символіки юридичної особи, політичної партії, її обласної, міської, районної організації або іншого структурного утворення, передбаченого статутом політичної партії, іншого об'єднання громадян вимогам Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. 2015 (URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/354-2015-п>)
10. Виступ Президента на урочистостях з нагоди 68-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Режим доступу <http://www.president.gov.ua/news/27615.html>

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2011 р., № 74. Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті. Режим доступу [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74-2011- %D0%BF](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74-2011-%D0%BF)
12. Проект Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року [Текст] // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3 (12). – С. 11-30.
13. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – С. 27, 36–37.
14. Державний реєстр розповсюджувачів фільмів (станом на 31 березня 2015 року) — Державне агентство України з питань кіно.
15. Бойко О.Д. Історія України: навч. посіб. – Київ: Академвидав, 2006. – 688 с.
16. Багалш Д. І. Історія Слободской Украши / Багалш Д. І. - Харьков: Союз, 1918. - 308 с.
17. Васильев, А. Memory studies: единство парадигмы – многообразие объектов [Електронний ресурс] / А. Васильев. – Режим доступа: <http://www.nlobooks.ru/node/2640>.
18. Грей Г. Кино: Визуальная антропология. М.: Новое литературное обозрение, 2014. – 208 с.
19. Гомотюк А.Е. Проблемы украинской государственности в сфере украиноведения (к историографии вопроса). – Режим доступа: www.info-library.com.ua/libs/stattya/3422-problemi-ukrayinskoyi-derzhavnosti-u-sferi-ukrayinoznavstva-do-istoriografiyi-pitannja.html
20. Историческая политика в XXI веке: Сборник статей. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – 648 с.
21. Кульчицький С., Міщенко М. Україна на порозі об'єднаної Європи. Київ, Центр Разумкова, 2018. 232 с.
22. Касьянов Г. Україна 1991–2007: Нариси новітньої історії. Київ.: Наш час, 2007. – 432 с.
23. Колеватов В. А. Социальная память и познание: методологические проблемы исследования средств хранения и функционирования знания. Дисс. д. филос. наук. М. 1984. - 269 с.
24. Кресіна І. Етноси, етнічні групи, нації. Сучасна етнополітика [Текст] / І. Кресіна // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. – К., 2002. – С. 72 – 93.
25. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід [Текст] / За заг. ред. Ю. Шаповала. – К.: ІПЕНД, 2013. – 600 с.
26. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Історія України: навч. посіб. – Київ: Знання-Прес, 2006. – 598 с.
27. Лотман Ю., Цивьян Ю. Диалог с экраном. — Таллинн: Александра, 1994. — С. 10.
28. Нора П. Всемирное торжество памяти // Неприкосновенный запас. 2005. № 2-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>
29. Нора П. Проблематика мест памяти // Франция-память. СПб: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. С. 17-50.

30. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії [Текст] / Л.П. Нагорна. – К.: ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с.
31. Панчук М. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: монографія [Текст] / М. Панчук, В. Євтух, В. Войналович. – К.: ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. – 396 с.
32. Репина, Л.П. Культурная память и проблемы историописания / Л.П. Репина. – М., 2003. – 44 с.
33. Резолюція Європейського парламенту про ситуацію в Україні 22.2.2010 RC-V7 – 0116/2010. Режим доступу <http://www.europarl.europa.eu>
34. Серчик В. «Іноді навіть кордони не можуть розділити людей так, як це робить відповідне виховання» (інтерв'ю з професором Владиславом Серчиком) // Історія в школах України. – 2003. – № 2. – С. 9–10.
35. Сподарева Н. И. Традиционная культура: виды, пути развития. -Київ: «Магістр-S», 1997. 144 с.
36. Семененко В.И., Радченко Л.А. История Украины с древнейших времен до наших дней. – Харьков: Торсинг, 2003. – 480 с.
37. Трофанчук Г.І. Історія держави та права України: навч. посіб. – Київ: Юрінком Інтер, 2011. – 384 с.
38. Тощенко Ж.Т. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния // Новая и новейшая история. 2000, № 4. - С. 417.
39. Трегуб О. Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості [Текст] / О. Трегуб // Магістеріум. Політичні студії. – 2008. – Вип. 31. – С. 25-29.
40. Уотсон Д. Удерживание видимых телесных навыков или «память» // Психология как наука о поведении. М.: Наука, 1996. - С. 53-87.
41. Устьянцев В. В. Социальная память и начало исторического познания // Философские вопросы социального познания. Саратов: Изд-во СГУ, 1990.-С. 126-148.
42. Усманова А. «Визуальный поворот» и гендерная история // Гендерные истории Восточной Европы: сб. ст. / под ред. Е. Гаповой, А. Усмановой, А. Пето. — Минск: Европейский гуманитарный ун-т, 2002. — С. 60—61.
43. Фрумкина, Р.М. Актуальность Мориса Хальбвакса. // Полит.ру [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа: <http://polit.ru/article/2008/01/18/memory/>
44. Хальбвакс, М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.
45. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память [Электронный ресурс] // Неприкосновенный запас, 2005, № 2-3. – URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
46. Шартье Р. Интеллектуальная история и история ментальностей // I История ментальностей. Историческая антропология. М.: Изд-во РГГУ, 1996.1. С. 47-49.
47. Шпрандель Р. Мои опыты в области истории ментальностей // История ментальностей. Историческая антропология. М.: Изд-во РГГУ, 1996. С. 49-53.

48. Шуман Г., Скотт Ж. Коллективная память поколений // Социологические исследования. 1992. № 2. - С. 47-61.
49. Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні [Електронний ресурс] / Ю. Шаповал // Матеріали доповіді на Міжнародній науковій конференції «Геополітика, примирення та пам'ять», 4-6 грудня 2008 р. – Режим доступу: <http://khrpg.org/index.php?id=1230112797>.
50. Юнг К.Г. Об архетипах коллективного бессознательного // Архетип и символ. -М.: Ренессанс, 1991. С. 97-128.
51. Юнг К. Г., Франц М., Хендерсон Дж. Л. и др. Человек и его символы. М.: Серебряные нити, 1997. - 511 с.
52. Янукович сказав депутатам ПАРЄ, що Голодомор – не геноцид. Режим доступу <http://eunews.unian.net/ukr/detail/193461>
53. Помнить прошлое, но смотреть вперед // Еврейский мир. [Электронный ресурс]. – 2008. – 4 марта. – Режим доступа: <http://evreimir.com/21245>
54. Швед В., Институт исторической памяти. Хронос. 2008. URL [Просмотрено 12-04-2017]: http://www.hrono.ru/statii/2008/shwed_pam.php
55. У Львові — червоні прапори, бійка і стрілянина // Українська правда, Історична правда. 2011 (URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/05/9/38262/>)
56. У СБУ анонсували передачу архівів 1917–1991 років до інституту національної пам'яті // Тиждень.ua (URL: <http://tyzhden.ua/News/152981>)
57. Чивокуня В. Ющенко перезавантажив матрицю // Українська правда. 2007 (URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2007/4/25/58014>).
58. Christley, J. N. Chris Marker // Senses of Cinema, 21, 2002. URL: <http://sensesofcinema.com/2002/great-directors/marker/>
59. Cooper, S. “Montage, Militancy, Metaphysics: Chris Marker and André Bazin.” Image [&] Narrative, Vol 11 No. 1 (2010).
60. Linde, Ch. Working the past: narrative and institutional memory / Ch. Linde. – N.Y., 2009. – 264 p.

Список спеціалізованих Державних Інститутів по країнах

Інститут	Рік створення / ліквідації	Країна
Слідча комісія з оцінки діяльності диктатури СЄПН у Німеччині (Enquete-Kommission "Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland)	1992 – 1994	Німеччина
Інститут національної пам'яті (Instytut Pamięci Narodowej): http://ipn.gov.pl	1998	Польща
Інститут дослідження тоталітарних режимів (Ústav pro studium totalitních režimů): http://www.ustrcr.cz/	2007	Чеська Республіка
Інститут національної пам'яті (Ústav pamäti národa): http://www.upn.gov.sk	2002	Словаччина
Комісія дослідження та оцінки комуністичного тоталітарного режиму (Comisia pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova)	2010	Молдова
Комітет Національної пам'яті (Nemzeti Emlékezet Bizottság) https://www.facebook.com/nemzetiemlekezes	2014	Угорщина
Президентська комісія дослідження комуністичної диктатури в Румунії (Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România) http://www.presidency.ro/?_RID=htm&id=82	2006	Румунія
Латвійська комісія істориків (Latvijas Vēsturnieku Komisija) Інтернет сторінка на сайті Президента Латвії: http://www.president.lv	1998	Латвія
Міжнародна комісія з оцінки злочинів нацистського і радянського окупаційних режимів у Литві (Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje) http://www.komisija.lt/en/	1998	Литва
Естонська міжнародна комісія з розслідування злочинів проти людяності (Rahvusvahelise Inimsusevastaste Kuritegude uurimise Eesti komisjonile) http://www.historycommission.ee/	1998 – 2008	Естонія
Український інститут національної пам'яті http://memory.gov.ua	2006	Україна
Комісія при Президентові Російської Федерації з протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії	2009 – 2012	Росія

**Сценарій програми «Trails of nomads»
Україна (1-а частина)
Фільм перший**

Загальний АНОНС: від Алтаю до Білого моря... Землі, де ступали копита коней наших предків. Наукова експедиція «Бабалар ізімен» пройде слідами предків. Подорож довжиною в три роки тримає курс на захід. Пілігрим ХХІ століття Сапар Іскаков разом з групою вчених за 70 днів побував в більш, ніж в 20 країнах світу. Дивовижна історія великої подорожі в програмі «Слідами предків».

Окремий АНОНС: Сьогодні в програмі! Спадщина кипчаків на Україні. Яке відношення доказахів мають жителі села Половецька? Вірмени та кипчацька мова. Що може бути підставою для перегляду історії походження вірмен? Про що свідчать Середньовічні рукописи в архівах Києва?

ВСТАВКА: експедиція на Україні

Закадровий ТЕКСТ: Великі предки Великого Степу. Кипчакські племена-засновники найпотужніших середньовічних держав. Про це свідчать численні історичні пам'ятки на території сучасної України. Ця країна-один з важливих пунктів на маршруті експедиції «Слідами предків». Після Молдови науковий караван відправився в Калиновий край.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

УКРАЇНА. С0056. 00: 06 наші предки, за словами місцевих істориків, прийшли на Україну в 7-8-9 століттях. Це сармати, хазари, половці або кипчаки. Докази цьому можна не тільки побачити своїми очима, але і помацати руками. Це балбали-кам'яні скульптури тюркського періоду. Ними багатий південь України. 00:38

Закадровий ТЕКСТ: Балбалів і кам'яних валунів особливо багато на Донбасі. Тут нарахували майже дві тисячі таких пам'яток. Це досить-таки помітні сліди предків на Україні. Відзначимо, що етнонім «кипчак» вживається в різних варіантах. Наприклад, кипчаків, що правили в Єгипті та Сирії, називали мамлюками; кипчаків, що жили у Вірменії та Ураїні – вірменськими кипчаками; на Русі їх називали половцями, а у Візантії – куманами. Величезна

різноманітність етнонімів, якими називали кипчаків, з'явилося в період Великого переселення кипчаків з долини Волги в долину Дунаю. Саме з цього моменту Дешт-і-Кипчакська держава поділилася на дві частини. Народи Європи у верхів'ї Волги увійшли до складу Західного Кипчака. А ось батьківщину батьків-великий простір від Алтаю до Волги, назвали східним Кипчаком. Східні правителі займали більш панівне становище.

ОЛЕКСАНДР БОГОМОЛОВ

Директор Інституту сходознавства НАН України

УКРАЇНА. С0107. 03: 24 я вважаю що...

Переклад: Я вважаю, що ви зробили дуже важливий крок для історії Казахстану. Ця робота, думаю, стане основою для дослідження історії кипчаків не тільки в Казахстані, але і по всьому світу, в тому числі і на Україні, яка вважається однією з найбільших берегинь кипчацької спадщини.

ВСТАВКА: види міста Кам'янець-Подільськ

Закадровий ТЕКСТ: місто Кам'янець-Подільськ-Історичний край. Це місце першої зупинки експедиції на українській землі. Тут чудесним чином збереглася стара частина фортеці-свідок багатовікової історії, в тому числі і епохи кипчаків. Казахи-нащадки кочівників, однозначно говорять деякі вчені. Виходить предки, в тому числі і кипчаки міст не будували? Але тоді звідки і як з'явилися Шарухан, Сугрів, Лусіїв – міста де жили Наші праотці. Шарухан - це нинішній Харків. Колись він був столицею-Західно-кипчацької держави. Місто назване ім'ям батька відомого кипчацького правителя Артика-Шарухана або Сарихана. Толк в містах і міській цивілізації кипчаки знали. Про це говорять Історичні пам'ятки, залишені предками, в тому числі і в Кам'янець-Подільську.

ВСТАВКА: Балбали у дворі історико-краєзнавчого музею в «Кам'янець-Подільську»

Закадровий ТЕКСТ: Кам'яні балбали у дворі краєзнавчого музею Кам'янця-Подільська датуються VII-VIII століттями. Вони мають пряме відношення до Дешт-і-Кипчацької держави. Згідно з історичними джерелами в середні століття саме кипчаки панували на цій землі. Тривалий час народи, що жили на Кримському півострові, були залежні від них. Греки і візантійці платили кипчакам податки, йдеться в рукописі відомого європейського мандрівника Рубрука.

РУСЛАН НАГНИБЕДА

археолог

УКРАЇНА. С0032. Коли половецькі... 03:42 ++ 01: 21 дуже багато знаходиться...
Переклад: якщо воїни Дешт-і-кипчака не поверталися з військового походу, їм ставили ось такі кам'яні пам'ятники. Такі балбали у великій кількості зустрічаються на острові Хортиція. Є подібні статуї і в Дніпропетровському музеї.

Закадровий ТЕКСТ: високо розвинений у кипчаків обряд поховання. Поклонялися вони Тенгри-богу неба, вірили в загробне життя і дух предків. Особливо шанували кипчаки тих, хто гинув у битвах за рідну землю. На знак особливої поваги воїну ставили кам'яні скульптури-балбали. Це матеріальне підтвердження, яке говорить про те, що духовний світ тюркських кипчаків був вельми розвинений. Умай ана-поклоніння землі-матері теж належить тюркам. На цю тему існує безліч легенд. Більшість з них пов'язано з Алтаєм - прабатьківщиною кипчаків.

МАКСИМ КВІТИНСЬКИЙ

археолог

УКРАЇНА. С0112. 06: 14 за матеріалом...

Переклад: спираючись на документи, які маємо, можна говорити про точну послідовність міграції кипчаків. Вони прийшли на Україну з південного заходу Сибіру, тобто з Алтаю і Семиріччя. Про це говорять схожі археологічні пам'ятки на різних територіях, на яких жили кипчаки.

ВСТАВКА: місто Кам'янець-Подільськ

Закадровий ТЕКСТ: коли наші предки оселилися на території України Вчені з'ясували за допомогою кам'яних балбалів. Кипчаки тут з'явилися, приблизно, в VII-VIII століттях і заклали основу для майбутнього Кримського ханства, яке згодом було приймачем Золотої Орди на Кримському півострові. Звичайно, наші предки прийшли сюди не просто так. Перекочувати з насиджених місць їх змусила-посуха. Просування на захід було необхідно, щоб зберегти зростаючу могутність своєї держави. Зробити це, звичайно, було тоді непросто. Великою перепорою були постійні конфлікти з печенігами.

ЯРОСЛАВ ПИЛИПЧУК

Науковий співробітник Інституту сходознавства НАН України

УКРАЇНА. С0119. 00: 38 Кримське ханство...

Переклад: Кримське ханство свого часу мало великий вплив на європейську політику. Воно встановило тісні відносини з такими країнами як Швеція, Данія, Русь, Трансільванія, Молдова, Україна. Кипчацька мова набула статусу міжнародної мови. Тому знати її повинні були всі.

Закадровий ТЕКСТ: у середньовіччі вплив кипчацької мови відчувався у всьому світі. На ній говорили не тільки жителі величезної території від Алтая до Дунаю, цю мову вчили всі, хто хотів побувати на сході, в тому числі і європейці. Кипчацький використовувався для спілкування і в Єгипті в період правління Султана Бейбарса. Словом в ті часи, як говорили торговці, прожити не знаючи кипчацької мови було складно. Один купець з міста Кефе, роблячи настанови синові з приводу торгівлі на великому шовковому шляху написав: перш ніж відправитися в дорогу потрібно виростити бороду, виголити голову і обов'язково вивчити кипчацьку мову. Про високий рівень писемної культури кипчаків, який був сформований в середні століття свідчать також написи на кам'яних статуях і численні рукописи.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

УКРАЇНА. С0056. 00: 43 у 16-му столітті на Україну прийшли вірмено-кипчаки. Вони майже 500 років говорили кипчацькою мовою, яка була для них як рідна. Вони залишили дуже багато рукописів на кипчацькій мові. Близько 40 з них зберігалися ось у цій двоповерховій бібліотеці. В даний час вони передані в Київський національний архів. До речі, більшість цих рукописних книг було переведено з кипчацької на російську мову казахстанським вченим Гарковцом Олександром Миколайовичем.

Закадровий ТЕКСТ: Причина поглиблення вірмено-кипчацьких відносин-дружні зв'язки між царем Грузії Давидом четвертим і ханом кипчаків Артиком. За допомогою кипчакських воїнів цар Давид звільнив від сельджукського гніту не тільки Грузію, а й Вірменію. Після, коли Грузією правили син Давида Георгій і дочка Тамара вони також як їх батько підтримували тісні відносини з кипчаками. У той же час такі кипчаки як Кутлу Арслан, Шиабар, Апрідон, Кубасар були залучені в правління державою і займали керівні посади. У цей період частина кипчаків вирушила на Південний Кавказ, де прийняло християнство. Їхні зв'язки з вірменами стали ще тіснішими. Ця інформація часто цитується в грузинських письмових джерелах.

САПАР

Керівник наукової експедиції

УКРАЇНА. С0056. 01: 41 наявність великої кількості монастирів підтверджує, те що тут жили наші предки. Тоді вони вже дотримувалися християнської віри. До цього вони були язичниками. Тобто проповідували тенгріанство і вважали, що Бог на небі. А християнство було чимось схожим тому вони прийняли цю релігію.

ВСТАВКА: місце стародавнього храму

Закадровий ТЕКСТ: це старий храм вірмено-кипчаків на території міста "Кам'янець-Подільськ", він відноситься до 14-го століття. За словами місцевих вчених, в його будівництві чітко простежуються ознаки які відносяться до кипчаків. Треба відзначити що вірмено-кипчаки, які як етнос сформувалися на території України називали бога по-кипчацьки-Тенгрі. Отже кипчаки, які поклонялися богу неба Тенгрі внесли чимало змін в релігійні погляди вірмен, які дотримувалися вірмено-Григоріанського християнства. Є ще один аргумент-вірмено-кипчаки, так само як казахи не брали в дружини тих, хто був родичем до сьомого коліна. Таких традицій ви не зустрінете у інших християнських народів. Це ще раз підтверджує, що коріння вірмено-кипчацького етносу слід шукати не серед вірмен, а більше серед кипчаків. І говорити, що це вірмени, які володіють кипчацькою мовою теж невірно. Вони швидше брати для кипчаків. У цьому солідарний Вірменський історик Едуард Вартанов, свою думку він виклав у книзі Кипчак, яку написав у Ростові-на-Дону в 2011 році.

МАКСИМ КВІТИНСЬКИЙ

археолог

УКРАЇНА. С0112. 06: 57 відомо на сьогодні...

Переклад: на сьогоднішній день на Україні є 58 стародавніх будівель і споруд. Серед них-храми, будинки молитов для здійснення різних релігійних обрядів. Всі вони є творами кипчацького архітектурного стилю.

ВСТАВКА: населений пункт Половецька

Закадровий ТЕКСТ: на Україні є безліч населених пунктів, які говорять нам про те, що вірмено-кипчаки воліли жити великими колоніями. Одне з них - селище Половецька, розташоване в 20 кілометрах від міста Кам'янець-Подільська. Населення тут в основному займалося сільським господарством.

Крім того, була у них розвинена і торгівля. Про це свідчать археологічні знахідки.

РУСЛАН НАГНИБЕДА

археолог

УКРАЇНА. С0067. 00: 47 ось це півострівна частина...

Переклад: на цьому півострові вірмено-кипчаки жили громадою. Можливо, що в 16 столітті біля міста Кам'янець-Подільськ проходив контрабандистський шлях. Торговці, які доставляли товар зі сходу на захід, щоб не платити податки, обходили великі міста і зберігали свій товар в невеликих селищах.

Закадровий ТЕКСТ: в європейських письмових джерелах, що відносяться до 11-14 століть, кипчаків називали половцями. Минуло чимало часу. Однак, жителі села Половецьк досі вважають себе половцями-нащадками кипчаків. Якщо говорити про значення слова «половці», існує кілька варіантів. Один з них: деякі вчені пов'язують його зі словом «полова», що означає «солома». На думку інших, наші предки були світловолосими і блакитноокими, тобто не монголоїдної, а європеїдної раси. Вони вважають, що кипчаки-нащадки алтайських Сари-кипчаки. А слово «Сари» зі староруської мови перекладається як «половь».

КРАВАЧ АНАТОЛІЙОВИЧ

житель Половецька

УКРАЇНА. С0084. 00: 17 назва пов'язана...

Переклад: назва селища Половецьк пов'язана з кипчаками. Вони жили тут в середні століття. Доказом тому служать знайдені під час розкопок артефакти. А саме, кипчацькі лук і стріли.

Закадровий ТЕКСТ: археологічні знахідки свідчать про те, що кипчаки були, перш за все, відмінними воїнами. Вони приділяли особливу увагу військовій справі. Основну частину армії кипчаків становили кінні лучники. Окремим підрозділом була кавалерія-кожен воїн мав при собі п'ять видів зброї. Більшу частину часу кипчаки тренувалися, відточуючи військову майстерність. Також виходили на полювання. Це допомагало влучно стріляти і розвинути спритність, вправність. Тому багато правителів середньовічних держав бажали мати в своїй армії кипчаків. При чому домагалися цього різними способами. Наприклад, встановлювали родинні зв'язки, видаючи заміж дочок за кипчацьких ханів. Таким чином, заручаючись підтримкою войовничого племені. Тому не варто дивуватися, якщо і сьогодні серед жителів України

знайдуться бажаючі поріднитися з нащадками кипчаків. Щоб дізнатися наявність родинних зв'язків казахів з місцевим населенням учасники експедиції взяли у них проби ДНК. Результати аналізів покажуть, до кого, все-таки, ближче вірмено-кипчаки. До казахів або вірмен?

ТАРАС ГАРКУН

житель Половецька

УКРАЇНА. С0039. 01: 23 Село була...

Переклад: за нашими припущеннями, історія села починається в 11-12 століттях. Засновниками були кипчаки. Можна сказати: кипчаки — наші предки. Звичайно, ми пишаємося тим, що є нащадками войовничого народу.

Закадровий ТЕКСТ: Підводячи підсумки подорожі на Україну, можна відзначити, по-перше, багато європейських, кавказьких держав, руські князі були зацікавлені у встановленні дружніх зв'язків з кипчаками. Вони були справжніми воїнами-одними з кращих у світі, прикладом мужності, доблесті і відваги. І не раз доводили це на ділі. Тому багато народів бажали бачити кипчаків в числі друзів, а не ворогів, вступали з ними в політичні і військові союзи. Де б не були наші предки, вони не обмежувалися лише встановленням політичної переваги. Вони завжди і скрізь дотримувалися своєї релігії, звичаїв і традицій, говорили рідною мовою, залишаючи після себе багату духовно-культурну спадщину. Бурхливо розвивали літературу і мистецтво. Особливо в період Алтин Орди розширився кипчацький Культурний простір.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

УКРАЇНА. С0056. Переклад 03: 06 ми не перестаємо дивуватися тому, наскільки великі території, де жили наші предки. Наше завдання-знайти тепер ці корені. Ми повинні залучати до досліджень молодих вчених. Наші предки залишили свій слід в історії та культурі понад 40 країн. Це і Україна, і Білорусія, і Литва, і Польща, і Угорщина. Я ще раз закликаю молодих вчених до вивчення багатой спадщини предків. Тільки в цьому випадку ми будемо знати свою історію, культуру. Це і є справжнісіньке духовне відродження.

ВСТАВКА: Центральна площа Києва

Закадровий ТЕКСТ: у бурхливо розвиваючому сучасному світі людині важливо не розчинитися в численному потоці інформації. Необхідно зберегти стрижень загальнонаціональних цінностей, не втратити їх і передати

майбутньому поколінню. Така головна місія наукової експедиції «Слідами предків». Подорож Україною триває. Наступна зупинка автокаравана-місто Київ, в архівах якого чимало стародавніх документів, пов'язаних з нашими предками. Наприклад, у Державному Центральному архіві України зберігаються 28 рукописів кипчацькою мовою, написаних у 16 столітті. Про їх унікальне значення ми розповімо в наступному фільмі.

Кінець першої частини

FamilyTreeDNA
Certificate – Y-DNA

This Certificate confirms that you have had your DNA analyzed by Family Tree DNA.

The results below are from the DNA sample that you submitted to our testing service. The outcome from each of the twelve Loci examined is reported in the table below. For additional results visit your page at our web site.

For your benefit we have listed the Locus designation for all Twelve Loci utilized by the geneticists supporting our company. If your alleles for the twelve Loci match another person exactly, then you share the same Haplotype. However, if your numbers were off by one position from another person in one Locus, you would be considered in the same Haplogroup.

Family Tree DNA is a Genealogical tool designed to aid individuals wanting to “connect” to other relatives lost in time and where the paper trail no longer exists.

Mr. Ukraine Gorkun

Your Kit # **648185**

Allele	DYS393	DYS390	DYS19	DYS391	DYS385	DYS426	DYS388	DYS439	DYS389-I	DYS392	DYS389-II
	13	25	15	10	11-14	12	12	11	13	11	30

November 28, 2017

Concetta A. Bormans

**Сценарій програми «Trails of nomads»
Україна (2-а частина)
Фільм другий**

Загальний АНОНС: від Алтаю до Білого моря... Землі, де ступали копита коней наших предків. Наукова експедиція "Бабалар ізімен" пройде слідами предків. Подорож довжиною в три роки тримає курс на захід. Пілігрим ХХІ століття Сапар Іскаков разом з групою вчених за 70 днів побував в більш, ніж в 20 країнах світу. Дивовижна історія великої подорожі в програмі «Слідами предків».

Окремий АНОНС: Сьогодні в програмі! Який слід залишило Дешт-і-Кипчакское держава в світовій культурі і цивілізації? Про що написано в 28 книгах кипчацькою мовою, які зберігаються в Центральному державному архіві України? Наскільки відповідає дійсності те, що жителі Києва в 9 столітті говорили тюркською мовою?

ВСТАВКА: експедиція на Україні

Закадровий ТЕКСТ: спадкоємці Великого степу не повинні забувати свою історію. Звичайно, говорити про це легко, але зробити непросто. Наукова експедиція "Слідами предків" вирішила діяти. Вчені, збираючи історію по крихтах, побували вже в багатьох країнах. Однак, попереду ще великий шлях і багато незвіданого.

ВСТАВКА: Центральна площа Києва

Закадровий ТЕКСТ: Науковий автокараван продовжує свою подорож Україною. Наступна після Кам'янець-Подільська зупинка-Київ. У місцевих архівах досить середньовічних рукописів, що розповідають про кипчацьку історію. Наприклад, у Центральному державному історичному архіві України зберігається 28 книг кипчацькою мовою. Взагалі звичайним відвідувачам доступу до них немає. Але учасникам казахстанської експедиції як виняток було дозволено ознайомитися з древніми книгами.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

УКРАЇНА. С0191. 00: 25 на сьогоднішній день...

Переклад: на сьогоднішній день ці стародавні книги досліджуються казахським вченим-тюркологом Олександром Миколайович Горковцом. Але, на жаль, у

нього немає учнів, які могли б продовжити цю роботу. Я закликаю молодих вчених звернути увагу на ці унікальні книги і зайнятися їх вивченням. Ці знання можуть бути великим внеском в історію Казахстану.

ВСТАВКА: Центральний державний архів України

Закадровий ТЕКСТ: Кипчаки жили на великій території від Алтаю до Білого моря. Тому їх називали по-різному «половці», «умумани». Предків, що жили у Вірменії і на Україні називали вірмено-кипчаками. Вони залишили нащадкам багату спадщину. Утому числі ці унікальні 28 книг. Називати їх вірменськими пам'ятниками на кипчацькій мові-невірно. Як свідчать історичні документи автори цих книг-наші предки. Щоб довести це з наукової точки зору до Києва якраз і приїхали казахстанські вчені.

ОЛЬГА МУЗИЧУК

Директор центрального державного історичного архіву України

УКРАЇНА. С0182. 00: 17 наш архів...

Переклад: Архів відкрився в 1852 році. В цей же рік до Фонду були передані документи українських державних органів і судових установ. Утому числі були і книги і рукописи на кипчацькій мові з міста Кам'янець-Подільськ. Я думаю, у нас на сьогодні найбільший фонд рукописів кіпчацькою мовою, які дають можливість вивчити історію вірмено-кипчаків. В архіві зараз зберігається 28 книг.

ВСТАВКА: стародавні книги кипчацькою мовою

Закадровий ТЕКСТ: у книгах, які були доставлені до Центрального архіву України з Кам'янця-Подільська та Львова здебільшого йдеться про судові провадження. У тому числі описано порядок продажу та оренди землі. Судячи з усього в цих книгах викладено основний закон кипчацької держави. Взагалі на українській землі можна знайти багато історичних документів, що стосуються казахської історії. Особливо у сфері права, філології, культури, художньої літератури. Все це, безумовно, допоможе розкрити білі плями в історії.

ОЛЬГА ВОВКА

Керівник відділу центрального державного історичного архіву України

УКРАЇНА. С0172. 00: 40 Кипчацька мова...

Переклад: Кипчацька мова свого часу була міжнародною мовою. Тому багато документів були написані саме цією мовою. Ніде в світі немає стільки рукописів на кипчацькій мові скільки зберігається у нас. Взагалі число книг має бути більше ніж 28. Насправді в 1952 році в архів наш було здано 32 книги. Під час

Другої світової війни всі книги забрали німці. Після війни з 32-ох книг повернуто лише 28

Закадровий ТЕКСТ: ще 5-7 років тому, коли вчений-тюрколог Александр Миколайович Горковець досліджував кипчацькі рукописи, він говорив що в українських містах Львові та Каменець-Подільську, а також у Польщі та Румунії було видано близько 30 тисяч сторінок вірмено-кипчацьких текстів. Вони різні за змістом. Звичайно, вивчити весь цей матеріал справа не проста. Необхідні комплексні дослідження. Тому вчені мають намір домогтися включення цих цінних книг в список Світової спадщини ЮНЕСКО. Державний архів України сподівається в цьому питанні на підтримку Казахстану. Керівник експедиції Сапар Іскаков зазначив, що до Списку всесвітньої спадщини також потрібно внести ще 8 книг кипчацькою мовою, які зберігаються в Інституті Матіенадаран у Вірменії.

ОЛЬГА МУЗИЧУК

Директор центрального державного історичного архіву України

УКРАЇНА. С0182. 01:55 В 2013 році...

Переклад: на жаль, зараз небагато фахівців, які зможуть зрозуміти і перекласти ці книги. У 2013 році був підписаний договір з міжнародною тюркською академією. Зміст всіх 28 книг переведено в цифровий формат і передано вченим Астани для вивчення.

Закадровий ТЕКСТ: в 9-15 століттях кипчацька мова була досить поширеною в світі, приблизно, так само як зараз англійська. Кипчацька мова виконувала роль сполучної мови Європи та Азії. Всі значущі книги, починаючи з Біблії, перекладалися на цю мову. Для торговців того часу важливо було знати Перську і кипчацьку мови, вважають вчені Інституту сходознавства Української Національної академії наук. Тому доказом словник кипчацької мови «Кодекс Куманікус». Він був написаний в 13 столітті в Криму. Книга, що складається з 164 аркушів, видана у Венеції трьома мовами: кипчацькою, латинською та перською. Цінний експонат зберігався в церкві святого Петра. У 1362 році книга була піднесена в подарунок Венеціанській бібліотеці видатним поетом епохи Відродження Франческо Петраркою. На думку вчених, ця книга написана венеціанськими купцями. У ній чимало цікавої інформації, як для філологів, так і для істориків.

(Відео: Венеціанська бібліотека)

САПАР ІСКАКОВ

керівник наукової експедиції

Я зараз тримаю в руках копію книги "Кодекс Куманікус". Тут є кипчацька, Латинська і Перська писемність. Наприклад, як перекладається слово "хліб". По-кипчацьки-нан, є переклад на латинську, на перську. Є будь-які переклади слів на трьох мовах. На першій сторінці книги вказана дата - 1204 рік — це рік коли книга вперше вийшла в світ.

Закадровий ТЕКСТ: якщо порівнювати стійкі словосполучення на кипчацькому з казахськими дуже просто визначити схожість. Наприклад, в одному з кипчацьких рукописів, написаних вірменськими літерами в праці «Дана Хікар» є такі рядки «Оғулм теңріні Буй буйрухуна дайме хулах хой». На казахському мові це звучить так - «Ұлым, тәңірінің бұйрығына дәйім құлақ қой». Схоже тут словосполучення—«құлаққой». Ті, хто читав "Кодекс Куманікус" говорять про схожість кипчацької мови з латинською, при цьому наводячи конкретні приклади. Тобто нинішній перехід казахського алфавіту з кирилиці на латиниці не випадковий. Пояснення ці криються в глибині історії. Адже казахська мова походить від давньокипчацької. В цілому Дешт-і-Кипчакское держава в період свого становлення і розвитку чинила серйозний вплив на всю світову цивілізацію і культуру. Особливо добре це видно на прикладі України.

ОЛЕКСАНДР БОГОМОЛОВ

Директор Інституту сходознавства НАН України

УКРАЇНА. С0107. 00: 35 вони зіграли...

Переклад: Кипчаки, безперечно, відіграли важливу роль у формуванні України як держави. До цих пір відчуваються відгомони цього. Багато тюркських народів, які колись були сусідами, були асимільовані українцями. Тому серед сьогоденних українців цілком можуть бути нащадки кипчаків.

ВСТАВКА: Інститут сходознавства НАН України

Закадровий ТЕКСТ: у проміжку між 1956-1963 роками українською національною академією наук було проведено антропологічне дослідження. В результаті виявилось, що 75 відсотків сільського населення України мають риси обличчя, колір волосся та інші ознаки, успадковані від тюркських предків. Тому причиною можуть служити кілька історичних факторів. Колись багато народів прагнули встановити родинні стосунки з кипчаками. Головна мета-заручитися підтримкою войовничої країни в захисті від ворогів. Наприклад, прославлений князь Київської Русі Володимир Мономах, остерегаючись кипчаків, підписав з ними 19 мирних угод. Чимало руських князів, які одружувалися на кипчацьких дівчатах. За словами вчених, мати відомого полководця Олександра Невського

теж кипчачка. На шоломі Олександра Невського золотими літерами були написані аяти з Корану. Це подарунок від правителів Алтин Орди. Він був виготовлений майстрами Сарай-Бату. Вчені з'ясували, що на шоломі написані 13 аят з сури «Сафф». Їх сенс в наступному: "буде ще те, що ви любите: допомога від Аллаха і близька перемога. Повідом же благу звістку віруючим!

(Відео: з музею Олександра Невського в Москві)

ЯРОСЛАВ ПИЛИПЧУК

Науковий співробітник Інституту сходознавства НАН України

УКРАЇНА. С0110. 00: 01 Кипчаки відзначилися...

Переклад: між корінними народами і кипчаками були не тільки венно - політичні, а й родинні стосунки. Місцеві правителі одружили своїх синів на кипчакських дівчатах, а також видавали своїх дочок заміж за кипчацьких воїнів. Такі зв'язки були встановлені, щонайменше, між десятима відомими з обох сторін династіями.

ВСТАВКА: місто Київ

Закадровий ТЕКСТ: спорідненість між українцями і казахами підтверджує ще один факт. Українці можуть належати до однієї з гілок тюрків. Таку думку висловив історик Мурад Аджі у своїй книзі про кипчаків. За його словами, жителі Києва в 9 столітті говорили тюркською мовою. Саме слово "Київ «в перекладі з тюркської означає» зять «або точніше»місто зятя". У слов'янських словниках значення цього слова немає. Місто було засноване приблизно в 5 столітті тюрками-кипчаками. Спочатку місто називалося-Баштау. Правителів називали каганами. Точно такий же титул носили правителі сусідніх каганатів- аварії, Булгарії, Хазарії, Сибіру. Всі вони були залежні від Дешт-і-Кипчака. На думку вченого Мурадааджі історія кипчацької держави починається не з 11-го, а з 4-го століття. Тобто Київська Русь з'явилася в кипчацькому степу.

(«Полин» книга.Автор – Мурад Аджи)

ОЛЬГА МАФРІНА

Кандидат історичних наук

УКРАЇНА. С0115. 03: 16 Кипчакам...

Переклад: серед авторитетних родів кипчакам приділялася особлива увага. Саме їм присуджувалися найвищі звання. Кипчаки були компетентні в політиці. Вони брали активну участь в обговоренні різних питань і могли впливати на прийняття рішень.

ВСТАВКА: музей Києва. Стародавні експонати.

Закадровий ТЕКСТ: наступне місце зупинки наукової експедиції «Слідами предків» музей Києва. Тут велика кількість цінних експонатів, які

підтверджують багато думок і припущення вчених. Серед них археологічні знахідки датуються 12-13 століттями. Вони були знайдені в 80-их роках минулого століття в районі Запоріжжя.

ЮРІЙ ПОЛІДОВИЧ

Співробітник Музею історичних коштовностей України

Україна-2. С0028. 01: 49 зроблені з металів...

Переклад: в ході розкопок кургану Шинкол було знайдено безліч виробів з дорогоцінних каменів, срібла, золота. Також знайдено кинджал воїна та фрагменти кінської упряжі. Судячи з усього, в гробниці був похований чоловік, що належав до ханського роду. Дослідження тривають.

Закадровий ТЕКСТ: в українському степу знайдено близько трьох тисяч стародавніх поховань. Майже п'ятсот з них-кипчацькі. У багатьох воїни поховані разом зі зброєю і предметами побуту. В одній гробниці біля воїна разом зі зброєю поклали тюркський музичний інструмент — кобиз.

МАКСИМ КВІТИНСЬКИЙ

Археолог

УКРАЇНА. С0114. 00: 41 поховання... СХЛ 01: 38 з цим...

Переклад: у похованні, знайденому в Луганській області, біля похованого воїна знайшли кобиз. Археологи відносять поховання приблизно до 12-го століття. Що характерно інструмент добре зберігся. Його було неважко відокремити від землі і піску. Поховання має прямий зв'язок з військовим походом напочатку 12 століття князя Київської Русі Володимира Мономаха. Саме в цей період кипчаки на чолі з Артик ханом йдуть зі степів Північного Дінця в Грузію. Головною метою було надання військової допомоги грузинському царю Давиду четвертому. Близько семи років Артик хан перебував там. Щоб повернути хана додому за ним відправили людину, майстерно грає на кобизі з мішком полину з Батьківщини. Він виконав перед Артик ханом рідну мелодію і завдяки його душевному виконанню кипчаки повернулися додому.

ВСТАВКА: фотографії Зейнолли Самашева з місця де було знайдено кипчацьке поховання

Закадровий ТЕКСТ: раніше групою вчених під керівництвом археолога Зейнолли Самашева на Алтаї був знайдений кобиз датований 7 століттям. У похованні біля кипчацького воїна поруч з його зброєю знайдений кобиз. Треба

сказати, що цей інструмент в основному пов'язують з шаманством. А серед кипчаків, які поклонялися богу Тенгрі було чимало шаманів.

Треба відзначити, що інструмент повністю відновлений. Його унікальне звучання відомий кобизист Алкуат Казакбаєв прославив на весь світ. Точну копію стародавнього інструменту керівник наукової експедиції «Слідами предків» Сапар Іскаков підніс у подарунок Папі Римському під час поїздки до Ватикану.

(Відео: Сапар Іскаков підносить кобиз у подарунок Папі Римському)

ШУМ: Алкуат Казакбаєв грає на кобизі на Алтаї на місці де був знайдений древній інструмент

Закадровий ТЕКСТ: наші предки залишили великий слід в музичному мистецтві. Разом з комбузом, знайденим на Алтаї цінною спадщиною є ноти гімну написаного кипчакською мовою в книзі «Кодекс Куманікус». Наного з ініціативи Казахстану було зроблено аранжування і в 2015 році вперше оновлений гімн був виконаний в Астані в концертному залі Палацу «Тілеп-кобыз». На Всесвітньому фестивалі у виконанні ансамблю «Көк түріктер» древній кипчацький гімн зазвучав по-новому.

ШУМ: ансамбль "Көк түріктер" виконує гімн з книги «Кодекс Куманікус»

ВСТАВКА: український степ

Закадровий ТЕКСТ: у Західній Україні в піснях і переказах корінних народів згадуються імена кипчацьких ханів Буйнака, Тугирхана, Сарихана жили в 11-12 століттях. І вони як Артик хан прославилися своєю мужністю в боях і залишили свій слід в історії України. Часто разом з цим краєм згадується ім'я сина Артика хана Коншака, який жив у 12 столітті. У період його правління Кипчацьке ханство зміцнилося. Особливо військо. У 1185 році в битві на березі річки Каяли, здобувши перемогу над росіянами, кипчаки підкорили Новгород-Сіверське і Чернігівське князівства. Ця подія лягла в основу оповіді «Слово о полку Ігоревім». Такі історичні моменти ще раз підтверджують історичний зв'язок між українцями та казахами. Тому в 2017 році в палаці «Тілеп-кобыз» в Астані за допомогою Фонду імені першого міністра оборони Казахстану Сагадата Нурмағанбетова був відкритий науково-дослідний центр «Дешт-і-Кипчак». Його мета-сформувані для згуртування тюркського світу єдиний науковий простір.

Кінець другої частини

**Сценарій програми «Trails of nomads»
Україна (3-а частина)
Фільм третій**

Загальний АНОНС: від Алтаю до Білого моря... Землі, де ступали копита коней наших предків. Наукова експедиція "Бабалар ізімен" продовжує свої дослідження. Її керівник-справжній громадянин світу. Його девіз: без глибокого осмислення минулого немає майбутнього. Кожна подорож-це детальне вивчення історії та культури. Пілігрим ХХІ століття Сапар Іскаков з командою вчених вже побував у більш ніж 50 країнах світу. Вони розкривають хвилюючі таємниці минулого. Дивіться дивовижну історію великої подорожі!

Окремий АНОНС: сьогодні в програмі! Наукова експедиція «Слідами предків» в Україні. Які докази підтверджують, що знайдений на території цієї країни кобиз пов'язаний з кипчаками? Вархеологічному інституті зберігається чаша з двома вертикальними лініями. Чи дійсно це родовий кипчацький знак? Що відомо про кипчакському Хані Тігаку, похованому в Кургані Чингуль?

ВСТАВКА: столиця України-Київ

Закадровий ТЕКСТ: Україна - найбільша держава на території Європи. Учасники наукової експедиції «Слідами предків» вже були в цій країні раніше. Однак, скільки б не приїжджали сюди казахські дослідники, ця поїздка безумовно не буде зайвою. Адже Східна Європа-це частина Дешт-і-Кипчака. Тому в середні століття територія була також під владою великих предків казахів.

**САПАР ІСКАКОВ
Керівник наукової експедиції**

Україна. 4. 7678. 00: 29 наші предки прибули сюди на початку 11 століття. Вони були тут до початку 13 століття, більше 200 років. У сусідстві з росіянами. Після монголо-татарської навали наші предки стали зміщуватися в бік Заходу. Їх називали половцями, куманами. 200 років ця земля була батьківщиною для наших предків. Тут вони жили, на світ з'являлися нові покоління. 00:44

ВСТАВКА: Археологічний інститут у Києві

Закадровий ТЕКСТ: є у казахів прислів'я. За п'ятдесят років країна оновлюється. За два століття, звичайно, відбуваються більш серйозні процеси.

Тому тюрки, кипчаки, залишили на цій землі велику спадщину. Один із прикладів-кобиз.

ШУМ: Україна. 4. 7442. Кобиз

Закадровий ТЕКСТ: музичний інструмент був знайдений під час археологічних розкопок в 1985 році на Лівому березі Дніпра, біля селища Кіров. Кобиз був виготовлений з дерева, він добре зберігся. Тому визначити, що це кобиз, не склало труднощів. Зараз він зберігається у фонді археологічного інституту при Національній академії України.

Закадровий ТЕКСТ: раніше такий інструмент як кобиз не зустрічався на даній території. Тому вчені звернулися до давньої історії. Після виявлення цього унікального історичного артефакту, фахівці приступили до досліджень спадщини кипчаків, що мали державність на українській землі. В результаті було розкрито чимало історичних таємниць.

ЯКІВ ГЕРШКОВИЧ

Доктор історичних наук / НАН України/

Myrzash. 02: 37 було достатньо...

Переклад: про народи Дешт-і-Кипчака є дуже багато письмових і усних епічних сказань, а також інших історичних джерел. У Степовому Краї, що знаходився в серці Євразії, дуже добре була розвинена музична культура. Відповідно було досить багато різних музичних інструментів. А цей знайдений інструмент є важливим доказом епохи, описаної в історико-епічних творах.

ВСТАВКА: Сапар Іскаков бере в руки екскізи Кобиза

Закадровий ТЕКСТ: керівник наукової експедиції Сапар Іскаков має намір замовити копію знайденого інструменту. Під час цієї поїздки були зроблені виміри і креслення стародавнього кобизу.

САПАР ІСКАКОВ

керівник наукової експедиції

Закадровий ТЕКСТ: незабаром по поверненню додому була зроблена копія. Таким чином, спадщина предків родом з глибокої давнини зазвучала знову.

ШУМ: гра на кобизі

Закадровий ТЕКСТ: прекрасне звучання Кобиза, яке можна порівняти з людським голосом, немов розповідає про Великих предків-кипчаків, під впливом яких колись була вся Східна Європа. Музичний інструмент є свого роду мірилом культури кипчацької цивілізації.

ШУМ: звучання кобиза

Закадровий ТЕКСТ: виготовлений з коренівклена кобиз претендує на звання прабатька не тільки скрипки, але і всіх струнно - смичкових інструментів. Саме він є найдавнішим. Кілька років тому казахстанські археологи виявили на Алтайській землі цінну знахідку. Це були останки кипчацького воїна, поховання датується 7 століттям. У похованні разом зі зброєю був знайдений кобиз, що стало головною новиною для вчених. Це найдавніший на сьогоднішній день знайдений на землі струнно-смичковий інструмент. Це унікальна знахідка говорить про високий рівень культури наших предків.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

На відміну від сучасного кобиза, знайдений інструмент трохи коротше. Його довжина 72 сантиметри. Головна відмінність: древній кобиз має три струни. Після того як була зроблена копія ми послухали його звучання. Воно було чудовим. У порівнянні з сучасним кобизом, я б сказав, що рівень навіть десь вище. Так як зараз кобизи двухструнні, а тоді були триструнні. Тобто у трьох струн можливостей більше. Але довжина грифа коротше, тому діапазон, акти зменшилися. Тому є свої плюси і мінуси, звичайно. Звучання повторюся дуже добре. Одну копію я подарував національному музею археології України. А друга копія у нас. Звичайно, вона буде задіяна у великих концертних програмах.

ВСТАВКА: срібна чаша

Закадровий ТЕКСТ: ще один історичний артефакт, який досліджують вчені Київського археологічного інституту - це срібна чаша. І вона відноситься до епохи кипчацького впливу на Україну. Чаша була знайдена в 1981 році під час археологічних розкопок на березі озера Чингуль, біля села Заможне Токмацького району Запорізької області. Завдяки своєму географічному розташуванню цей Археологічний пам'ятник отримав назву Чингульський курган.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

Україна. 04. 7477. 00: 29 срібна чаша відноситься до 12-13 століть. Вона була знайдена в Чингульському кургані. Це місце, де похований половецький, тобто кипчацький хан. 01:03 СКЛ 01:53 Ось ці дві вертикальні лінії стали основою для припущення, що це кипчацьке поховання. Це знак кипчаків. Після стало зрозуміло, що це кипчацький правитель. А взагалі ця чаша могла бути виготовлена у Візантії.

ВСТАВКА: Останки хана Тігака

Закадровий ТЕКСТ: вчені Інституту археології в результаті багаторічних досліджень з'ясували, що срібна чаша належала кипчацькому хану на ім'я Тігак. Він ставився до династії Тертер. Був родичем іншого кипчацького хана Котяна, мав титул Галицько-волинського князя. Був сватом першого правителя Русі Данила Романовича. Останки хана добре збереглися і зберігаються у фондах археологічного інституту.

ВІТАЛІЙ ОТРОЩЕНКО

Директор археологічного інституту

Україна. 04. 7472. 00: 22 Чаша ... 13 століття. 00:45 СКЛ 01: 42 Чаша ... 13 століття. 02:11

Переклад: срібна чаша належить кипчацькому хану Тігаку. Я так розумію. І це один з останніх правителів кипчаків середини 13 століття. Відомості про нього зустрічаються в літописі Київської Русі. Точніше в Галицько-Волинських Писаннях. Срібна чаша надягалася на пояс. Ось бачите це кільце, в неї протягувався пояс. У Чингульського хана було три пояси, оброблених золотом і сріблом. Вони були виготовлені німецькими майстрами. Датуються приблизно другою половиною 13 століття.

ВСТАВКА: Сапар Іскаков і Віталій Отрощенко в музеї

Закадровий ТЕКСТ: коли розкрили поховання, то срібна чаша знаходилася біля голови хана. Було дуже багато цінних предметів і зброї. Всі вони зараз знаходяться в Музеї української національної Академії наук. Керівник експедиції Сапар Іскаков ознайомився з цими артефактами і поговорив з директором музею Віталієм Отрощенко.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

Україна. 04. 7526. 02.12 ми бачимо шаблю Хана Тігака 02:14 СХЛ 02: 19 також його каптан – це Верхній одяг, схожий на халат. Якщо говорити про шаблі, то

можна сказати, що це одна з найбільших за розміром. Її розмір приблизно 1 метр 20 сантиметрів.

ВСТАВКА: Чекмень або каптан Тігака в музеї

Закадровий ТЕКСТ: дивлячись на цей каптан можна зробити певні висновки. Такий багатий одяг, оброблений золотом, могли надягати тільки люди високого соціального статусу-представники знаті. Привабливою особливістю одягу є область талії, прикрашена золотою вишивкою. Таке виробництво було призупинено в 1204 році після навали на Константинополь хрестоносців.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

Україна. 04. 7526. 03: 22 такі каптани в той час надягали тільки візантійські правителі. А ми бачимо, що такий же каптан був і у хана Тігака, що говорить про його високий статус. 03:39 СКЛ 01: 09 це якраз період, коли армія Чингісхана, точніше його онука Батия, почала завоювання Русі. Раніше вони прийшли на землю Дешт-і-Кипчака. Тоді на боротьбу з завойовником піднялися і росіяни, і кипчаки. Одним з героїв був і Тігак хан.

ВСТАВКА: Сапар Іскаков розмовляє з Віталієм Отрощенко

Закадровий ТЕКСТ: історія цього краю в той час-це історія Дешт-і-Кипчака. Тому хан Тігак гідний Пошани і поваги нащадків Великого Степу. В ході перебування в Україні Сапар Іскаков підняв питання про повернення останків кипчацького хана, а також предметів з його поховання на історичну батьківщину.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

Україна. 04. 7526. 04: 27 звичайно, якщо завдяки певній угоді між нашими країнами, останки Хана Тігака були б передані для поховання в Казахстані, це б, безумовно, зміцнило наш патріотизм, було б хорошим наочним прикладом для виховання молоді. Тігак хан-це наш великий предок. Він хоч і не жив на території Казахстану, але він жив і правив на території, яка відносилася до Дешт-і-Кипчака.

ВСТАВКА Чингульський курган

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

Україна. 4. 7678. 01: 02 зараз ми знаходимося в містечку Чингуль Токмацького району Запорізької області. 01:10 СКЛ 01:13 після розкопок кургану Чингуль і знайденими там предметами Чингульська земля прославилася 01:16 СКЛ 01: 30 виявлені тут останки кипчацького хана, за припущеннями вчених, можуть бути останками хана Тігака. У похованні було поховано величезну кількість предметів 01:47

ВСТАВКА: Сапар Іскаков йде по узбережжю річки Чингуль

Закадровий ТЕКСТ: про панування кипчаків в Україні є відомості в письмових джерелах, але археологічних доказів не було. Чингульський курган став першим подібним пам'ятником. Він був знайдений абсолютно випадково. Цей курган відкрив завісу історичної таємниці.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

Україна. 4. 7678. 02: 40 за словами директора місцевого музею, тільки в одному районі є понад двісті курганів. Більшість з них розграбовані. Зараз на місці, де ми стоїмо, є три-чотири кургани. Я зараз тільки що подивився-всі вони розграбовані в різний час. Факт-велика їх частина вже розкрита. 03:04

ВСТАВКА: Токмацький краєзнавчий музей

Закадровий ТЕКСТ: учасники наукової експедиції побували і в Токмацькому районному краєзнавчому музеї. Як виявилось, велика частина його експонатів має відношення до кипчаків. Всі вони з'явилися після розкопок Чингульського кургану. А скільки артефактів ще, можливо, знаходяться під землею. Адже в цьому регіоні Археологічні розкопки не проводилися більше 30 років.

ВІКТОР МЕДВЕДСЬКИЙ

Директор Токмацького краєзнавчого музею

Україна. 4. 7671. 00: 53 дослідження ... 1981 році. 01:11 СКЛ 01: 15 багато ... сільгосп виробниками. 01:21

Переклад: дослідницькі роботи не проводяться. Так як гроші на це не виділяються. Співробітники археологічного інституту були в нашому районі і проводили розкопки в останній раз в 1984 році. Чингульський курган був розкритий вченими в 1981 році. Тому багато курганів залишилися не дослідженими. Зараз всі ці землі використовуються за сільгосп виробниками.

ВСТАВКА: Кам'яні балбали в музеї

Закадровий ТЕКСТ: в цьому регіоні дуже багато кам'яних балбалів, що зберігають в собі чимало таємниць. Вони також вимагають досліджень і очікують своєї години. Зараз-це прикраса і пам'ятка музею.

ВІКТОР МЕДВЕДСЬКИЙ

Директор Токмацького краєзнавчого музею

Україна. 4. 7671. 00: 00 в нашому ... руйнування. 00:30 СКЛ 00: 37 у нас ... у нас. 00:46

Переклад: у нашому музеї є кілька кам'яних скульптур, що відносяться до кипчацької епохи. Ось один з найбільш збережених. Безліч з них було зруйновано в різні історичні періоди. Наприклад, у дворі нашого музею ви бачили кам'яний балбал з відрубаною головою. Ось його голова, вона знаходиться в музеї.

ВСТАВКА: Токмацький район

Закадровий ТЕКСТ: якщо заглибитися в значення топоніма «Токмак» - це тюркське слово. Чи означає пристосування для забивання кола. Тому це слово вживається для позначення сили і потужності. Наприклад, у нас говорять «жудириґи токпактай», в перекладі - «кулак як молот». За словами директора музею, в цій місцевості була битва кипчаків з Київським військом. Після перемоги кипчаків місцевість отримала назву «Токмак». І таких фактів, пов'язаних з кипчаками, тут можна знайти чимало.

ВСТАВКА: місця древніх міст Шарухан, Сугрів, Балинь і місто Харків

Закадровий ТЕКСТ: Кипчаки, які прославилися на весь світ, протягом двох сотень років мали свою державність на українській землі. У цей період було побудовано чимало міст. Тому доказом Шарухань, Сугрів, Балинь. А назва Харкова походить від казахського виразу «қар көп», що в перекладі означає «багато снігу». Про цю безцінну спадщину предків більш детально ми розповімо в наступному фільмі.

Кінець третьої частини

**Сценарій програми «Trails of nomads»
Україна (4-а частина)
Фільм четвертий**

Загальний АНОНС: від Алтаю до Білого моря... Землі, де ступали копита коней наших предків. Наукова експедиція "Бабалар ізімен" продовжує свої дослідження. Її керівник-справжній громадянин світу. Його девіз: без глибокого осмислення минулого немає майбутнього. Кожна подорож-це детальне вивчення історії та культури. Пілігрим ХХІ століття Сапар Іскаков з командою вчених вже побував у більш ніж 50 країнах світу. Вони розкривають хвилюючі таємниці минулого. Дивіться дивовижну історію великої подорожі!

Окремий АНОНС: сьогодні в програмі! Наукова експедиція «Слідами предків» в Україні. Які факти доводять, що назва міста Харків походить від казахського виразу «қар көп»? В якій області знаходяться побудовані кипчаками міста Шарукань, Сугров і Балін? Чому золотоординський хан Озбек побудував фортецю на горі Крем'янець?

ВСТАВКА: експедиція в дорозі

Закадровий ТЕКСТ: Кипчаки, яких називали половцями, відіграли важливу роль в етногенезі основних українських народів - українців і кримських татар. До такого висновку прийшов історик і дипломат, який служив послом України в Хорватії, в Республіці Боснія і Герцеговина, - Олександр Левченко. Вплив кипчаків підтверджується не тільки в літописах Київської Русі, а й візуальними пам'ятками - стародавніми кипчацькими містами в Україні. У деяких з них побували учасники експедиції «Слідами предків».

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

Україна. 4. 7640. 01: 49 це земля, на якій жили наші предки. Майже 200 років вона була їм батьківщиною. 01:58 СХЛ 02: 08 наші предки залишили тут, на території, де розташовувалася Київська Русь, величезну спадщину. І в історії, і в культурі. Куди не підеш, це відчувається. Дуже багато тюркських топонімів. Назви річок, озер гір. Скрізь зустрічаються назви з тюркськими, тобто з кипчакськими, корінням. 02:39

ВСТАВКА: місто Харків

Закадровий ТЕКСТ: Харків-науковий центр України, друге за чисельністю населення місто в країні. Він був заснований в 1654 році указом російського

царя Олексія Михайловича, який був другим царем з династії Романових. Однак на цьому місці вже було стародавнє місто. За відомостями вчених, це кипчацьке місто Шарухан, заснований в 11 столітті. Інші дослідники вважають, що в 5 столітті тут було місто гунів Харька. Як би не було, всі ці міста пов'язані з предками казахів. І навіть сама назва міста Харків походить від казахського словосполучення «қар көп», що в перекладі означає «багато снігу».

ТЕТЯНА КРУПА

археолог

Переклад: якщо взяти за основу одну з версій походження назви Харків, то назву можна пов'язати з Дешт-і-Кипчаком. Представники тюркських народів, які проживають у Харкові, дуже часто говорять, що назва міста походить від виразу «қар көп». І я з цим повністю згодна. Так як назва міста Харків виходить з назви річки Харків, тобто походить від гідроніма. І відповідно це безпосередньо пов'язано з людьми, які населяли узбережжя річки. Взимку у нас дійсно випадає дуже багато снігу. Тобто назва Харків - це спотворене слово від казахського виразу "қар көп". У перекладі "багато снігу".

ВСТАВКА: Харківський державний університет. Кам'яні балбали на території музею природи

Закадровий ТЕКСТ: у Харкові ми не раз зустрічали ось таких кам'яних балбалів. Всі вони відносяться до епохи Дешт-і-Кипчака, тобто до 11-13 століть. Це з'ясували українські вчені. Велика частина знайдених у Харкові кам'яних статуй знаходиться на території музею природи при Харківському національному університеті.

ТЕТЯНА КРУПА

археолог

Україна. 4. 7589. 00:41 Балбали ... 9-11 століттях. 01:08

Переклад: ці кам'яні балбали, знайдені на території Харківської області, відносяться до 11-13 століть. Тобто всі ці скульптури є пам'ятками, встановленими на честь предків Слобідської України, які проживали на даній території в 11-13 століттях. Звідки вони прийшли? Звичайно, з Дешт-і-Кипчака, який займав величезну територію від Алтаю до Дунаю. У 9-11 століттях він був пов'язаний з кімако-кипчацьким каганатом, який знаходився на нинішній території Казахстану.

ВСТАВКА: Донецьк

Закадровий ТЕКСТ: ще одне історичне селище, яке зіграло важливу роль у формуванні Харкова-Донецьк. Тут в 2003 році проводилися археологічні розкопки. В результаті було доведено, що в середні століття частина населення переселилася до Харкова. Археологи знайшли чимало доказів, що

підтверджують, що це місто було великим торговим центром і мало тісні зв'язки з містами казахського степу. Дешт-і-Кипчак і Київська Русь мали дружні стосунки і вирішували всі питання на договірній основі.

Закадровий ТЕКСТ: вчені пов'язують Донецьк з містом Донець 8-13 століть, опис якого зустрічається в давньо-російських літописах, точніше в Іпатіївських літописах. Князь Новгород-Сіверського князівства Ігор Святославич, втікши з кипчацького полону, зупинився саме в цьому місті. Так як це перше місто, що зустрічається на шляху після того, як виходиш з території Дешт-і-Кипчака. Тобто Донецьк - це прикордонна фортеця.

ВСТАВКА: річка Сіверський Донець

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

Україна. 4. 7619. 00: 13 позаду мене річка, яка називається Сіверський Донець. Натому березі було три міста, побудованих кипчаками. Це-Шарукань, Сугров і Балін. На жаль, ці міста не збереглися до наших днів. 00:46

ВСТАВКА: місто Зміїв або Шарухан

Закадровий ТЕКСТ: на правому березі річки Сіверський Донець розташовується місто Зміїв. Під ним знаходиться кипчацьке місто Шарухан, вважають дослідники. Середньовічне місто було побудоване в 11 столітті ханом на ім'я Шарухан, який був правителем Західного Дешт-і-Кипчака. Етимологію або походження слова «Половець» вчені пов'язують з кипчацьким словом «Сари кипшак», а назва Шарухан - зі словом або ім'ям Сарихан. Місцеві жителі говорили на свій лад Шарукань.

МИХАЙЛО САЯНИЙ

Директор Зміївського краєзнавчого музею

Україна. 4. 7615. 00: 17 за моєю спиною... століття. 00:26 СКЛ 00: 31 на цій ... межа. 00:41 СКЛ 01: 07 як кажуть ... літопис. 01:26

Переклад: угіддя за мною називаються Кипчацьким степом. В 11-12-століттях на цій території проживали кипчаки. У той час річка Сіверський Донець служила природним кордоном. Як підтверджують численні історико-археологічні дослідження, саме на місці міста Зміїв знаходилося кипчацьке місто Шарухан. Про нього згадується і в Стародавньому російському літописі «Слово о полку Ігоревім», де описуються події 1185 року.

ВСТАВКА: міста Сугров і Балін

Закадровий ТЕКСТ: у Зміївському районі Харківської області знаходилися ще два середньовічних кипчацьких міста. У літописі Київської Русі вони записані як міста Сугрів і Балин. Сугрів пов'язують з ім'ям брата Шарухана Сугіром. Місто було в околицях села Змієва. А ось назву міста Балин пов'язують з тюркським словом «бали», що означає «Місто». Стародавнє поселення, на думку дослідників, необхідно шукати біля селища Гайдар теж поруч зі Зміївом.

МИХАЙЛО САЯНИЙ

Директор Зміївського краєзнавчого музею

Україна. 4. 7617. 00: 07 у слові ... Славінська. 00:40

Переклад: у "Слові о полку Ігоревім" крім Шарухана згадується ще про два міста Сугрова і Балина. Відомий археолог, академік Світлана Плетньова вказувала про необхідність пошуку міста Балин біля міста Зміїв. Інші вчені займалися дослідженням цих двох міст і висловили свої припущення. Хтось запропонував шукати в Чугуєві, інші в Узимі, треті в Славінській.

ВСТАВКА: Курган «Змієві вали»

Закадровий ТЕКСТ: визначити точне місце розташування міст Шарухан, Сугір і Балин непросто. Так вони були зруйновані дуже давно, в період кровопролитних битв. Про це говорять стародавні російські літописи. І все ж, є й інші історичні джерела, які також можуть розповісти багато про що. Наприклад, ось цей курган - »Змієві вали". Він складається з двох пагорбів довжиною двадцять і двадцять п'ять кілометрів. Вчені довели, що це був один курган. У цьому місці був кордон Західного Дешт-і-Кипчака і Київської Русі.

ТЕТЯНА КРУПА

археолог

Україна. 4. 7605.

Переклад: Це місце відіграє важливу роль в історії України. Тут був кордон Тюркського каганату і Київської Русі. Я умовно кажу Тюркський каганат. Бо були держави печенігів і кипчаків. Їх об'єднував Дешт-і-Кипчак. А якщо говорити про половців, то ми знаємо, що в середньому жузі є рід кара кипчаки. Так само половці, які описані в древніх російських літописах, називали себе Сари кипчаками. У них були жовті волосся і блакитні очі.

ВСТАВКА: кургани

Закадровий ТЕКСТ: події, що описуються в оповіданні Слово о полку Ігоревім, відбувалися саме в цих місцях. Одним з головних героїв оповіді є онук Шарухана - Коншак. Він був сином знаменитого Артик хана, який допоміг кавказьким країнам отримати незалежність. У Шарухана крім Артика був син на ім'я Сирчан. Він також був правителем. Пучок полину, посланий ним хану Артику, який влаштувався в той час в Грузії, став причиною його повернення на батьківщину.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

Україна. 4. 7619. 01: 57 тут є величезна безліч курганів. Є і слов'янські. А ось тут кипчацькі. Всі вони знаходяться упереміш. Про що це говорить? У той час представники двох народів дуже тісно спілкувалися. Кипчаки і росіяни одружували дітей і ставали сватами. Дружні стосунки були між цілими селищами. Але іноді бували і війни. 02:36

ВСТАВКА: місто Ізюм

Закадровий ТЕКСТ: ще одне середньовічне місто кипчаків на березі річки Сіверський Донець – Ізюм. Назва цього міста також пов'язана з кипчаками. Причому є кілька версій. Але найчастіше походження назви пов'язують зі словами "өзен « - що в перекладі означає» Річка», "зызін» - Довга, «жүзім» - виноград. Місто, що знаходиться в 120 кілометрах від Харкова, свого часу було прикордонною фортецею Західного Дешт-і-Кипчака. Ці кам'яні скульптури-німі свідки історії.

ВСТАВКА: кам'яні скульптури

ТЕТЯНА КРУПА

археолог

Україна. 4. 7638. 00: 11 під час ... на той момент. 00:38

Переклад: як описується в епосі "Слово о полку Ігоревім" і згідно з даними дослідження вченого з Харкова Гетьманця на цій території була велика прикордонна фортеця кипчаків. Ось за цим довгим курганом, за місцем, де ми стоїмо, за горою Крем'янець, починалася територія Дешт-і-Кипчака.

ВСТАВКА: Сапар Іскаков і Тетяна Крупа розмовляють

Закадровий ТЕКСТ: місто Ізюм виконувало не тільки оборонну місію, він також був свого роду золотим мостом на Великого Шовкового шляху між Сходом і Заходом. За словами вченого Тетяни Крупа, яка проводила на цій території археологічні дослідження, тут проходили три торгові шляхи. Один з них Водний. Розвиток стратегічного напрямку, який почався з епохи Дешт-і-Кипчака, було продовжено і в період Золотої Орди. Тобто тут вже є історія і улусу Джучі. Археолог вважає, що для об'єктивної оцінки минулого необхідно більше проводити археологічних досліджень.

ТЕТЯНА КРУПА

археолог

Україна. 4. 7638. 06: 20 Ми знаходимося ... тюркський. 06:28 СКЛ 07: 15 і щоб ... я вважаю. 07:36 СКЛ 07: 41 і коли ... розуміти. 07:49

Переклад: ми зараз знаходимося на території улусу Джучі. Велика частина його тюрки. Щоб зрозуміти роль Дешт-і-Кипчака, Золотої Орди і улусу Джучі в історії України нам необхідно ще багато працювати і потрібно відійти від ідеологічних штампів. Тільки тоді, коли ми дамо об'єктивну оцінку історії, ми зможемо зрозуміти, хто ми і звідки вийшли.

ВСТАВКА: Гора Крем'янець

Закадровий ТЕКСТ: нагорі Крем'янець в 1334 році в період золотоординського хана Озбека була побудована фортеця. Це підтверджує запис на кам'яній табличці, знайдений ще до Першої світової війни. На жаль, вона була втрачена. Археолог Тетяна Крупа в результаті досліджень, які тривали кілька років, розгадала таємницю фортеці, побудованої Озбек ханом. Основною його місією було забезпечення безпеки торгових караванів. Це, в свою чергу, було значним внеском у розвиток Великого Шовкового шляху, який був великим проектом предків по глобалізації.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

Україна. 4. 7641. 00: 18 ось такі місця по суті священні для нас. Зараз в Казахстані діє програма «Рухані жаңғиру». І такі місця називають сакральними. Наприклад, для нас дуже дорогий Ізюм, місто, яке знаходиться в 120 кілометрах від Харкова. Так як на цій землі наші предки жили більше 200 років. 00:47

ВСТАВКА: місто Дніпро і балбали у дворі Дніпропетровського історико-краєзнавчого музею

Закадровий ТЕКСТ : Спадщина предків привела учасників експедиції в Дніпропетровську область. Обласний центр-місто Дніпро. Величезна кількість різних кам'яних балбалів можна побачити у дворі Дніпропетровського національного історичного музею. Тут близько сотні дивовижних скульптур. Їх хронологія охоплює період з сакської епохи до часу кипчаків. Між ними є невеликі відмінності в розмірах, але в цілому вони і їх призначення схожі. Всі статуї Дешт-і-Кипчакської епохи представлені в образах людей, які тримають в руках на рівні пуповини будь-які предмети.

ВСТАВКА: Дніпропетровський національний історичний музей

Закадровий ТЕКСТ: у Дніпропетровському національному історичному музеї дуже багато експонатів, знайомих кожному казаху. Кінська зброя, зброя воїна, його спорядження, предмети прикраси. Велика їх частина-це артефакти, знайдені під час археологічних розкопок кипчацького кургану. Співробітників музею радує збереження предметів, які були поховані в Кургані. А цей балбал в образі людини з сумкою на плечі особливо притягує увагу. Виявляється,

кипчацькі жінки користувалися сумками для того, щоб носити з собою всі необхідні предмети для дотримання особистої гігієни і наведення краси. Що говорить про високу культуру наших предків.

ОКСАНА РУДКОВСЬКА

Завідувач відділу археології Дніпропетровського історичного музею

Україна. 4. 7729. 02: 45 навіть ниточки... від самої жінки. 03:14

Переклад: навіть нитка збереглася. Ось на цій полиці сукні кипчацької жінки, тобто одна частина його. Вона прикрашена візантійським золотом. У нашому фонді є головні убори кипчацьких жінок, прикрашені бубонцями і дзвіночками – кімешекі. Взагалі тут було знайдено дуже багато кипчацьких прикрас, що відносяться до 13 століття. В основному вони призначалися для прикраси жіночих головних уборів. Вважалося, що вони оберігають жінок від різних неприємностей.

ВСТАВКА: Сапар Іскаков і Оксана Рудковська в музеї розмовляють

Закадровий ТЕКСТ: учасники наукової експедиції» слідами предків " тільки в цьому музеї почерпнули для себе величезну кількість нової інформації і знань. Велика частина експонатів ще не досліджена. Українські вчені готові до співпраці з казахськими вченими. Уразі реалізації спільного проекту білих плям в загальній історії було б набагато менше, впевнені вони.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

Україна. 4. 7726. 06: 00 ми були тут всього 4 дні і з боку місцевих вчених надходять пропозиції про співпрацю. Пропонують спільні археологічні розкопки, дослідження. Вони зацікавлені в тому, щоб краще пізнати свою історію. Адже український народ теж вважає кипчаків, тобто половців, своїми предками. 06:24

ВСТАВКА: експедиція в дорозі

Закадровий ТЕКСТ: учасники наукової експедиції на чолі з Сапаром Іскаковим під час роботи в Україні зібрали величезну кількість цінного матеріалу. На думку вчених, нові дані дозволять дати об'єктивну оцінку заслугам предків, які створили унікальну цивілізацію.

САПАР ІСКАКОВ

Керівник наукової експедиції

Україна. 4. 7726. 04: 54 наведу лише один приклад. За 60 років, з середини 12 і до початку 13 століття, ми з російських рукописів знаємо понад 50 Імен

кипчацьких ханів. Це якраз те, чого нам і нашій молоді зараз не вистачає. У нашій історії більшість цих Імен не записані. Тому наше завдання відновити історичну справедливість, тобто зібрати і вписати всі імена наших знаменитих предків золотими літерами в нашу історію, в шкільні підручники. Адже це наша з вами історія. 05:39

Закадровий ТЕКСТ: Предки казахів, які на своїх стрімких конях побували практично у всіх куточках світу і які мали великий вплив на глобальні події, безумовно внесли величезний внесок у розвиток людства. Вчені продовжують дослідження в цьому напрямку.

Кінець четвертої частини